

НАЦИОНАЛДЫК
МОДАНАРДЫК
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF KYRGYZ REPUBLIC

NATIONAL CENTRE OF MANAS STUDIES
AND ARTISTIC CULTURE

THE «MEERIM» INTERNATIONAL
CHARITABLE FOUNDATION FOR
SUPPORT OF CHILDHOOD AND MATERNITY

KEDEYKAN

OLJOBAY and KYSHYMJAN

THE 9-TH VOLUME OF «EL ADABIATY»
(PEOPLE'S LITERATURE) SERIES

РЕДКОЛЛЕГИЯ:

АЙТМАТОВ Ч. Т. — башкы редактор
АКАЕВА М. Д.
АКМАТАЛИЕВ А. А. — башкы редактордун
орун басары
ДҮЙШАЛИЕВ К.
ЖАЙНАКОВА А.
КАРЫПКУЛОВ А. К.
КЕБЕКОВА Б. К.
КЫРБАШЕВ К. К.
МАКЕШЕВ А.
МУСАЕВ С. М.
САПАРБАЕВ К. С. — башкы редактордун
орун басары

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУҚ ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

МААСТААНУУ ЖАНА ҚӨРКӨМ МАДАНИЯТТЫН УЛУТТУҚ БОРБОРУ

ЭЛ АРАЛЫК «МЭЭРИМ» ҚАЙРЫМДУУЛУК МОНГОЛ «ФОНДУСУ»

КЕДЕЙКАН ОЛЖОБАЙ менен КИШИМЖАН

«ЭЛАДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫНЫН 9-ТОМУ

Филология илимдеринин доктору, профессор
АБДЫЛДАЖАН АКМАТАЛИЕВДИН
жалпы редакциясы менен

Түзгөн, баш сөздөрүн жана түшүндүрмөлөрүн жазган
ҚАЗИЕВ ТОКОН.

Бишкек
«Шам» басмасы. 1997

ББК 82.3 2 Ки-б

К-33

«Эл адабияты» сериясы
Көркөмдөгөн сүрөтчүсү Р. Исаков

К-33 **Кедейкан. Олжобай менен Кишимжан:** Эпостор / А. Акматалиевдин жалпы редакциясы менен. Түз. Т. Казиев; Сүрөтчүсү Р. Исаков, илл. («Эл адабияты»), Кырг. У. И. А. ж.б. — Б.: Шам, 1997—424 б.

ISBN 5-7499-0056-8

Кыргыз элинин кенже эпосунан болгон «Кедейкан» жана «Олжобай менен Кишимжандын» бул басылышында кыскартуусуз, ондоп-түзөтүүлөрсүз толук варианттары жарыяланып отурат. Андыктан окурмандар арасында зор ынтызарлыкты жаратып, сүймөнчүлүккө ээ болору талашсыз.

К ⁴⁷⁰²³⁰⁰⁵⁰⁰
M 455 (II)—97

ББК 82.3 2Ки-6

Басмага Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук борборунун окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган.

Рецензенти — филология илимдеринин кандидаты
КЕҢЕШ КЫРБАШЕВ
Атайын редактору — филология илимдеринин кандидаты
ЭСЕНАЛЫ АБДЫЛДАЕВ

© Манастаануу жана көркөм маданияттын улуттук
борбору
© Эл аралык «Мээрим» кайрымдуулук
© «Шам» басмасы 1997-ж.

ISBN 5-7499-0056-8

БАШ СӨЗ

Кыргыз эли байыртадан эле жөө жомоктордан баштап кенже жана көлөмдүү дастан, эпосторду айтуу менен ал оозеки түрүндө ооздон-оозго көчүп келе жатканы талашсыз нерсе. Элдик оозеки чыгармалардын ичинен көлөмдүү эпикалык чыгармалар мазмуну, формасы жана идеялык тематикалык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу баатырдык, лира-романтикалык жана социалдык-турмуштук эпостор деп уч топко бөлүштүрүлүп жүрөт. Биз кеп козгой турган «Кедейкан» эпосу булардын ичинен социалдык-турмуштук поэмалардын тобуна кирет. «Кедейкандағы» окуялардын мазмунуна, окуялардын баяндалышына, анын сөздүк түзүлүш өзгөчөлүктөрүнө жана ж.б. бөтөнчөлүктөрүнө караганда ал кийинки мезгилдерде пайда болгон деп божомолдоого болот. ("Чыгармада адам коомунун, күндөлүк турмуш тиричилигинин алгачкы учурларынан кабар берген, адам менен жаратылыш күчтөрүнүн ортосундагы талаш-тартыш, күрөштөрдү баяндалған , «Кожожаштагыдай», же «Төштүк» эпосуна мүнөздүү болгон фантастикалык-архаикалык окуя, сүрөттөө, баяндоолор дәэрлик жок. Мында нагыз элдик үмүт, тилек, жакшы турмуш, «адилеттүү кандар» жөнүндөгү ой, кыялдануулар, кызыктуу берилип, Азимкан өңдүү акылсыз адамдын эл башкарууга жөндөмү жоктугу, зулумдугу, Ак эшкенди олуя катары көрүп, элдин сөзүн, турмуш тиричилигин этибарга алbastan жөндөн жөн эле Кедейге тактысын тарттырып жибериши жогорку көркөмдүктө, чеберчиликте чагылдырылат. В. В. Радловдун «Кыргыздар өздөрүмүн ырларында кандайдыр бир керемет, укмуштуу дүйнөнү баалабастан, өз турмуш, ой сезимин жана умтулууларын, кыскасы коомдун ар бир мүчөсүндө жашаган идеалды даңкташ ырдашкан. Угуучуларга ашкере апырт малуу жана табияттан тышкary турган окуя эмес, нагыз турмуш, реалдуу жагдай зор рахат алыш келген. («Радлов В. В. «Образцы народной литературы северных тюркских племен». ч. V. Сб. 1885, предисловие, с. 6) деген аныктама жана ал залкар окумуштуунун байкоосу «Кедейкан» поэмасына да мүнөздүү көрүнүш.

Бул кенже эпос адегенде эле өткөндөгү кыргыз элинин бир убактарда башынан өткөргөн оор турмушун кара сөз түрүндө баяндоо менен башталат. Сөзүбүз кургак болбос үчүн фактыга кайрылалы. Демек, чыгарма оозеки айтылып келген жомоктор сыйктуу эле: «Илгери өткөн заманда кыргыз эли катуу ачарчылыкка учурал, алдуусу тентип-тебип оокат кылып, алсыздары кайың саап, кыздар шимүүм шимип, эл жардылыктан итке минип, азып тозот. Ошондо кыргыздан Курама, Сары деген эки бир тууган киши түркмөн элине тентип барган»... деп башталат. Өткөндө жоокерчилик менен көчмөн турмушта жашаган кыргыз эли үчүн мындай оор, кыйын күндөр, ачарчылык жана катаал турмуш көп кездешүүчү мүнөздүү көрүнүш, учурлардан болгондугуна толук түшүнүүгө болот.

«Кедейкан» поэмасынын окуялары окугандан кийин ал эки бөлүкчөдөн турары белгилүү болот. Бириңчи бөлүкчөдө Кедейдин (Керээздин) ачарчылыктан кийинки жетимдик турмушу, Рұлсанаа аттуу жетим-жесир, бей-бечерага кайрымдуу кемпирдин асыранды баласы болгону, жаш кезинен эле өткүр, чыйрак чыгып бай бектердин мал мүлкүн уурдашы, ошол себептүү Залимкандин зынданына түшүшү, андан качып чыгып Ак эшкенге барышы жана абыл, айлакерлик менен Азимкандин тагына миниши сыйктуу окуялар баяндалат. Ал эми экинчи бөлүкчөсүндө кандыктан ажырагандан кийин Азимкандин үй-булөсү менен тентип-тебип, көп азап-тозокторду тартып бири-бириңин адашып, ар тарапка тарап кеткен үй-булөсүнүн эң акырында бириңин бири табышып кайрадан жакшы турмушка келиши менен аяктайт.

«Кедейкан» атактуу акын Токтогул Сатылганов менен Калык Акиевдин айтуусу боюнча тандалып алышып, 1938-жылы биринчи жолу жарык көргөн. Бул жарыяланышын, кол жазма катары кабыл алуубуз керек. Ал эми кийинки 1970-жылкы басылышында мурдагыга караганда бир катар кыскартуулар жана түзөтүүлөр менен берилген. Ага биз кийинчөрөк кайрылабыз.

Кедейканды өз кезегинде А. Үсөнбаев да айткан. Ал кишиден жазылып алынган вариант көлөмү жана мазмуну тарабынан тайкы болгондуктан басыла элек. Ага да төмөндө кайрылабыз. Белгилүү окумуштуу-фольклорист В. Я. Пропптур: «Эпостун мазмуну ар дайым күрөш жана жеңиш менен бүтөт» деген аныктамасына ылайык кайсы гана эпос, поэмани албагын, ал баатырдык, социалдык-турмуштук же романтикалык мазмунунда, тематикасында ар дайым күрөш, чиеленишкен сюжет, окуялар кездешпей койборт. Андай поэма, эпостордо баяндалган окуя, күрөштөр, көбүнчө жеңиш менен аяктайт. Бул жерде В. Я. Пропптур аныктамасында «жеңиш» деген сөз, термин («победа») кеңири, жалпыланган маанисинде колдонулган. Кээде айрым эпостук чыгармаларда окуялар, күрөштөр трагедия, кайғы менен бүткөн учурлар да кездешет. «Козу Көрпөм менен Баян сулуу», «Тахир жана Зухра», «Олжобай менен Кишимжан» аттуу романтикалык поэмаларда окуя кайғы, мун, өлүм, ажырашуулар менен бүтөт. Бирок ушул эле чыгармалардагы жалпы идеялык мазмун, айтылуучу ой таптакыр эле пессимизмди, аргасыздыкты билдириүүчү жалпылоо, жыныстык менен чектелбейт. Жогоруда эскертилгендей жалпы мазмун, идея жеңиш чил оптимисттик мазмунга, мунөзгө ээ. Башкы он каармандар жеңилсе да чындык, акыйкattык, белгилүү деңгээлде жеңиш да ошолор тарапта калат. Ал чыгармалардагы — башкы идея, мазмун, пафос ушундай. «Кедейкан» поэмасында да баяндалган окуялар В. Я. Пропп белгилегендей башкы каармандардын жеңиши салтанаты менен бүтөт, жакшылык менен аяктайт.

1954-жылы Фрунзеде «Кенже эпостордун элдүүлүгүн аныктоого карата» атуу конференция өткөрүлгөн. Ал конференцияда «Саринжи-Бөкөй», «Жаныш-Байыш», «Кедейкан» ж.б. көп поэмалардын идеялык — мазмуну, багыты боюнча талкуу жүргөн. Бир топ чыгармалардын башкы каармандары кандар, бектер болгондугу үчүн эле идеялык багы, мазмуну боюнча жараксыз» элдик идеялардан алыш турган мурастар делинген сыйктуу бир жактуу пикирлер айтылган. Ошондой чыгармалардын ичинде «Кедейкан» поэмасынын экинчи бөлүгү да сынга алынган эле. Анарым сүйлөгөндөр поэманин биринчи бөлүгү менен экинчи бөлүгүнүн ортосунда эч кандай байланыш жок. Биринчи бөлүгү идеялык жактан таза, себеби баш каарманы төмөнкү катмардан, эл арасынан чыккан бечара кедей, өзүнүн таптык душмандарын жеңүү менен кандыкка жетишти, экинчи бөлүгү, тескерисинче идеясы боюнча начар, себеби далай азап тозокторду көргөндөн кийин Азимкан кайра кан болот, андай болбоосу керек эле, ошондуктан экинчи бөлүк жараксыз деген пикирлерди айтышкан. Жазма адабияттын салт эрежелерин, баяндоо, сүрөттөө ықмаларын фольклордук чыгармаларга формалдуу түрдө таңуулашып, фольклордук чыгармалардын жанрдык спецификалык бөтөнчөлүктөрүнө көп маани беришпеген эле. Жогоруда эскерилгендей, «Кедейкан» поэмасынын экинчи бөлүгү идеялык мазмуну боюнча жараксыз дегендей бир жактуу жыйынтык, жалпылоолор чыгарылып, натыйжада поэманин экинчи бөлүгү кийинки басылыштарында алышып ташталып келди.

Андан кийин 1950-жылдын биринчи жарымында кыргыз эл эпостору жөнүндө дагы бир топ талкуулар болду. «Манастан» баштап, «Жаныш-Байыш», «Саринжи Бөкөй», «Кедейкан» ж.б. чыгармалар идеялык-мазмуну, багыты боюнча элдик мүдөө, ой, тилемки билдиришкен жогорку көркөмдүктөгү баалуу маданий мурастар болуп Эсептелет делинген объективдүү жыйынтыктар, жалпылоолор чыгарылды.

«Кедейкан» поэмасынын экинчи бөлүгү жөнүндө деле ушундай мазмун, мааниде айтууга болот. Экинчи бөлүктө да эзелтеден бери жомок жанрында жашап келеткан идея, мотив ишке ашат. Окуя традициялуу, туруктуу сюжет, мотивдерден туруп, жакшылық, кубаныч, жеңиш менен аяктайт. «Кедейкан» мурун эл арасында жомок түрүндө айтылып, андан кийин ыр жана кара сөз түрүндөгү эпикалык чыгармага айланса да анда айрым сюжеттик мотивдери, башкы каарман — Кедейдин образы боюнча башка бир поэмалардагы эл арасында кецири белгилүү сюжеттик линияларды, образдарды эске түшүргөн учурлар да кездешет. Тагыраак айтканда Кедейкан менен Орто Азия элдеринин — түркмөн, өзбек, тажик жана азербайжан элинде кецири белгилүү «Көрөглө» дастанынын башкы каарманы Көрөглө менен Кедейдин образдарында даана байкалган бир топ жалпылыктар, окошоштуктар бар. Кедейкан сыйктуу эле түркмөн, азербайжандардын «Көрөглө» аттуу романтикалык поэмасында Көрөглө 40 жигити менен кандардын, бектердин, белгилүү адамдардын мал-мүлкүн тонойт, жөнөкөй бен-бечара, букараларга тийбейт, элдин таламын талашууга, кызыкчылыгын коргоого аракеттенет. Ал эл үчүн кан, бектерден өч алат.

«Кедейкан» поэмасынын башка элдердин эпикалык чыгармалары менен айрым сюжет мотивдери, башкы каармандарынын жалпылыгы, окошоштугу менен үндөшүп турушу, ал элдердин ортолорундагы өткөндөгү жашоо-тиричиликтеринин жалпылыгына чарбалық, маданий байланыш катышына, тагдырларынын, басып өткөн жолунун бирдейлигине күбө болгонсуйт. Демек, жөнөкөй адамдын кандыкка жетип адилеттүү, жалпы элге карамдуу кан болушу менен жыргал турмушка жеткиргени жөнүндөгү жалпы элдик ой, тилемектер, легендалар ар бир элде жашап келгендигине жана ошондой кыял, тилемектердин негизинде «Кедейкан» сыйктуу тема, мазмуну боюнча окошош эпикалык чыгармалардын жаралгандыгына күбө болот. «Кедейкан» поэмасы менен башка элдик чыгармалардагы мындай жакындык окошоштуктар каармандардын образдарындагы бирдейлик, жалпылыктар менен гана чектелбейт. Айрым сюжеттик мотив, линиялар персонаждардын аттары боюнча айырмаланганы менен окуялардын өнүгүшү жана бүтүшү жагынан өтө эле жакын учурлар да байкалат. Ж.Таштемировдун¹ байкоосунда «Кедейкан» поэмасынын экинчи бөлүгү, б.а. Азимкандын тактыдан ажырагандан кийинки турмушу, башынан өткөн окуялары, эң акырында Токтогулдун варианты боюнча кайра увазир, А. Үсөнбаевдикинде кан болушу менен өзбек элинде айтылуучу, «Кунтугмуш»² аттуу романтикалык поэма менен үндөшөт. «Кунтугмушта» бирин-бири сүйүшкөн эки жаш далай тоскоолдуктарды жеңип, ата-энесинин эркине макул болбой, эң акырында турган жеринен качып чыгышат, үйлөнүшөт, эгиз балалуу болушат. Балдары менен ээн чөлдө жол жүрүп баратышып, алсырап жатып калышат. Ал Арга жол тарткан кербендер жолугуп, аялын Холбеканы алып кетишет. Атасы эки баласы менен аялын издең баратып бир баласын сууга агызып, экинчисин карышкырга алдырып жиберет. Эң акырында атасы аялын, балдарын таап, башына хандын учурган дөөлөт күшү конуп бир шаарга кан болуп калат.

Бул жерде көрүнгөндөй Холбека менен анын сүйгөн жарынын башынан өткөргөндөрү Азимкан менен Гүлайымдын ажырашып жана кайта табышканы, балдарынын айрылып кайра кошулушканы менен окошош болуп калат. «Көрөглө» поэмасында аталган «Чембил», «Чамбыл» деген жер, шаары аты «Кедейканда» да учуррайт.

¹ Таштемиров. Кыргыз элинин социалдык-турмуштук поэмалары жөнүндө. Кыргыз ИАКИ боюнча. Кол жазмалар фондусу. Инв. № 1633.

² «Кунтугмуш» ва Холбека. Айтвучи Алим Хаккулов. 1977-жыл.

Дегинкиси бардык эле элдик чыгармаларда, эпос, поэмаларда, башка бир элдердин фольклорундагы сюжет, мотивдерди эске түшүргөн учурлар көп кездешери белгилүү. Себеби андай чыгармалар бир эле кыска мөнөттө, бир эле акын, ырчы аркылуу жаракала калбайт. Эпос, поэмалардын жаракалышы, өнүгүшү өтө татаал процесс, узак мезгилди талап кылат, далай-далай өзгөрүүлөргө учурдай, кээде жанаша жашаган, экономикалык, маданий байланышы бар элдердин оозеки чыгармачылыктары бир-бирине түздөн-түз таасир этиши, мазмун, тема жактарынан бирин-бири байытып турушу толук закон ченемдүү көрүнүш. «Кедейкан»да оозеки чыгармачылыктарды ушундай учурлар менен түшүндүрүүгө болот. Ал эми «Кедейкан» поэмасында башка элдердин оозеки чыгармаларында кездешүүчү сюжет, мотивдер бар, ошондуктан алар жасалма кошумчалар, биринчи бөлүктүн түздөн-түз уландысы эмес, экинчи бөлүк Токтогулдуң варианты болбоосу керек деген сыйктуу бүшүркөөлөр, эрүүлөр, бир жактуу, үстүрт жалпы ылоологон, тыянак экендигинде шек жок. Көптөгөн эскермелерге караганда «улуу акын Токтогул үгүт, насыят, сүйүү, философиялык маанидеги толгон чыгармаларды ырдоо, жаратуу менен чектелбестен ири-ири эпос поэмаларды да аткарған. Токтогулдуң өмүр баянын, чыгармачылыгын иликтөөгө көп көңүл бурган Ж.Таштемиров акындын ар кыл бай чыгармачылыгы жөнүндө минтип жазат: «Курманбек», «Жаныш-Байыш», «Саринжи-Бөкөй», «Кожожаш», «Нарыккан», «Олжобай менен Кишимжан», «Кедейкан» өндүү кенже эпосторду таасын айта турган. Акынды көрүп-билип жүргөн замандаштары: «Токтогул «Манас» эпосун чоң манасчылардан кем айтчу эмес» деп, аңыз менен кеп кылышат». 1920-жылдары Токтогулдуң көргөн, анын ырларын жана башка чыгармаларын өз оозунан уккан Шекербек Шеркулов, Токтогул көп кырдуу өнөрү, чеберлиги, «Кедейкан» поэмасын, болгондо да экинчи бөлүгүн да билгендеги, айтканыгы тууралуу буларды эскертет: «1927-жылы күзүндө Током Түлөкабыл деген кишинин үйүнө келип калды,- Токо, сиздин ырыңыз түпсүз деңиздей. Эми көпчүлүк сизден бир-еки дастан айтып берсе деп суралышат. Туш-туштан Баястандын сөзүн кубатташып: — ошентициз, Токо,- дешип олтургандар чуулдашып калышты. Анда Током колуна комузун алыш, мындай деп баштап калды:

Никелеп алган жары жок,
Бир түп тиккен талы жок,
Бир жерге салган тамы жок,
Ак эшкенге Кедейкан
Барганын айтып берсемби?
Азимканын тактысын
Алганын айтып берсемби?
Ырайкан менен Медеткан
Балдарынан айрылган
Күлайымдай сулуунун
Арманын айтып берсемби?

деп ырдап андан ары «Кедейкан» жөнүндө бир чай кайнам талыкпай ырдаганына күбө болгон экен Ш. Шеркулов. Демек «Кедейкан» поэмасынын биринчи жана экинчи бөлүктөрүн Токтогулдуң айтканы жогорку мисалдардан ачык эле көрүнүп турбайбы. Демек, экинчи бөлүк, биринчи бөлүк менен эч кандай байланышы жок жана идеялык мазмуну жагынан да төмөн, көркөмдүгү да начар деген жалпылоо жыйынтыктардын эч негизи, далили жок экендиги түшүндүрмөсүз эле көрүнүп турбайбы. Калыктан жазылып алынган Калык менен Токтогулдуң варианты, негизинен идеялык-мазмуну жана көркөмдүгү боюнча башка белгилүү эпос, поэмалардан кем турбаган, кээде кайсы бирлерине салыштырганда жогору турган

чыгармалардын бири. «Кедейкан» эл арасында, угуучуларга кеңири тараган таанымал поэмалардан. Поэма, жогоруда эскерилгидей, Калыктын айтуусунда Токтогулдуң варианты боюнча 1938-жылы жарық көргөнүн эскердик. Элдик оозеки чыгармалардын башка ұлгұлөрү сыйктуу эле «Кедейкан» эпосу да мезгил-мезгили менен басмада жарыяланып келатат. 1938-жылы биринчи жолу жарық көргөн китебинен кийин 1950-жылы кайра басылды. Аны Т. Уметалиев даярдаган, чакан баш сөз жазылган. Поэма өзүнчө китепче түрүндө эмес Токтогулдуң ыр жыйнактарынын биринин ичине кирген. Бул басылышында «Кедейкан» поэмасы 1938-жылкы жарыяланган тексттен алда канча алыстап кеткен, айрым ыр саптары кыскартылса, тескерисинче, кошумча ыр саптары да көп учурдай. Кайсы бир ыр саптары «түзөтүлүп» жиберилген жерлери да аз эмес. Алардын бардыгына токтолуп отурса өзүнчө бир текстологиялык макала жазыла турғандай.

Ушул басылышынан кийин «Кедейкан» үчүнчү жолу 1956-жылы жарық көрдү. Бул жолу да «Кедейкан» өзүнчө китеп түрүндө эмес Токтогулдуң ырлар жыйнагынын ичинде басылган. Баш сөз жазып, ар түр түшүндүрмөлөр берүү менен аны басмага Д. Сулайманов даярдаган. Бул басылышында «Кедейканын» тексти бүт берилген эмес, б.а. биринчи бөлүгү гана басылган. Д. Сулайманов даярдаган «Кедейканда» экинчи бөлүм жок. 1938-жылкы басылышына салыштырганда ар түр деңгээлдеги алымчалар (кыскартуулар), кошумчалар, бузуу-ондоолор 1956-жылкы басылышында да бир топ жерлерде кездешет. Алардын бардыгына эмес айрымдарына гана кыскача токтолуп өтөлү. 1938-жылкы басылышындагы «чуулдаган арызын» (19-бет) дегендөн кийин:

Бир Кедейдин дартынан
Бирөө айтат мүлкүм чачылды
Канча айткан арызында, деген

саптар түшүп калган, кыскартылган (1956-жылкы басылышы, 267-6.)
«Бир түнөтүп койчумун» (1938ж. 21-6.) дегендөн кийинки

Алсыз жетим Кедейге,
Акыл берген болчумун делинген саптардан кийин

эки сап кыскартылган (1938ж. 21-6. 1956ж. 268-6.).

Балам, сага өчөшүшкөн жоо капит (26-6.)³ дегендөн кийин 7 сап түшүп калган (270-6.) «Айла кетип курудум» (27-6. 1938ж.) дегендөн кийин 11 сап түшүп калган. (270-6.) «Өзүңдөй элдин канына» (23) дегендөн кийин 20 сап түшүп калган.

Загырга бийлик чечилсе (24-6.)

Загырга боорун ачыса (271-6.) (бузулган)

Танапты салышып ордон Кедейди чыгарып алышып алтоо антташып качып чыгышты. (31).

Танапты салып ордон Кедейди чыгарды (272) (бузулган) алтоо Кедей жетимдин энесинин үйүнө келип, Кедей жетим келер менен энесинин мойнун кучактап, энеси жана жолдоштору менен коштошуп, Кедейдин айтканы. (31-6.).

Кедей жетим келер менен энесинин мойнун кучактап, энеси жана жолдоштору коштошту (272) (Бузулган, кыскартылган, түзүүчү өзү кандай кааласа ошондой кылган) ж.б. Мындай мисалдар өтө көп.

³ Биринчи кашаанын ичиндеги биринчи цифралар Токтогул менен Калыктын вариантындағы тексттин беттерин билдириет. Кийинки кашаадагы цифралар 1956-жылкы жарыяланган «Кедейканын» беттерин көрсөтөт.

1958-жылы Токтогулдун эки томдук жыйнагынын ичинде «Кедейкан» поэмасынын бириңчи бөлүгү басылды. Баш сөз жана түшүндүрмөлөрдү Ж.Таштемиров жазган. Бирок бул басылышында да эркин түрдөгү ондоо, түзөтүүлөр аз эмес. Анын бардыгына чакан баш сөздө токтолуп отурууга мүмкүнчүлүк да жок. Бир эле кичине мисал: Чыгарма төмөнкүдөй жыйынтык менен бүтөт: «Көнүлү жайланаң Хиваны жердей берет, элге тынч, бейбекараларга кайрымдуу, калыс жана камкор жетекчи болот». 1938-жылкы басылышында мындай текст жок.

«Кедейкан» поэмасынын 1970-жылкы жарыяланышын да басмага Ж. Таштемиров даярдаган. Бул басылышында поэма толук (эки бөлүмү тең) берилген. Бул жолку басылышында кыскартуулар, кошумчалар болбогону менен ондоо-түзөтүүлөр, бузуулар дагы эле арбын учурайт.

«Кедейкан» эпосу мына ушул жолку биз сунуш кылган басылышында бириңчи жолу кыскартуусуз, ондоп түзөтүүлөрсүз толук варианты жарыяланып олтурат. Ошондуктан бул чыгарма окурмандар арасында зор ынтызарлыкты туудуруп, сүймөнчүлүккө айланат го деген ишенимдебиз.

Бирок 1970-жылкы басылышында да көп болбосо да аздыр-көптүр ондоо-түзөтүүлөр кездешет. Айрымдарын окуучуларга сунуш кылышын көрөлү.

Отузумда кылганмын (24)

Отузунда калганмын (30)

Таянып барып өлөргө (26)

Таянып берип өлөргө (32)

Кыйба деген шаар бар. Анын Азимкан деген каны бар. Ак эшен деген эшени дагы бар (34) (асты сызылган сүйлөмдөр түшүп калган (38)

Эч адам аны сурабай

Садага жок, кайыр жок

Какшап жаткан убагым (36)

Эч адам жок, кайыр жок

Какшап жаткан убагым (36)

(кыскартылган жана бузулган)

Жайнамазан салайын (39)

Жайнамаңды салайын (42)

(бузулган)

Бейнамаздан чочуйсүң (40)

Бейнамаздан чокуйсүң (43)

Аркамда калган түяк жок (42)

Акырет кетсем чырак жок (49)

(асты сызылган саптар түшүп калган)

Чачымдан көп күнөмүм (51)

дегендөн кийин 4 сап түшүп калган. (50)

Ууру болсоң тыякта (54)

Ууру Кедей арамың (52) (бузулган)

Мындай кыскартуулар, бузулуп берүүлөр ыр саптарында гана эмес кара сөз түрүндөгү тексттерде да көп учурайт. «Кедейканын» ар бир басылышында ар бир түзүүчү ушундай өзгөртүү, бузууларды, кәэде кошумчаларды киргизип отурса поэманин түп нускасынан эмне калат деген суроо өзүнөн-өзү туулат. «Кедейканын» 1938-жылы жарык көргөн варианты бүгүн эл арасында чанда-чанда гана учурал калды. Кийинки басылыштарында жогоруда келтирилген мисалдардап көрүнгөндөй ар түрдүү мүнөздөгү кыскартуулар, өзгөртүүлөр, бузупондоолор ж.б.

тескери көрүнүш, учурлар өтө арбын. Чыгарманын толук текстин, бузулбаган, ондолбогон, кыскартылбаган толук вариантын жарыкка чыгаруу зарылчылыгы мына ушундай шарттардын негизинде чыгып отурат. Текстти басмага даярдоодо эч кандай кыскартуулар ондоолор же кошумчалар болгон жок. 1938жылы чыккан текст негизинен ондолбой, өзгөрүлбөй, бузулбай басмага даярдалды. Бирок ошол эле 1938-жылы жарык көргөн текстте да ачык эле байкалып, сезилип турган орфографиялык каталар, түшүп калган, бузулуп жазылган сөздөр да көп учурдай. Мына ушундай учурларды «ондоого» туура келди. Ондоолор кандай мүнөздө жүргөндүгү жөнүндө эч кандай шектенүү, бүшүркөө болбоосу үчүн, ачыктык, тактык үчүн мисалдарды келтирели.

Эзбеси Гүлсанаа кемпир: балам кош бол! (34-бет)
Оңдолгону — энеси.
Кими адал, ким арам,
Таксыр, калталарың байкайын (39-6.) Оңдолгону — байкайын.
Каргыш менен Кедейим
Касам ичиш карғангын (40-6.)
Оңдолгону менен.
Атчабым жерде нолуң бар,
Нон толгон коонуң бар (44-6.)
Оңдолгону — нолуң.
Артык баш тартпа убайым (74-6.) Оңдолгону тартпа.
Жүүндү кантип көрдү экен
Күндө чыгым салдырып. (90-6.) Оңдолгону — жүзүндү.
Азимкан такты талашса
Кедейан сизди сайайбыз (94-6.) Оңдолгону — Шайлайбыз, Кедейкан.
Кедейкан болсун атым деп,
Арылса менин дартым,... (Экинчи саптын аягында «деп» түшүп калган, коштук).
Урмат кылар бекенбиз

Убайым кайыгы кебимди (115-6.) Оңдолгону убайым.
Мунун кое туруп Азимкандан кабар алды (115-6.).
Оңдолгону — алалы.
Ачылар мекен мээнетиң (154-6) Оңдолгону — бекен.
Мынчалык урма кылдыңыз бай (154-6.). Оңдолгону — урмат.
Эки жактан чыңырып ушакташып калышты. Оңдолгону — кучакташып.
Жакшы турса Азимдин
Бетине салайын.
Ажал жетип өлбөсөм,
Элим, мен боломун таалайың (88-6.) Экинчи сапта бир сөз түшүп калганы жана бир сөз бузулуп жазылганы байкалып турат. (Оңдолгону, толукталганы — бетинен анын сылайын).

Тексттин көп жерлеринде энчилүү аттар, жер, шаар аттары кичине тамга менен басылып калган жерлер да бир топ. Алсак көп убактарда Ак эшен, Кедейкан деген энчилүү аттар, Кермисин, Хыйва, Кундуз, Жылдың деген жер, шаар аттары кичине тамга менен басылган. Аларды баш тамгалар менен жазып ондодук. Мындан башка ондоо, түзөтүүлөр, алымча-кошумчалар, кыскартуулар болгон жок.

Жогоруда эскерилгендей Токтогул менен Калыктын вариантынан башка «Кедейкан» поэмасынын дагы бир варианты бар. Ал — Алымкул Усөнбаевге тийиштүү.

Аны 1923-жылы Каюм Мифтахов Таластан А. Усөнбаевдин өз оозунан жазып алган. Ал вариант ошол мезгилден тартып ушул күнгө чейин Кыргыз Республикасынын Улуттук Илимдер Академиясынын «Манастаануу жана көркөм,

маданияттын улуттук борборунун» кол жазмалар фондусунда сакталып турат. А. Усөнбаевдин варианты ушул мезгилге чейин эч жерде жарык көргөн эмес. 1964-жылы жарык көргөн Б. Кебекованын «Кедейкан» эпосунун идеясы көркөмдүк өзгөчөлүгү» аттуу эмгегинде гана ал вариант тууралуу азын-оолак пикир айтылган. Ал вариант жөнүндө басма сөз беттеринде да башка пикир, изилдөөлөр жок. А. Усөнбаевдин вариантынын көлөмү жупуну, эки басма табактан анча-мынча гана ашат, же 1423 ыр сабынан турат. «Кедейкан» поэмасынын эки варианттында жалпы сюжеттик түзүлүштөр, мазмун боюнча окшоштуктар бар. Эки варианттында тең турмуштун запкысын көп тарткан, жетим жүрүп жетилген кедей жигит Азимкан аттуу кандын тагына минет. Экөндө тең тагынан ажырап, тентип-терби кеткен Азимкан баяндалган окуянын аягында ар тарапка тарап кеткен катын-балдарын таап кайта Токтогул менен Калыктын вариантында увазирликке, А. Усөнбаевдин вариантында хандыкка жетет ж.б. Ушундай жалпы окшоштуктар менен бирге эки вариантта ачык байкалган айырмачылыктар да бар. Алымкул айткан вариант: «Дайынча кедейдин Азимканын ордуна хан болгону», «Азимканын мусаапырчылыгы», «Азимканын кайра бак дөөлөттүү болгону» деген негизги уч бөлүкчөдөн турруу менен ошол эле уч башкы бөлүктөр дагы майдаланган он төрт темага бөлүнөт. Мындай майда темаларга бөлүү, же атоо Калык менен Токтогулдун вариантында жок. Баяндалган окуялардын мазмунуна жараша темаларга бөлүштүргөн — айтуучу эмес жыйноочу жана «Кедейканы» жазып алган К. Мильтаков болушу мүмкүн. Себеби, адettе, айтуучу өзүнүн баяндалган чыгармасынын мазмунун эч качан ырааттуу түрдө майда темаларга бөлүштүрүп отурбасы да түшүнүктүү: андай болууга мүмкүн да эмес. Эки вариант бири-биринен көлөм жагынан да кескин айырмаланышат. Калык менен Токтогулдуку төрт миң ыр сабынан ашат. А. Усөнбаевдикى жогоруда эскерилгендей 1423 сап. Токтогул менен Калыктын вариантындағы окуялар А. Усөнбаевдин вариантында толук баяндалган эмес. «Кедейканы» окуяларын баяндоо А. Усөнбаевде түз эле Кедейдин Ак эшенге келишинен башталат. Кедейдин жетимдик турмушу, бой тартып чоңойгондон кийин жанына өзү сыйктуу жолдошторун топтоо менен бай, бектердин мал-мүлкүн талоо, карактоо, андан кийин зынданга түшүп качып чыгышы сыйктуу окуя, эпизоддор А. Усөнбаевдин «Кедейканында» жок. Айрым эпизоддор Токтогул, Калыктын вариантындағыдай толук болбостон, үзүл-кесил, кыска баяндалат. Натыйжада кээде тигил же бул эпизоддордун ишенимдүүлүгү да бүдөмүк бойdon калат. Алсак, Кедей менен Ак эшен Азимканын тагын сурап келишкенде, Азимкан эч айтышпастан, кыйналбай, кысталбай, күдүктөндөй туруп эле тактысын бере коет ж.б. А.Усөнбаевдин вариантынын көлөм жагынан аз болушу ушундай шарттар менен түшүндерүлөт.

Эки вариантта жер-сүү, негизги каармандардын аттары боюнча да айырмачылыктар кездешет. Токтогул менен Калыктын вариантында тактан ажыраган Азимкан Таалип хандын элине качып, тентип барат да, кийин кандын увазири болот. А. Усөнбаевдикинде Айдаркан элине келет да, өлгөн хандын ордуна хан болот. Токтогул менен Калыктыкында Кедейканын өз аты — Керәэз, Алымкулдукунда — Дайынча. Токтогул менен Калыктын вариантында Азимканын аялы — Гүлайым, А. Усөнбаевде — Акканыш. Бир эле эпизод, көрүнүш эки вариантта эки башкача сүрөттөлгөн учурлар да бар. Токтогул менен Калыктын вариантында Азимкан менен аялы алсырап жатканда жол жүрүп келеткан кербендер аларга төөнүн сүтүн беришет. Өзөгүнө сүт түшүп кеткен Азимкан менен Гүлайым эсин жоготуп жатып калышат. Азимкан эсинен танып уктап калганда кербендер Гүлайымдын сулуулугуна кызыгышып аны алып кете беришет. Бул эпизод Алымкулда мындаicha сүрөттөлөт:

Бош төөгө мингин деп,
Баар жолун оң чыгар,
Биз менен кошо жүргүн деп,
Кедейди болсо падышанын,
Кербендер баркын бийледи.
Катыны менен Азимкан
Бош төөсүнө минеди,
Кербен менен кошо журөдү.

Бул эпизоддо жалпы окшоштуктар менен бирге айырмачылыктар да ачык байкалып турат. Токтогул менен Калыктын вариантында Райкан менен Медеттп баласыз бир падыша сатып алат, А. Үсөнбаевде билбей тааныбай хан болгондон кийин Азимкан, балдардын өз атасы сатып алат ж.б. Дагы ушул сыйктуу көп чоң мааниге ээ болбогон айырмачылық, бөтөнчөлүктөр бир топ.

Эки вариант — айтуучулардын жалпы эле турмуштук тажрыйбаларынан, талантынан ж.б. айырмачылыктарынан келип чыккан эки башка көркөмдүк бөтөнчөлүктөргө, стилге ээ. А. Үсөнбаевдин варианты Токтогул менен Калыктыкына караганда мазмуну жана көркөмдүк деңгээли боюнча бир топ эле төмөн турганы ачык байкалып турат. Айрым дурус саптар, баяндоо, сүрөттөөлөр менен бирге мааниси, угулуш, окулушу боюнча начар саптар да арбын кездешет:

Даңыйча деймин атымды,
Таксыр эшен эшитип,
Кедим сиздин затыңды.
Ач курсагын тоюнтуп,
Абыдан сыйлайт деген соң
Жетим, жесир бакырды.
Кызматың кылыш, от жаксам
Тиер бекен бир салкын,
Саян майдан күнүңүз.

Элдик эпосторго мүнөздүү болбогон, кечээ эле жакында пайда болгон сөздөр, терминдер да А. Үсөнбаевдин вариантында бир топ:

Барчасы бирге эшендин,
Коомунда жүргөн эл эле.
Бир күнү күчүн береби
Дагы сурап бер дечү,
Даткандын сөзүн көрөлү.
Кайдан таптың жарыктык
Закончу кедей немени.
Аябай алтын так берсең,
Кийгизгин бедел чениңди.
Колтугуна суу бүркүп
Козголду партия жана эл.
Ылоого минген запас ат
Аябай камчы урады.
Жатканы жайсыз керебет
Ойлонгону керемет ж.б.

А. Үсөнбаевдин вариантында башка, өзгөчө коншулаш өзбек, казак тилдеринен кирген сөздөр да арбын учурайт:

Жиберген киши келеди,
Эшенге кабар береди.
Ачууланып кедейге
Эшен таксыр келеди.
Бир күн да болсо падыша бол
Турайын Азимкандын элине
Азимкан тактын береди
Азимкан такты берди деп
Амма журт укту дареги.

Алымкулдун вариантын 1923-жылы Таластан жазып алган К. Мифтаков айтуучу тууралуу өмүр баянынан башка дагы мындай кабарларды берет: «Турган жери казак, кыргыздын чек арасы болуп, көбүрөөк казактарга акынчылык кылат. Табышы (үнү —Т. К.) жакшы, мундуу болуп, акынчылыгы да жакшы. Жомок да билет. Ырчылыкка устасы, Эркебай бий, Бердигай уулу болуп он алты жашынан ырчылык, акынчылыкка берилген. Окуп, жаза билбейт. Мындан «Кедейкан» баш болуп 150-бет эл адабиятын жазып алдым». Демек, «Кедейкан» поэмасында башка тилдердеги сез, терминдердин арбын колдонулушу Алымкулдун «казактарга көбүрөөк акынчылык кылышы», чек арада аралаш жашашы менен түшүндүрүлөт. Ал эми «датка», «коом», «партия», «закончу» «зapas at» ж.б. эпоско мүнөздүү болбогон сез тизмектери, терминдер — анохронизм неологизмдердин арбын учураши поэманын мурун жазылбай, кийинки кездерде, 1920-жылдарда жазылышы жана жалпы эле айтуучунун жекече чыгармачылык бөтөнчөлүктөрү менен тыгыз байланыштуу. К. Мифтаковдун А. Усөнбаев жөнүндөгү жогорудагы эскермесинде «Кедейканды» Алымкул акын 1911-жылда Чүй боюнда Токмок шаарынын жанында туруучу Молдо Ысак Шайбек уулунан үйрөнгөн экен» деген маалымат бар. Демек, Алымкулдун чыгармачылыгына, өзгөчө «Кедейканды» айтуусуна Ысак Шайбековдун таасири, анын стили, тили, баяндоо ыкмасы таасир эткендиги байкалат. Ысак Шайбеков да чыгыш оозеки жана кол жазма адабияты бөтөнчө казак оозеки адабияты менен кецири тааныш болгон. «Шайбековдун адабий мектеби фольклор менен бирге, «Заркум», «Зал-зал», «Кыз Жибек», «Айман-Шолпан» сыйктуу казак элине мүнөздүү эски кысалар болгон» (С. Байкожоев, «Жазгыч акындар», Ф., 1959-ж. 23-6.) Ысактын айрым ырлары да формасы, интонациясы боюнча казак өлөндөрүнө жакын.

Он жашымда өгүз кош жетеледим,
Ээ боло албай эки өгүзгө энтеледим.
Эгерде байдын уулу боло калсам,
Ат минип аш카, тойго кетер эдим, - дейт

Ысак Шайбеков өзүнүн автобиографиялык мүнөздөгү бир ырында. «Кедейкандын» Алымкул айткан вариантынын мазмун, көркөмдүк жактан жупуну болушунун дагы бир топ себептери болушу мүмкүн. Алымкул «Кедейканды» Токтогул сыйктуу дасыккан таланттуу ырчы, акындардан үйрөнгөн эмес экен. Жогоруда эскерилгендей, ал Ысак Шайбековдон үйрөнгөн. Ысак Шайбеков болсо эпикалык көлөмдүү эпосторду көркүнө келтирип айткан чебер айтуучулардан болбогондугу анын чыгармачылык жолунан, биографиясынан да белгилүү. Алымкулдун вариантындагы окуялардын баяндалышына караганда айтуучу поэманын мазмунун толук үйрөнгөн эмес. Үзүл кесил гана эсте калгандарын айткан, өзүнчө чыгармачылык шык менен андан ары тереңдетип; өзгөчөлөнүп кете албаган.

Анын да ар түрдүү себептери болушу мүмкүн. 1920-жылдарда Алымкул ырчылык чыгармачылыгын жаңыдан гана баштап жүргөн, али такшала элек кези эле. Ушундай шарттардын натыйжасында Алымкулдун вариантында «Кедейкан» поэмасы көлөмү жагынан да чакан бойдон калган, көркөмдүгү да жогорку деңгээлде эмес. Бирок ушундай шарттарга карап аны такыр эле жарыялабай коюу, эстен чыгарып коюу да туура эмес. Мурун окуучулар, угуучулар Токтогул менен Калыктын вариантын гана билишсе, эми Алымкулдун «Кедейкан» эпосу боюнча өзүнчө варианты бар экендиги менен да аз да болсо кириш сөз аркылуу кабардада болушту.

Жогоруда сөз кылгандай колунуздардагы, кыргыз элинин кенже эпосторунун бири «Кедейкандин» унтуулуп баратышы, кийинки муундарыбызга жетпей калуу коркунучун туудурбай койбайт. Ошондуктан мурдагы түзүүчүлөр катары мен дагы Ж.Төлөевдин материалдарынан пайдаланып, кыскартуусуз 1938-жылкы басылышын негиз кылуу менен сунуш кылып отурабыз.

Кыргыз элинде айтылып келе жаткан белгилүү чоң эпос, дастандар сыйктуу эле лира-романтикалык чыгармалардын ичинен «Олжобай менен Кишимжан» чакан поэмалардын бири. Бул чыгармада да бардык эле элдик мурастарга тиешелүү мүнөз сүйүү темасы баяндалып, акыры эки жаштын ойлогон ою ишке ашпай кайгылуу өлүм менен аяктайт. Бул чакан дастанды да «Кедейкан» сыйктуу эле эки бөлүкчөгө бөлүүгө болот. Биринчиси Олжобайдын атасы кыпчактардан чыккан Солтобайдын кызы тандап, ага эч ким жакпай, акыры Чылмайрандагы Кулжыгачтын кыздары бар деп, ага баргандыгы, анын кызы Бегимжандын, ага жагып калгандыгы, акыры Кулжыгачтын айтканына макул болуп, өз эл-журту Кыпчакты таштап, Бегимжан учун Кулжыгачка бир чети бала, бир чети күйөө бала болуп келип туруп калышы, акыры бул жарык дүйнө менен кош айтышып, артында Олжобайдын калгандыгы, Олжобай менен Кишимжандын тең төрөлгөндүгү, эки жаштын бири бирин жакшы көрүп калгандыктары баяндалат.

Чыгармада баштан аяк сүйүү темасы, ошол кездеги дөөлөттүү бийлик ээлеринин адилетсиздиги кецири баян этилет. Солтобай каза болгондон кийин карып калган тайатасы Кулжыгачтын кеби өтпөй калып, аталаш тууганы Кудаке Олжобай менен Кишимжандын көңүлү жакындыгын билип калгандан кийин бул экөөнү бири биринен ажыратып, калың алуу учун Байназарга өзү бийлеп берүүнү чечет. Кудакенин бийлиги жүрүп турғандан кийин күдай кылса, кабарыңдын акысы барбы дегендей күчтөн-күүдөн тайыган Кулжыгач, байбичеси менен кандай арга кыла алмак. Кудаке Олжобайды куугунтуктап, көзүн тазалоону ойлогонун билгенден кийин Бегимжан эптеп бел байлап, уулун өз туугандарына — Кыпчакка алып барат. Олжобай болсо Кишимжанга убадасын бек берип, өлбөй тириүү болсом сөзсүз келемин деген ой менен көз жашын көл кылып кете берет.

Экинчи бөлүгүндө Олжобайдын Кыпчак жергесине келип, өз элине бел болуп, элге кайрымдуу, ары баатыр актанып эли-жерин ички жана тышкы душмандардан кол тийгизбей коргоп турғандыгы айтылыш акыры Кишимжан жиберген Акмаматтан Кишимжан жөнүндө кабарды угуп, жолго чыгышы, акыры Байназардан Кишимди тартып алышы, баатыр аңдоо келет дегендей байкоосуз жатканда Кудакеге алданганы, акыры Кудаке айла амал менен Олжобайды колго түшүрүп, аны кайгылуу өлүмгө алышы келиши, Кишимжандын өзүн-өзү бычак менен сайып өлтүрүшү, Байназардын Кудакени изин кууп келиши, тиги эки жаштын өлүп жатышын көрүп анын өлүшү сүрөттөлөт.

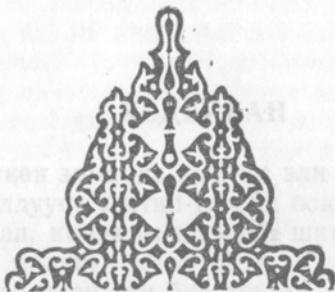
Демек, «Олжобай менен Кишимжан» поэмасында эки жаштын ой-тилеги акыры жеңиш менен бүтпөстөн, трагедиялуу өлүм менен бүтөт. Акыры Кыпчак элине кабар

жетип, адилетсиз Кудакенин өлүмү жана эки жаштын өлүгү бир жерге коюлуп, поэмада айтылгандай ушул кезге чейин эстелик чынар терек жаштар үчүн белги катары бүчүр байлап турат делип бүтөт.

Кыргыз элинин лира-романтикалык чакан мурасы өзүнүн нукура турмуштун ой толгоолорун бизге жеткирген жыйындысы экендиги талашсыз. Бул мурас да атадан балага, баладан небере, чөбөрөлөргө чейин кызыгын кетирбестен айтыла бере тургандыгында шек жок.

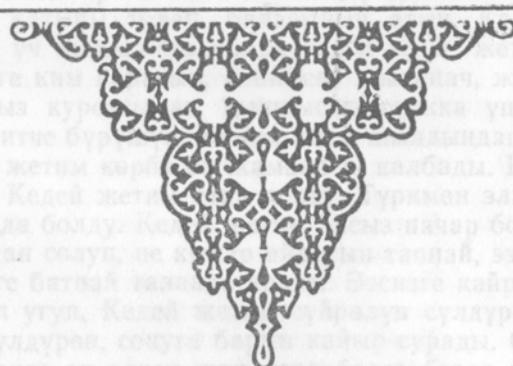
Мурасты элге жеткирүүдө институттун илим кызматкерлери А. Үсөнбаевдин айтуусу боюнча биринчи жолу 1940-жылы басмага даярдап чыгарышкан. Кийинки басылыштары 1956-жана 1974-жылы ушул эле айтуучудан жазылып алынган вариантында өзүнчө китеп болуп чыккан. «Олжобай менен Кишимжандын» А. Үсөнбаевдин айтуусунан башка эки вариантты бар. Биринчи вариант 1925—27-жылдары Түп районуна караштуу Күрмөнтү кыштагындагы Сопубек Сакетаевдин, экинчи вариант Чоң-Алайдагы Кабылов Матрайм деген адамдан жазылып алынган. Мындан мурда бул вариантар өзүнүн көркөмдүгү анчейин эмес жана көлөмү жагынан чакан болгондугунан басмага сунуш кылынган эмес. Колуңуздардагы сунуш кылынган А. Үсөнбаевдин айтуусундагы вариант 1940-жылдары чыккан китепчеден алынып отурат. Анткени биринчи жолу чыккан китеп кол жазмадан ондолбостон, кыскартуусуз, ондоосуз берилген.

ТОКОН КАЗИЕВ,
КРУИАнын Манастаануу жана көркөм маданияттын
улуттук борборунун улук илимий кызматkeri.

КЕДЕЙКАН

(ТОКТОГУЛ МЕНЕН КАЛЫКТЫН
АЙТУУСУ БОЮНЧА)

КЕДЕЙКАН

Илгери өткөн заманда кыргыз эли катуу ачарчылыкка учурал, алдуусу тентип-тербиз оокат таап, алсыздары кайы саап, кыздары шимүүм шимишип, эл жардылыктан итке минип, азып-тозот. Ошондо кыргыздан Курама, Сары деген эки бир тууган киши түркмөн элине тентип барган. Баргандан кийин Сарысы ачкадан өлүп калат. Курама өнөрлүү, колунан ар түрдүү иш келген, өнөрүнүн аркасында ар кимге батымдуу болгондуктан, түркмөн элине эки жыл оокат кылын, жан сактап туруп, үчүнчү жылга айланганда өлүп калат. Катынынын боюнда эркек бала калат. Арадан көп убакыт өтпөстөн катыны төрөп, баласынын атын Керээз коёт. Керээз үч жашка чыкканда энеси өлүп, жетим калат. Жетимге ким карасын, кийимсиз жылаңач, жылаң баш, тамаксыз курсагы ач, кышкысын сүккә үшүп, кайда жатса итче бүрүшүп, көргөн адам шылдыңдап құлышүп, Керээз жетим көрбөгөн жамандык калбады. Керээз аты калып, Кедей жетим атка конду. Түркмөн элинде ачарчылык да болду. Кедей жетим алсыз начар болуп, ачкачылыктан солуп, не кылар айласын таппай, ээсиз жетим эч кимге батпай талаада калды. Ээсизге кайрылар сопу бар деп угуп, Кедей жетим сүйрөлүп сүлдүрөп, сүйлөй албай үлдүрөп, сопуга барып кайыр сурады. Сопу: «Балам, менде эч оокат жок, эгер болсо берер элем. Өнөрүм — сопу, атым — Саалы, Саалыда сары чака жок, сопундун соолуп турган маалы. Балам, Кедей

жетим, мен сага бир жакшылык кылайын, бүгүн мында конуп, эртең менен Гүлсанаа деген бир бай кемпир бар, атасы жокту асыраган, алсыз барса битинен ажыраган, жылаңач барса кийгизген, жылуу үйгө киргизген. Далай жетимди асырап баккан малдуу, казан-ашуу. Сен, балам, ошол Гүлсанаага баргын, жалбарып жалынып жаштыгыңды, жетимдигиңдин айтып зарылып, бир ыйлап көргүн. Сени Гүлсанаадан башка киши батыrbайт, батыrmак тургай тамагынан таттыrbайт» — деди.

Жетим кемпирди издең тапты да, кемпирдин үйүндө кызматын кылып, малын багып, отун жагып, суусун алыш, тезегин терип, алыш жеткен оокатына каралашып, отун-суусуна аралашып турду.

Кемпир кеткин, сен ким элең дебейт. Жетим он жашка барып, кол арага кирип калган. Кедей жетим жакшы көрүнүү үчүн түндөн туруп, уйқусун бөлүп, жаман сөз айтпас бекен, жаш көңүл кайтпас бекен деп, кемпирге жагынып журдү. Баланы кемпир жактырды. Бирок, кемпир балага сырын чыгарбады. Кедей жетим бир күнү кемпирге энекелеп бир жалынайын, эгер менин муңумду укса жана мусалыр экениме кезүү жетсе, мени мындан ары да багып калар. Көзү жетпесе, күнүмдүк оокатыма жаар деп, Кедей жетим Гүлсанаанын мындастына барып, эки колун бооруна алыш, калтаарып, жүзү жалтанып, жетимдин кемпирге зарылып айтып турган жери:

Айланайын энеке,
Мен болоюн көлөкө.
Мен мусалыр жетимди,
Жалдыратпа бөлөкө.
Түңүлбөсөң энеке,
Түбүндө жарайм керекке.
Беш тырмагың береке,
Берекелүү энеке.
Он тырмагың береке,
Оюндан чыкпайм энеке.
Эрезеге жеткенче,
Кор кылба мени бөлөккө,
Кийимиди тоздурба,
Кызматкермин астында.
Ушак-айың кеп уксан,
Көңүлүндү аздырба.
Бала болуп байралып
Турсам кантет мен мында?
Ата-энесиз баламын,
Жетимдигим — жаманым.
Жергесиз жетим дебесең,
Жетилсем сени багамын.
Ажалдан кудай сактаса,
Ачылар эне заманым.
Туубасаң да энеке,
Тутунуп мени багып ал,
Үч-төрт жылда жетилем,
Мен табамын далай мал,
Көлөкесүз жургөнчө,
Бир балалуу болуп кал.
Сен — жесир, мен — жетим,

Жетимдигим — илдетим.
Баш кошуп оокат кылалы,
Мойнумда сенин милдетин.
Жай таппадым жатарга,
Үй таппадым батарга.
Каралды болдуң энеке
Мен бир жетим начарга.

Гүлсанаа жесир кемпир, кедей балага боору ооруп, ойлонунп турду. Багып алайын десе, бакма балдарды бир нече жолу багып, жүрөгү қүйгөн. Бакпайын десе, жетим баланын зары, ыйлап суранганына көңүлү чыдабай, бакса багып алайын, какшанып жалгыз отургучу, ушуга ыраат кылып, жетим баланы бакмакчы болду.

Мен бир жесир кемпирмин,
Эченин бактым жетимдин,
Баксам багып көрөйүн,
Жамандык кылсаң тентирмин.
Далайды бактым балам деп,
Бала кылып алам деп.
Баласы менен курусун,
Баарынан уктуум жаман кеп.
Эч бирөө да айткан жок
Энеке, сени багам деп.
Жалынып келет сенчилеп,
Жаңыдан мени тапканда.
Өз баламдай сыйладым,
Ошолорду бакканда.
Өгөй бала курусун,
Өкүнөм ошол өткөнгө.
Өз балдарым деп жүрсөм,
Карабай кетчү көпкөндө.
Энесинип сөз айтсам,
Сай сөөгүм сыздайт сөккөндө,
Өлөйүн десем жан таттуу,
Кирейин десем жер катуу,
Өпкөгө тээп өткөндө.
Ажалы жетип, күн бүтүп,
Айрылдым эле эримден.
Аманат дүйнө койбоду,
Азамат эле керилген.
Арбагын сыйлап олтурام,
Балам, кете албадым элимден.
Эрезеге жетерсиң,
Балам, элиңди таап кетерсиң.
Эмгегимди ойлонунп,
Эстебей койсоң бекерсиң.
Тушуңа жетерсиң,
Балам, тууганың издең кетерсиң.
Тутунган энем эле деп,
Турбай койсоң бекерсиң.
Мен баксам сени арыкта,

Өгөйлүгүң таанытпа.
Өлгөнүмчө бөлүнбөй,
Турагыңды аныкта.
Кете берип көпкөндө,
Балам, душманга мени зарылтпа.
Алтымышка жаш жетти,
Эненден кайрат, күч кетти.
Беш-алты жыл багууга:
Алайын балам, милдетти.
Менден жооп албастан,
Бир жакка өзүң барбагын.
Жолдо жатса бирөөнүн,
Эч нерсесин албагын,
Эне ордуна көрүнсөм,
Балам, бул сөзүмдү кармагын.
Көрпөдөн ичик кылайын,
Көбөсүн макмал кынайын.
Көйкөлтүп сага кийгизип,
Көкүлүңдөн сылайын.
Жаннаттан ичик кылайын,
Жакасын қундуз кынайын.
Жалгыз балам эле деп,
Жатсаң-турсаң сылайын.
Жаман жерди бастыrbай,
Жармадан кардың ач кылбай,
Өгөйлүгүң билгизип,
Өң-түзүңдү аздыrbай.
Төркүнүм алыс ыраакта,
Төбөгө чаап кууратпа.
Калп-карөзгөй сөз айтып,
Карыларга суратпа.
Калтыра көрбө уятка.
Колумда туруп көгөрсөң,
Кубатым кетип карганда,
Көлөкөңжө жөлөнсөм,
Өлүп кетсем ошондо,
Балам, сен ак кепиндей көмөрсүң?
Арманым калбас жалганда,
Жолуктуң, балам, карганда.
Өлсөм болду алдыңда,
Мүнөзүңдү кошпогун,
Мурунку баккан балдарга.

Кедей бала Гүлсанаа кемпирдин сөзүнө эрип, колун берди, мойнунаң күчактап, көзүнүн жашы буурчактады. Эч адамдан жылуу кеп укпаган, ичинен кайгы чыкпаган жетим кемпирди жанындай көрүп, көзүнүн жашын төгүп, кубанганынан айткан сөзү:

Сизден башка адамдан
Укканым жок жылуу кеп.
Уруп-согуп чыгарчу:

«Ырысы жок жетим» деп.
Күйүк көмөч, күлчө нан,
Кудайы кайыр сурадым.
Үч жашымдан түрткү жеп,
Мусапыр болуп куурадым.
Ажал жетсе өлөрдө,
Энеке, алдыңа келип турамын.
Арсыз жетим кедеймин,
Ата тургай, энем жок.
Ачка куурап жүргөндө,
Алымды сурар жеңем жок,
Жумшак тил, жылуу сөз угуп,
Энеке, сенден көөнүм ток.
Жайытым жаман тарыды,
Жалдырап көңүл карыды.
Сенден башка эч адам,
Энеке, сурабады алымды.
Жумшасаң тилиң алайын,
Уктасаң төшөк салайын.
Моюнума көтөрүп,
Өлгөнүңчө багайын.
Жакшылыгың унутсам,
Өрттөңсүн бакты-таалайым.
Жамандык кылсам жашымда,
Жаныма тиер кусуруң.
Жакшылап баксан, энеке,
Көңүлүм кантип бузулсун.
Жаңылып кетсем кокустан,
Жаш башымды туз урсун.
Алым ушул болгон соң,
Кантип болом тоңмоюн?
Тузуңа кара санасам,
Туулгандан эки болбоюн.
Өлбөсөм да ошондо,
Өмүрүмдө оңбоюн.
Бара-бара сынаарсың,
Ичиңден сүйүп тынарсың.
Алынып кетсем, энеке,
Амандыгым сурарсың.
Көңүлүңдө кайгы жок,
Күлүп-жайнап турасың.

Жетимди кемпир багып алды. Кемпирдин көңүлүнө жетим да жакты. Кемпирди эне дейт, тамагын ичип жейт. Кийими бүтүн, бой тартып чоңоюп калды. Жүргөн жери ызы-чуу, айылды кагыштыра, ар кимди чабыштыра баштады.

Г.Анткени менен энесин жакшы багат. Баккан дүнүйөсүн, уурдал табат. Анысын кемпир билбейт, билип калса тилдейт. Кедей өзүндөй эпчил, албеттүү азаматтан төрт жолдош таап алды. Бешөө жатса да, турса да бир жүрө турган болушту. Төрт жолдошу Кедейдин чалгынчысы болуп, кайсы жерде ыктуу бай болсо, ээн мал болсо көрүп, Кедейге айтып келишет. Кедей төрт жолдошунун айтып келгенин албай койбой турган угуттуу азамат болду. Түркмөн элинин байларынан Кедейдин

жебегени калбады. Бир күнү түркмөн элинин каны, элинин баарын жыйып алыш, жардык айтып турган жеринде байлары, кол башчылары, бектери жана кедейге жедирип жүргөндөрдүн баары чурулдап, арыз болушту: «Таксыр каным, бир Кедей жетим деген күнү чыкты. Бул куунун жебеген кишиси калбады. Баарыбызды күйгүздү, ушул элди аттырыңыз, же элдин урматы үчүн Кедей жетимди жок кылыңыз» — дешти. Кан кырк жигитине: «Кедей жетимди тапкыла, эгер табалбасаңар, башыңарды алдырамын» — деди. Кырк жигит: «куп таксыр» — деп, Кедейди издей баштады. Кедейдин төрт жолдошу элдин арасында эле. Кандын буйругун угар менен жүгүргөм бойдон Кедейге келди. Кантебиз. Канга эл арыз болушту. Кедей жетим деген күнү чыгып, оокат кылдырбады дешти. Кан кырк жигитин чакырып, таап келесин, таппасаңар башыңарды алдырамын деп, катуу буйрук жарыялады. Кандай айла кылабыз дешип, жолдоштору жалооруп муңайышты. Мен канга карматпаймын, кырк жигит эмес, сексен жигит издесин, аларга караанымды көрсөтпеймүн деди Кедей бала. Кедейдин жолдоштору: Жок, андай кайрат жарабайт, көпкө топурак чачабызы, андан көрө сен бир жакка качын, бу Чамбылга турбайсың дешти. Бу зилимдер кармаса тириүү койбайт. Андан көрө сен качын, сени жөнөтөлүк дешти. Шаардан жарым күндүк качып чыгышып, бир аңдын ичине Кедейди жаткырып, жолдоштору тамак ташып, түнүчүндө келип-кетип турушту.

Кандын кырк жигити, кандан буйрук алар менен Кедей жетимди издеп эч жерден таба алышпагандыктарына кайгырышып келе жатышат. Бир-бирине керээздерин айта башташты. Бир Кедей үчүн кыркыбыз өлмөк болдук, кыркыбыз кырк жерде туулуп, ажалыбыз бир жерден экен го дешип, убайым санашып, бирин-бири карашып, үшкүрүк басып, өндөрү азып келе жатып, Саалы сопуга учурал калышты. Кырк жигиттин сопудан сураган жери:

Беш убак намаз окуган,
Бий намаздан чочуган,
Касиетиң бар эле
Өзүң тендүү сопудан.
Көпчүлүктүн чакырган,
Жашы менен карысын.
Жыйып келип бергенбиз
Бүтүн элдин барысын.
Тыңшап турган Залимкан,
Чуулдаган арызын.
Бир Кедейдин дартынан
Бирөө айтат мүлкүм чачылды,
Канга айткан арызында,
Бирөө айтат алды уюмду,
Бирөө айтат мен да алдырдым,
Уйдан артык буюмду.
Алардын арызын укканда,
Залимкан жакшы туюнду,
Кедейди таап келгин деп,
Кекетип бизди буюрду.
Таттуусун билсең жандын деп,
Дат чыларга Кедейдин,
Тапсаң тириүү калдың деп,
Табылбадык Кедейди,
Далайдай бери биз издеп.

Уламадан уладық,
Улуулардан сурадық,
Угуп көргөн киши жок,
Убайым менен куурадык.
Кедей үчүн кыркыбыз,
Кетмек болдук куланып.
Кайда экени билинбейт,
Карааны көзгө илинбейт,
Кедейди таппай кырк жигит,
Кейишин тартып зырылдайт,
Өлөбүзгө сопу аке,
Өксүгөн жаш жан тирилбейт.
Көрүп-билип калсаңыз,
Көздүн кырын салсаңыз.
Жүргөгүбүз токтосун,
Жүргөн жерин чалсаңыз.
Айтып берип Кедейди,
Ажалсыз бизди өлтүрбөй,
Ажыратып алсаңыз,
Алдыга жүзүң жап-жарық,
Акыретке барсаңыз.
Кетпеди кайғы көңүлдөн,
Биз калсак сопум өлүмдөн,
Табалбадык Кедейдин,
Дайнын сурап көбүндөн.
Таап берсеңиз жакшылық
Кетпес эле сөөгүмдөн,
Сопу айтты балдар, бура тур
Соболумду уга тур.
Көргөнүмдү айтайын
Көпчүлүгүң көңүл бур!
Башынан билем жөн-жөнүн,
Бала экенде көргөмүн,
Андан кийин билбеймин,
Тириүсү менен өлгөнүн.
Бир кондуруп үйүмө,
Кетиргенмин келгенин.
Бар дегенмин бай кемпир,
Өзүнүн аты Гүлсанаа,
Төрөгөн эмес бир бала.
Менин айткан ақылым,
Отунун алып, от жагып,
Оокат жагын тырмала,
Арамдыкка бузулуп,
Андан кетип куураба.
Ар эшикти түрткүлөп,
Адатыңча куураба.
Ар ким келсе үйүмө,
Бир түнөтүп койчумун,
Алсыз жетим Кедейге,
Акыл берген болчумун,

Сообу тиер бекемдеп,
Алсыз жетим шордуунун.
Келди эле мага бир түнөп,
Ачарчылык убакта,
Кекетип кокус Залимкан,
Тапшырса өлдүм суракты.
Гүлсанаадан табасың,
Күйгүзүп жургөн чунакты.
Түркмөндүн элинде,
Өлөр күндө турумун,
Ардагым Кедей, сен үчүн
Ач калган иттей улудум,
Ажырап оокат-жайымдан,
Айла кетип курудум.
Жесир элем карды ток,
Жети чака казым жок,
Жетилгендөн бер жакка,
Жемекей болдуң колуң шок.
Жегениңди мен көрбөй,
Чыкпасаң да ичимден,
Арылттым эле битинден,
Бала болот деп жүрүп,
Пайда көрбөй күчүндөн,
Азапка салдың талатып,
Же жумушуң жок бүтүргөн,
Малымды талап алса да,
Үй оокатым калбады.
Ушу күндү көрсөтүп,
Ушкүртпөй өлүм албады,
Үкүдөй жүнүм үрпөйтүп,
Эңгиреп энең зарлады.

Энеке, эми мынчалык иш болуптур, көп кайгыр-багын, мен сени кор кылбаймын. Сиз үчүн өмүрүмдү сайдым. Мен ууру болдум. Бирок уурдаганда жардыны уурдабастан, кандын кадырын сактаган, элди жеген казынын, увазирдин малын уурдаганмын. Өзүмдөй жетим-жерирге, томаяк жакырга жологон эмесмин. Шашпаңыз, эне, бир иш болор деп Кедей жөнөп кетти. Кедей жолдошторуна мен ушул энемдин мал-оокатын талап алган увазирди өлтүрөмүн жана эбин таап Залимканды дагы өлтүрөмүн, анан мени кандай кылса ошондой кылып өттүрсүн, ошол экөөнү өлтүрсөм өлүмгө өзүм да ыраазымын. Увазир менен кан өлсө сүйүнө турган эл толуп жатат деди да жолдоштору менен коштошуп, канжарын ичинен байланып, шакардай кайнап, кабагым-кашым дебей, эч кайгы жебей жөнөп кетти. Жолдоштору ушундай дагы эр болобу, мунун жүрөгү адамдын жүрөгү эмес жолборстун жүрөгү го дешип таң калышып, ақмалап Кедейдин аркасынан жөнөштү. Кедей айтканындаи увазирди мууздап, канынан ууртап, качып чыкты. Увазирдин жигиттери кууп чыгып, узатпай кармап калышты, өлөсөлүү кылып, уруп, орго салып, кайтартып койду. Калган жазасын кандын акылы менен берилсин дешти. Ор сактаган кароолчуунун жанына Кедейдин төрт жолдошу жашынып келип, ақмалап турушту. Анда кароолчуунун ушундай дагы эр болобу, жыйырма-отуздай киши кызылдай сабап жатса, башы-көзүн жашырып да койгон жок. Кылкызыл кан тулку боюнан ағып турса да эч ичиркенбеди. Анын үстүнө эгер өлбөй тириүү калсам,

далайыңардын каныңарды ичермин деп жулунуп жатканына таң калып, өзүнчө сүйлөнүп турганын төрт жолдошу уга коюп, кароолчудан жалынып суранып турган жери:

Айланайын кароолчу,
Толгонгон жашык бооруңан.
Кедейдин ти्रүү калышы,
Келеби сенин колуңан.
Айрылганы турабыз,
Эч амалдын жогунан.
Шул бечара Кедейдин,
Жүрөгүндөй журөк жок,
Телегейди тең санап,
Тилегиндей тилек жок.
Түшүптур торго чалынып,
Тириүү калса арман жок.
Калбаса кандын каарына,
Пайдасы тийчү жан эле,
Бакырлардын баарына.
Тап коет эле өлбөсө,
Залим кандын тагына.
Себепкер болор бекенсиң,
Өзүндөй эрдин канына.
Увазирди өлтүрүп,
Урууга жаман көрүнгөн.
Ушу сапар калкалап,
Куткарып берсең өлүмдөн?
Жакшылыгың тириүүдө,
Кетпес эле көңүлдөн.
Акыл-эсин токтотуп,
Чыңай элек бу карып.
Өзүн-өзү ойлонуп,
Сынай элек бу карып.
Эрдигине чыдабай,
Келе жатат бу карып.
Белгилүү эрден болмокчу,
Бересизби чыгарып?
Зарланабыз алдында,
Зыгырга бейпилиң чечилсе,
Биз садага жаныңа!
Бир күнөөсү кечилсе.
Баш кошконбуз бешөөбүз,
Ата-энесиз жетимче,
Көк болот эле бу кургур,
Мизи курчуп жетилсе.
Оокат үчүн сен дагы,
Күн-түн орду сактайсың,
Күнүмдүктөн арттырып,
Эч береке таппайсың,
Чындан бооруң ооруса,
Чыгарып берип, жолдош бол!?

Бүгүндөн калса өлтүрөт,
Биз алабыз милдетин,
Чындығында келе кол,
Өлтүрбөгүн, тирилткин,
Өзүңө түбү чоң пайда,
Өчүрбөстөн тамызгын,
Пайдасы жок түбүндө,
Залимге кылган намыздың.
Бир тилейлик аманын
Ордон чыкса жалгыздын,
Ордон аман чыгарып,
Сыр алышып таанышкан.
Чын дүйнөлүк дос болуп,
Чыпалактан алышкын.
Мындай эрди кор кылба,
Муңга бизди зар кылба.
Биригишип кол кармаш,
Кул бололук алдыңда.
Кедей менен беш элек
Болобуз алты сиз менен,
Ор кайтарып жүргөнчө,
Кол кармашып биз менен.
Акыреттен жай табат,
Адилдигин үзбөгөн.
Бүгүндөн калса бул өлөт
Ырыссызы түгөнөт.
Карыганда энесин,
Кайрылып барып ким көмөт.
Адам уулу өлбөсө,
Азып-тозуп күн көрөт.
Анттуу-шерттүү дос болуп,
Кайтарганча ор сактап
Жүргүн оокат кылалык,
Кол кармашып бир жүрүп.

Менде катын, бала, жакын тууган, жакшы санаалаш киши жок. Минтип уйкудан калып, убара болуп, ысыкка күйүп, суукка тоңуп, эки колумду боорума алып өмүрүмдү өткөрүп, душманымды багып жүргөнчө Кедейди ордон чыгарып, ушулар менен кетейин деген ойго келди. Танапты салып ордон Кедейди чыгарып алышып, алтоо антташып качып чыгышты. Алтоо Кедей жетимдин энесинин үйүнө келип, Кедей жетим келер менен энесинин мойнун кучактап, энеси жана жолдоштору менен коштошуп, Кедейдин айтканы:

— Мен өндөнгөн жетимден
Беш-алтыны бактыңыз.
Берсе кудай тилекти,
Бейишке кирип жатыңыз.
Өөдө кылган сен элең
Өз баландай асырап.
Өлүмгө кетип баратам,
Өз элимден ажырап,

Жетилтип бактың жашымдан,
Эчен иш өттү башымдан.
Тилиңди албай энеке
Зыянкеч болдум жашымдан.
Зилимдер кууду артыман,
Качайын кандын дартынан,
Тирүү койбайт кармалсам,
Тентимек болдум калкыман.
Токтобойт санаа-көңүлүм,
Элиме суук көрүндүм.
Эч бир айла табалбай,
Энеке сенден бөлүндүм.
Калкыма салдым көп чууну,
Каны менен бек кууду.
Тың чыksam Залим көрө албай,
Чыйрак чыкты деп кууду.
Төрт жолдошум, бир энем,
Амандыгым тилеген.
Залимкандын заарынан,
Ажыраштым силерден.
Барсам кайда батамын,
Башымды жутту чатагым.
Жакшы жолдош, жан энем.
Айрылганга капамын.
Түшүүчү болсом колуна,
Тирүү койбос Залимкан.
Мендей далай карыптын,
Мойнуна чынжыр салынган.
Мен өңдөнгөн эченди,
Караңғы орго салдырган.
Жетелетип далайдын,
Желдетке башын алдырган.
Кедейдин тыңын Залимкан
Карадарга астырган.
Сөз кайырган адамды,
Дубалга тирүү бастырган.
Кан менен беги кажады,
Кор башы, байдын далайга,
Өткөн эле азабы.
Бирин-бири колдошуп,
Бузулган ишин ондошуп,
Уруксат бергин кетейин,
Убайым-шорун кечейин.
Карып жанга күч келди,
Кагылайын энеке,
Качпаганда нетейин!
Аталаشتай алынган,
Жатындаштай жагынган
Жетим кезде багыма
Жетелешип табылган.
Көрүнбөй калсам биерде

Көңүлү учуп сагынган.
Айланайын төрт жолдош,
Качпасам жакшы иш болбос,
Качпасам кайда өлөмүн,
Кош, аман бол, кайыр кош.
Жамандык өтсө кечиргин,
Жашыбыздан көңүл дос!
Адалды жесек бир жедик,
Арамды жесек бир жедик.
Азган-тозгон жетимдер
Баш коштук эле иргелип.
Кош, аман бол, жолдоштор,
Санаа бурбай жүрөлүк!
Айланайын балам деп,
Айткан жоксун атыман.
Ажыраштым энеке,
Ар кимге тийген saatыман.
Жалдыратпай ар кимге,
Бактың эле жашыман.
Тилиңди албай энеке,
Тетири жүрдүм башынан.
Тапшырайын төрт жолдош,
Жакшылап баккын энемди,
Жай тапчы болсом бир жерден
Билемин кайта келерди.
Залимканга кор кылбай,
Алып кетем сilerди.
Баккан энем, төрт жолдош,
Бешөөңөр тең аман бол
Ажырашар күн ушул,
Алыска сапар бастым жол.
Айрылыштык амалсыз,
Амандыкка бердим кол!

Кедей муңайып коштошуп, түн катып качып жөнөдү. Энеси Гүлсанаа кемпир: —
Балам кош бол! Тилимди албадың. Өлөр убагымда таштап кетип бара жатасың.
Мен болсом кудайдын салганын көрөрмүн, балам, сен
кайда болсоң да аман болгун. Сага бир насыят айтайын, айланайын. Башта тилимди
албасаң да эми алғын, Хыйва деген шаар бар. Анын Азымкан деген каны бар. Эшен
деген эшени бар. Ал эшен чоң касиеттүү жана Азымканга кадырлуу киши деп
укканмын. Балам, ошол эшенге кол берип, кудайга шүкүр айтып, жаман жүрбөй
жакшы жүргүн. Мындағыдай бузуктуку дагы кыла баштасаң, Залимканга Азымкан
кармап берет. Коқустан ошондой болуп калса, эшен сени ажыратып калууга далалат
кылат. Ак эшени Азымкан артык ызаат кылат деп уккан элем, балам, деп кемпир
ботодой боздоп, кулундай чыңырып, алы кетип жыгылып кала берди. Төрт жолдошу
да ыйлап-сыктап калышты. Кедей куу чокой, куур тон кийип, куу талаа, кум чөлгө
кирип, түркмөн чегинен чыгып алганча күндүз бекинип, түндө жол жүрүп, чектен
өтүп алгандан кийин күнү-түнү бирдей жол жүрүп, так отуз күндө Хыйва шаарына
чокою жыртылып, буттары шишип, басалбай араң жетти. Көчүгү менен жылып
отуруп Ак эшенин мечитинин алдына жатып алып, эшени кайдан табамын,

колумду кантип беремин деп буркурап ыйлап жатты. Сасыган бир мусапырдын жанына ким келсин, өөдө-төмөн өткөндөр карап туруп кете беришет.

Кагылайын эшеним,
Кайдан табар эгемин.
Качан көзгө көрүнөт,
Караңғы жайлых жетпегим,
Кабар алган киши жок,
Мен мусапыр карыштан,
Жакшы киши дечү эле,
Жакырларды жарыткан.
Адеп берип неченге
Акырет солун тааныткан.
Кардым ачка, каруу жок,
Кайрылбай өтө карды ток.
Азиред эшен сиз үчүн
Эт жүрөгүм кызыл чок.
Азиреди эшениди,
Көрөр күнүм бар бекен?
Басып өткөн изинен,
Өбөр күнүм бар бекен?
Ажал жетсе кол берип
Өлөр күнүм бар бекен?
Басып издер бутум жок
Шишип жаткан убагым.
Үстүмдө бүтүн киймим жок,
Ушүп жаткан убагым.
Чалчык суудан темселеп,
Ичиp жаткан убагым.
Эки бутум тең шишип,
Аксап жаткан убагым.
Эч адам алым сурабай,
Садага жок, кайыр жок,
Какшап жаткан убагым.
Мечитинде жатамын,
Жүзүн көрбөй өлөмбү,
Азиреди эшен атамдын.
Ак эшенигэ кол бербей
Өлүп кетсем капамын.
Бу дүйнөдө жарыбас,
Бир мусулман келбеди.
Мундун баары мендеби,
Мен мусапыр карыптын
Көзүнүн жашы селдеди.
Азанга даарат албадым,
Ак селде башка чалбадым.
Кол берем деп нээтимди,
Ак эшенигэ арнадым.
Эшендин дайнын табалбай
Ээн талаада зарладым.
Эшениди издеп бар деген,

Энемдин сөзүн сыйладым.
Тек жүр деп акыл беришкен,
Төрт жолдошту кыйбадым.
Эшендин дайнын табалбай,
Эмгек тартып ыйладым.
Бир мусулман учурал,
Алымды сурап келсечи,
Эшенге кабар берсечи,
Элинен азган карыпты,
Эшеним келип көрсөчү.

Кедей мусаапырчылық жайын айтып, буркурап ыйлап турду эле, Ак эшендин азанчысы Сакы сопу деген киши азан айтмакчы болуп мечитинин мунарасына чыга калса, бир мусапыр муңайып ыйлап жатат. Алыстан келген экенин билип, эшенге жүгүрүп барды. Таксырым, бир мусапыр мечиттин алдында ачка, алсыз начар, кийимсиз, жылаңач бирөө эшениме кантип барамын, барсам кайдан издең табамын деп ыйлап жатат деди. Ак эшен алыскы жерден мен үчүн келген кишинин алдына барбасам болбос деп, беш капасын ээрчитип Кедейге келди. Кедей Ак эшен экенин билип, буркурап ыйлап, эшендин бутун кучактап, элиниң кадырсыздыгын ушактап, Ак эшенге карата айткан сөзү:

Атсалоому алейкум,
Амансызы жан бабам.
Арманын айтын мен — балаң.
Мен мусапыр бир Кедей,
Муңун айтып зарлаган.
Касиеттүү эшеним
Карыптарды жалгаган.
Ач, арыктын атасы,
Алданын тийген батасы.
Ачылар бекен жарыктык
Мен мусапыр капасы.
Садагасы кетейин,
Зыярат кылбай нетемин,
Азиret сизге кол берип,
Мурадым жетемин.
Аптиек окуп, кат кылдың,
Алданын сөзүн жат кылдың.
Алдыңа келген адамды,
Күнөөсүнөн сап кылдың.
Куран окуп, кат кылдың,
Кудайдын сөзүн жат кылдың.
Кудай деген момунду,
Күнөөсүнөн сап кылдың.
Куран окуп, маани айттың,
Куданын сөзүн даана айттың.
Чаар китең окуп, маани айттың,
Чалар сөзүн даана айттың.
Тұн терметип олтурдун,
Ичиңе нурду толтурдун.
Касиетиң барынан,

Бер кудай деп кол сундуң.
Алты жүз пирим калп аңыз,
Азганга тийген аркаңыз.
Кудай сүйгөн кул үчүн,
Курулган күндө алкаңыз.
Таң атканча үф деген
Дааратына суу деген.
Өмүрүнчө тобо деп,
Ақыреттин камын жеп
Калас болгон күнөөдөн.
Кор кылба да, зар кылба,
Кол куушурам эшеним,
Кызмат кылыш алдыңда.
Колу узарган сиз менен
Кожо-молдо дамбылда.
Кол тапшырам деп келдим,
Чачымдан көй күнөйүм.
Кудайдын жакын кулусун,
Азиret сизден тилейин.
Алданын сүйгөн жакыны,
Азиздигиң билейин.
Бир момундун уулумун,
Бир кудаанын кулумун.
Убарам кыйын ушунча,
Тилек кылыш турумун.
Кокусунан колумду,
Албасаң эшен курудум.
Дааратыңа суу камдал,
Кумганыңды алайын.
Беш убак намаз окусаң,
Жай намазың салайын.
Таксыр сизге кол берип,
Жаман санаа, жашчылык,
Бейпилимден кайтайын.
Жаныңызда бир жүрүп,
Берсөнөз теспе тартайын,
Кими адад, кими арам,
Таксыр, калпаларың байкайын.

Эмки сөз эшендин Кедейге аң-таң калып, сөзүн угуп алып, көңүлү толуп, ыраазы болуп, сакалын тарап, Кедейди карап, арамдык кылбаймын, шарияттан жылбаймын, касам ичкин деп Кедейге эшендин айтканы:

— Алейкум ат салам,
Алы начар экен деп,
Алдыңа келди мен — бабаң.
Эсенсиңби карагым,
Сөзүн ук эшен абаңдын.
Кол бергени келипсисиң,
Оңолду сенин талабың.
Жаш экенсиң мусапыр,

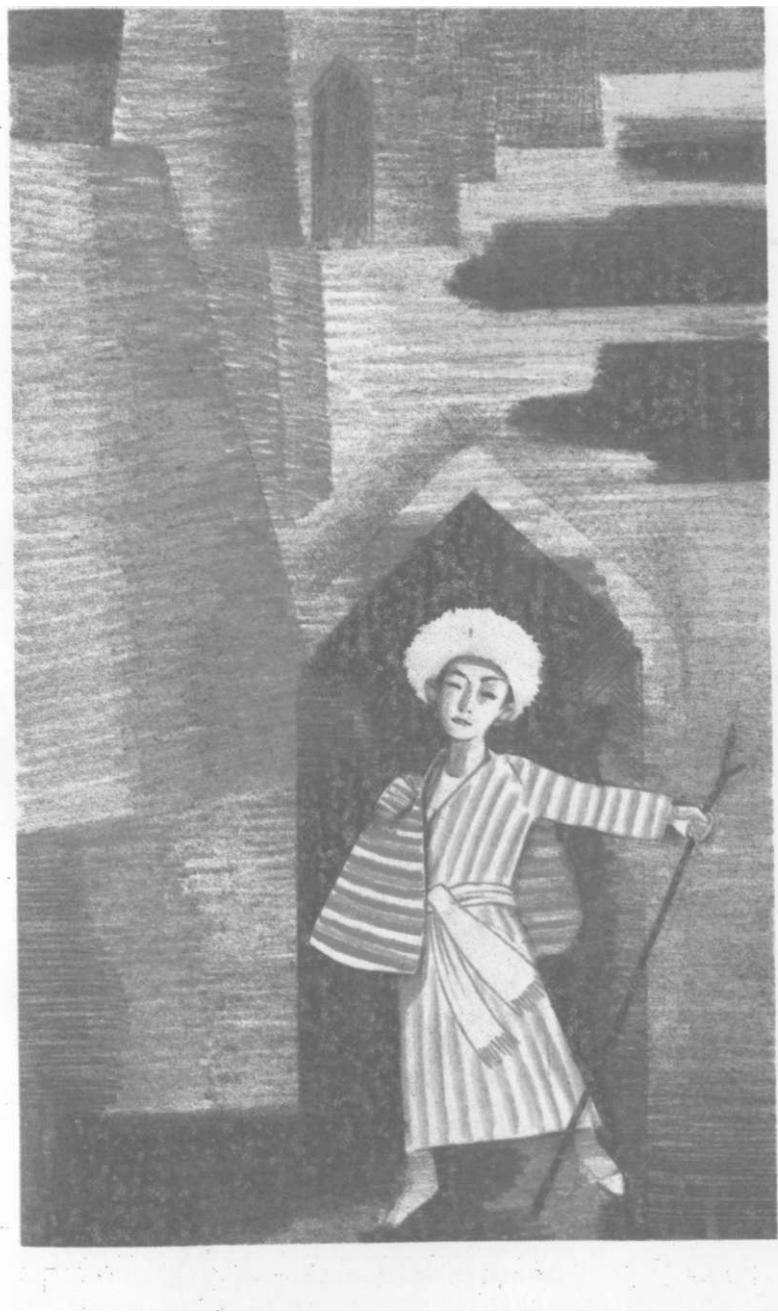
Өз жайыңа карагын,
Кол берип анан бузулсан,
Каарына алат пир деген.
Каргышына жолугат,
Жакшы асырап журбөгөн.
Колу-буту шал болот,
Кожосун көзгө илбegen.
Кол берген киши көп болгон,
Чыдаган эрлер ток болгон.
Чыдамсыздар бузулуп,
Чын каргыштан жок болгон.
Каргыш менен Кедейим,
Касам ичип карганын,
Калп-карөзгөй сүйлөбөй,
Капалыкка арналғын.
Кусул даарат аласың,
Кудаанын жолун табасың.
Байгамбардын үммөтү,
Башыңа селде чаласың.
Беш убак намаз окуйсун,
Бейиштен бурак токуйсун.
Периштeler дарс айтса,
Бейнамаздан чочуйсун.
Кожону көрсөң кол бергин,
Молдордон жол көргүн.
Эшенмин десе эңилгин,
Күнүңдөн жеңилгин.
Бирөө менен сүйлөшсөң,
Мээри болот кебиндин.
Убадаңды унутпа,
Чын сөзүңдү дуруста.
Кол берген соң Кедейим,
Бирөө менен урушпа.
Улуу киши жумшаса,
Тартынбагын жумуштан.

Кедей зырылдап карганып, эшенге зарланып, жакасын карманып, Ак эшенди ошентип, Кедей эшенге карата айтып турган жери:

— Азиret эшen пирибиз,
Жуулду ички кирибиз.
Мынчалык издей келген соң,
Мугаметке жарык динибиз.
Айтканыңдан жылбайын,
Арамдыкты кылбайын.
Азиret сизге кол берип,
Ак жолунда жыргайын.
Чыкпайын таксыр жолуңан,
Кутулуп сизге келгенмин,
Залимкандын торунан.
Астыңда туруп Ак эшen,

Арылсам болду шоруман,
Кол берип сизден бузулсам,
Кудай урсун, кут урсун.
Байгамбар урсун, бата урсун,
Мынакей ушул ант урсун.
Бирөөгө зыян кааласам,
Көкүрөгүм дарт урсун,
Эшеним сиздей пир урсун,
Жаңылсам ушул жолуңан,
Жашатпасын дин урсун.
Жаш башым тентип ар жерде
Мындан бетер кыдырсын.
Батаңды алсам кол берип,
Мурут атка коноюн.
Калп айтчу болсом бул сөздү,
Кара эшегиң болоюн.
Касиетиң болбосо,
Кантип сизге жолоюн.
Курсагым ачка, кийим жок,
Курдаштан көргөн сыйым жок.
Жамандыкты көп көргөн,
Бу күндө менден кыйын жок.
Кедей турат зырылдап,
Кайта-кайта карганып.
Кара жаш кетип көзүнөн
Кайғы менен зарланып.
Колун алды Ак эшен,
Куру сөзгө алданып.
Күүлөнүп эшен чакырды,
Калпалар деп бакырды.
Калпалар келди каркылдап,
Дубаналар, сопулар,
Асалары шаркылдап.
Калпалары кагырап,
Дубаналар дабырап,
Ак урушуп күрсүлдөп,
Мечиттин ичи дүбүрөп.
Эшен баштап жөнөду,
Мусалыр Кедей жүрсүн деп.
Казанчы кан сопу,
Намазыңды бат оку.
Менин тилим ал сопу,
Алып келгин Кедейге,
Селде орончу ак топу.
Башына селде чалайын,
Жай намазын салайын.
Кызмат кылып туруучу,
Нөкөр кылып алайын.
Деп Ак эшен Кедейди,
Дааратка колун тийгизип,
Таза кийим кийгизип,

Беш убакыт намаздын,
Белгилерин үйрөтүп,
Безелентип Кедейди,
Шарияттан сүйлөтүп.
Эки колун боорунда,
Ак эшендин доорунда,
Даарат менен Кедейдин,
Тартса теспе колунда.
Иллалда деп олтурат,
Байгамбардын жолунда.
Кусул даарат колунда,
Башына селде чалынат,
Кудайым деп жалынат.
Кол куушурup эшендин,
Кызматына камынат.
Түнкүсүн уйку жок,
Күндүзүндө тынчы жок,
Ак эшенге жагынат.

Кедей он күнү кызмат кылып турду. Онуңчукүн оюна бир пикир алды да Ак эшен бабамдан бир сыр сурасам кандай жооп берер экен деп ойлоду. Ак эшен жалгыз олтурганын көрүп, сырын сурап, эшенге айтып турган Кедейдин сөзү:

— Айланайын эшеним,
Айтпаймын сөздүн бекерин,
Аз калды өлүп кетерим.
Ушул арман сөзүмдү,
Таксыр, бүгүнкү түн чечерин.
Таксыр, эшен, жарыктык
Чыгарсаң ички сырныңды,
Мен да айтамын чынымды.
Гаппай турам азирет,
Сыр чыгарар ыгыңды.
Ат чабым жерде нолуңа бар,
Нолуң толгон коонуң бар.
Оюм менен билемин,

О дүйнөлүк сообуң бар.
Садагасы кетейин,
Оодарылбас жолуң бар.
Ал нолуңдун ичинде
Алма-өрүгүң гүлдөгөн,
Ичине булбул үндөгөн,
Бейнамаз басып келбекен,
Сиздей болсо жарыктык,
Азирети пир деген.
Касиеттүү пиrimсиң,
Карыпка сооп издеген.
Кагылайын эшеним,
Кардым тойду сиз менен.
Мечитиңе күнүгө,
Бешимден киши жыйылган,
Периштелүү эшеним,
Бенденин баары сыйынгандан.
Карыптарга кайрыкер,
Бечарага боорукер.
Мен сураган сырыңды,
Азирет эшен айтып бер,
Ихэ деп жүргөн дубанаң,
Улуу кен молдо уламаң.
Таң атканча чарқ уруп,
Ак тилеген кудайдан,
Ак деп жүргөн дубанаң,
Алым, молдо, уламаң,
Акыретти ойлонуп,
Адалдан наисип сураган.
Касиеттүү эшен деп,
Калкың кадыр кылабы?
Калаадагы көп ногой,
Салтың кадыр кылабы?
Калк башкарған Азимкан,
Мартың кадыр кылабы?
Мартыңа кандай кадырың?
Жакырың Кедей сурады,
Эртели-кеч кол берип,
Элиң кадыр кылабы?
Эл башкарған Азимкан
Бегиң кадыр кылабы?
Бегинден көөнүн тынабы.
Бегиңе кандай кадырың,
БечараУ Кедей сурады.
Каныңа барбы кадырың,
Каныңдын айтчы сабырын?
Сырдашпасам сиз менен
Таксыр, тарабады жабырым.
Бегиңе кандай кадырың,
Бегиндин айтчы сабырын?
Күчөп кетти эшеним,

Менин қайғы жабырым.
Таксыр, мен сизден сурайын,
Сырыңызды угайын,
Дүнүйөдө жапжарық,
Жаратыптыр кудайым,
Жашыrbай айтсаң сырыңды,
Ичимден чыксын убайым.

Деп Кедей эшенден сыр сурады. Эшен мактоо көтөргөн жоон өпкө киши экен,
Кедейди карап сакалын сылап, өзүнүн сөзүн чыңап, ошондо айтканы:

Уккан-көргөн мусулман,
Учурашып кол берет.
Сырымды алса сенчиlep,
Зыяратка көп келет.
Мунуңду ачсаң Кедейим,
Мусулманга мен керек.
Кадыр кылат каныбыз,
Калк агарткан чагыбыз.
Кайғың чыгып ичиңен,
Ачылар Кедей багыңыз.
Ызаат кылат бегибиз,
Үйүлүшүп күнүгө,
Дуба алышат элибиз.
Эмине Кедей кемициз,
Кемчилигиң кең болуп,
Табылаар балам эбициз.
Каны кадыр кылбаса,
Калпасы мендей болобу?
Калпасы мендей болбосо,
Калкынын көөнү толобу.
Бир кудаанын алдында,
Калп-карөзгөй оңобу.
Беги кадыр кылбаса,
Эшени мендей болобу?
Эшени мендей болбосо,
Элинин көөнү толобу?
Бир кудаанын алдында,
Эки сөздүү оңобу?
Амандыгын тилеймин,
Азимкан падыша төрөнүн.
Ардагымдай көрөмүн,
Аябайт чындал сурасам,
Чымындай жандан бөлөгүн.
Кол тапшырдың пирим деп,
Табайын балам эбинди.
Азимкан менен Ак эшен,
Кадырлашпайт дединби?
Айтчы Кедей сырыңды,
Толтурайын кеминди.

Кедей чакырылып, санаасы тынып, эшендин сөзүнө ыраазы болуп, көңүлү толуп, жашынан берки жамандык-жакшылыктарын эшенге айткан жери:

— Азириети эшеним,
Айтпаймын сөздүн бекерин.
Арамдык сырын жашырсам.
Ала болор бекемин,
Уч жашымдан айрылдым,
Ата менен энемден.
Жетимдикттин зарынан,
Айбанга башым теңелген.
Тоютум канбай ал кезде,
Токмок жедим көп элден.
Бир жесирде бала жок,
Мен жетимдө ага жок.
Ошол жесир бакпаса,
Тириү калар чама жок.
Жакшылап бакты балам деп,
Айткан жок мага жаман кеп.
Сообуң тиер бекен деп,
Чоңоюп алсаң аман деп.
Эрезеге жеткенче,
Энем деп турдум каралап.
Эрезеге жеткен соң,
Эл куруттум аралап.
Байдын малын уурдадым,
Малай жүрсөм турбадым.
Миң башы менен кор башы,
Колго тийсе бурдадым.
Бир түп тиккен багым жок,
Бир жерге салган тамым жок,
Мекен курган шаарым жок,
Никелеп алган жарым жок.
Аркамда калган туяк жок,
Акырет кетсем чырак жок.
Ошончону бүлдүрдүм,
Колго түшсөм сурак жок.
Качып чыктым кармарда,
Залимкандын каарынан.
Тентип келдим эшеним,
Түркмөндөрдүн шаарынан.
Кабар алып угуңуз,
Мен карыптын зарынан,
Сопу болдум кол берип,
Азириет сенин барыңан.
Айланайын азириет,
Ачылып сырым эми айтсам.
Алыстан даңқың эшитип,
Кол бергени келатсам.
Башында бар селдеси,
Оозунда бар келмеси.

Сыртында бар қанаты,
Боюнда кусул даараты.
Теспеси бар колунда,
Китеbi бар койнунда.
Жалдыратып көрүнө,
Жан алчу милдет мойнунда.
Азирейил бериште,
Айбаты қыйын келиштен.
Айбаты менен жол тозуп,
Алдымдан чыкты чак түштө.
Келдин Қедей балам деп,
Чымындай жаның алам деп,
Алда таала кудайдын,
Буйругуна барам деп.
Адамдын барын күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман деп.
Каршы чыгып жолуман,
Кармап алды колуман,
Аман калдым аз күндүк,
Ажалымын жогунан.
Канаттуу карлуу түрүнөн,
Кара жандан түңүлөм.
Калтырап алым калбады,
Кайраты менен сүрүнөн.
Өлүүгө жанды қыйбадым,
Аз күндүк тириү койгун деп,
Периштеге ыйладым,
Мен өңдүү нечен карыптын,
Бир канчасын сыйладың.
Эшенге кол берейин,
Аз күндүк өмүр тилейин.
Сабыр кылгын азирет,
Чачымдан көп күнөйүм.
Мен эшенге кол берип,
Анан кийин өлөйүн.
Албасаң да азирет,
Алгын деп ээрчиp көрөйүн.
Деп тиленсем бериште,
Он үч күн берди убада,
Кол тапшырып өлүүгө,
Ыраазы болдум буга да.
Он күнү турдум сиз менен,
Оокатың өтпөйт биз менен
Үч күндүк калды өмүрүм,
Ачылып кетсин көңүлүм.
Кадыр кылса каныңыз,
Каныңызга барыңыз.
Кадыр билги эшеним,
Калбасын кайғы зарыбыз.
Ызаат кылса бегициз,
Ылайык болсо кебициз.

Бегиңиздин үч күндүк
Тактысын сурап бериниз?
Кимдин, кимдин заманы,
Кедейкандын заманы,
Кетсин ичен арылып,
Кемчиликтин жаманы.
Кедейкан болсун бир атым,
Ушуну сизден сурадым,
Баркыңды билсе Азимкан,
Алып берер убагың.
Үч күндүк өмүр ичинде,
Такты үстүнө минейин.
Тагдыр жетсе эшеним,
Кыямат көздөй жөнөйүн.
Дооранымы кылышыз,
Жаназага туруңуз.
Бир атагым калса деп,
Жалдырайт Кедей уулунуз.
Үч күндүк өмүр ичинде
Арылып кетсин мунубуз.'

Тууралык бар кебинде,
Түзүгүн айтып берейин:
Тура тур балдар эринбе.
Тууганыңды коркутуп,
Душманыңа тиленбе.
Төрт түлүктүү малы бар,
Мал үчүн жыйган камы бар.
Карыптарга боорукер
Кайырлуу жайы дагы бар.
Катарлатып салдырган,
Мейманкана тамы бар.
Баргыла балдар жалооруп,
Жалынгыла бир конуп.
Бай Гүлсанаа кемпирге,
Андоостон бир сөз кетирбе.
Адагы кыйын шум киши,

Алдап-соолап сурагын,
Акырын айтып жесирге.
Колуңардан кетирбе,
Кемпир да қыйын киши эле.
Акырындап сыр сура,
Аламаңдап сүйлөбөй
Акылыңды бек кура.
Ачылып сырын айтпаса,
Алды-алдыңдан чуркура,
Аябай жесир кемпирди,
Айдал бар канга туптуура,
Кемпирдин уулу болчу деп,
Кан алдында буркура.

Кырк жигит дароо кемпирди тапты. Таап алышып, жармысы үйгө кирди. Жармысы тышта калышты. Сакчы кемпирдин артык дөөлөтү жок, өзүнүн оокатына тың, баягы сопунун сөздөрү чын болуп чыкты. Жигиттер акырындап сурай баштаган жери:

— Уулунуз кайда байбиче,
Таанышалы деп келдик.
Азаматтын бири экен,
Алышалы деп келдик!
Сыртынан угуп Кедейди
Айылыңызга көп келдик.
Келген сайын таппадык,
Балаң кайда дегенден,
Байбиче сизге батпадык.
Достошууга Кедейге,
Чыктык эле аттанып,
Жамандыгы тиет деп,
Ойлонбогун сактанып,
Биз да уулундай азамат,
Жетишебиз баркына,
Тууган, душман, кас, дос бар,
Бирөө түшсө артына,
Биз себеппиз байбиче,
Душмандан келер дартына.
Айтып бер эне балаңды,
Биз билбейбиз залалды!
Алдадан тилеп адалды,
Кучактاشып достошуп,
Кудайдын мөөрүн болжошуп,
Аман-эсен кетебиз,
Кол кармашып коштошуп.
Кемпир айтты, балдарым,
Кедейди тап деп зарладың,
Мен билбеймин уулумдун,
Кайда кетип калганын.
Менин калп айтканым өлгөнүм,
Карып калган убагым,
Байкагын, балдар, сөз жөнүн.

Шумдукка, балдар, келгениң,
Ажал жетип өлгөнчө
Чындығы жакшы пенденин.
Угуп турсаң, балдарык!,
Баштан өткөн зарларым,
Жетимишке келгенче
Арылбаган арманым.
Отузумда кылганмын.
Аламын деген эр келди,
Алдаганча эл келди.
Алдоосуиа алданып
Билдирбедим әч белги.
Жаман, жакшы көп келип,
Жалынса да тийбедим.
Жашымдан берки бир арман,
Бала төрөп сүйбөдүм.
Көр албадым кызыгын,
Жаркыраган дүйнөнүн.
Ачарчылық убакта,
Келди эле мага бир жетим,
Аман-эсен асырап,
Баккандыгым — илдетим,
Жетимдерче сандалтпай,
Көтөргөмүн милдети.
Колума тийди онунда,
Он жылы турду колумда,
Олтуралбай бурулдап,
Ыйлачумун жогунда.
Жатындан жарып чыкпаса,
Бакма бала курусун,
Өгөйлүк менен билдирет,
Олтурушун, турушун,
Өз баладай кылабы,
Үй оокаттын жумушун.
Бакты эле деп санабайт,
Ал-жайыма карабайт
Элик болуп сүт бердим,
Көлүк болуп күч бердим.
Энемсиң деп ойлонуп,
Эмгегиме жарабай
Кете берген көпкөндө.
Келиптирсиң балдарым,
Кайғы көп жүрөк, өпкөмдө.
Келип-кетет учурап,
Нары, бери өткөндө.
Кайырлуу элем карыпка,
Боорукер элем жетимге,
Оокат кылып олтурام,
Бир айылдын четинде.
Келип-кеткен болучу,
Кече күнү кечинде.

Кырк жигит кемпирден чындыгын уккандан кийин кемпирди айдал кетүүгө көңүлүн бурушту. Канды карай кемпирди айдал жөнөдү. Шордуу кемпирдин бели бүкүрөйүп, көзү тикирейип, башы эңкейип, ээги телпейип, көзүнүн жээги ириңдеп, көкүрөгү кирилдеп:

— Мен бала бакпай, балаа баккан экенмин го деп,- убайым жеп, кемпир кедеңдеп, кан менен бек дарга асып жиберет го деп айласы кетип, кырк жигиттин алдында бара жатат эле.

Жолунан кандын бир увазири чыгып, «кайда алыш барасыңар?»-деди. Кедей жетимдин энеси экен, уулунду таап бергин десек табалбаймын дейт. Өзүбүз эч жерден таптай өлүмдөн кутулар бекенбиз деп, канга энесин алыш барагабыз дештин кырк жигит. Мен сilerди өлүмдөн, кандан сурап аламын, кемпирдин бардык малын — үй-жайын алыш, жедирген элге берүү керек. Аナン уулун колго түшүрүп берет — деди увазир. Кемпирдин оокат-турмушун, малын, үйүн бүтүн алды, кемпир байкүш зар ыйлап, жанын кыйнап, амалсыз журтта калды. Кедей муну угуп, кайраты ташып, төрт жолдошун ээрчитип энесине келсе, энеси үй-мүлкүн талатыш жиберип талаада калгандыгын көрдү. Гүлсанаа баласына карап, ыйлап туруп айткан сөзү:

Күнөөсүз мени талаттың,
Күйдүргү балам оңбогун,
Эч жазыгым жок эле,
Дүйнөдө эки болбогун.
Эмгегимди унугтуң,
Балам, элүү жашка толбогун.
Араң оокат кылчу элем,
Малым менен жан сактап,
Бактым эле чырагым,
Эркелетип алчактап,
Талап кетти баарысын,
Балам, сага өчөгүшкөн жоо капитап.
Же өзүмдөн туулган бала эмес,
Өзүмөн чыккан баланын
Кылар иши ал эмес.
Таянып барып өлөргө,
Көрүмдү казып көмөргө.
Төркүн-төшүм бар эмес,

Кедейдин түрүнөн эшен чочуп кетти. Кечээ эле бит басып өлгөнү келген Кедей, бүгүн кан болом дегени эмнеси?! Мунун сырлары жанагы болсо, кан эмес казан асууга жолотчу куу эмес экен го, капалыкты таштап жиберип, кан болгусу бар, мунун кадырын калтыра тилдеп коёон деп эшендин айткан жери:

— Эл куруткан куу Кедей,
Секиргиң келет бүргөдөй.
Арам өскөн экенсиң,
Адал иштеп, нан жебей.
Б1рысы жок куу Кедей,
Ыргыгың келет бүргөдөй.
Кесир өскөн куу Кедей,
Кетмен чаап, нан жебей.
Калк куруткан каракчы,

Эл куруткан арапчы.
Ууру кылып уктабай,
Момундун малын талоочу.
Калпалык атак жаманбы,
Кандыкка бурдуң санаанды.
Кантип сүйөт Азимкан,
Калк куруткан арамды.
Сопулук атак жаманбы,
Бузасың буруп санааңды.
Кууратып келсөң тыяктан
Куда-сөөк, тагаңды.
Кантип берсин Азимкан,
Каракчыга тактысын.
Алдатабы Азимкан,
Арам куу сага бактысын.
Адам акын көп жесен,
Канга сурак бербесен.
Кармалып өлөр күнүндө,
Качып келдиң мында сен.
Ууру болсоң тыякта
Кан болгуң келет быякта.
Каракчы сени кан кылсам,
Каламын го уятка.
Калп-карөзгөй сүйлөбөй,
Капалык менен жан сакта.
Ууруга тагың бергин деп,
Азимге кантип барамын.
Ушу жерде билинди,
Ууру Кедей арамың.
Ишинден байкап отурсам,
Ичинде жок адалың.
Барсам да бербейт Азимкан,
Калк куруткан сен кууга.
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Качып жүргөн суу-сууда.
Көпчүлүктүн барысын,
Салып жүрсөң чуу-чууга.
Качып келип куу Кедей,
Касам ичип кол бердин.
Карып го деп ойлонуп,
Калпалыкка жол бердим.
Кан кыл мени эшен деп,
Кармадыбы куу белгин.

Кедей эшендин сөзүн угуп, ойлонуп туруп, канга кадырлуумун, бекке ызааттуумун, элге ынамдуумун, Азимкан чымындай жандан бөлөгүн менден аябайт дебеди беле. Эшендин ошолорун көтөрүп бир айтып көрөйүн деп Кедейдин эшенге карата айтканы:

— Калкым кадыр кылат деп,
Калк башкарган Азимкан,

Мартым кадыр кылат деп,
Канымдан көөнүм тынат деп,
Карыпка жана мактандың.
Кайтара неге сактандың.
Эшендегиң чын болсо,
Бир уятка капиталдың.
Элим кадыр кылат деп,
Эл башкарған Азимкан,
Бегим кадыр кылат деп,
Бегимден көөнүм тынат деп,
Кедейге жана мактандың:
Кезексиз эшен сактандың.
Эшендегиң чын болсо,
Бир уятка капиталдың.
Элинде калпы бар десем.
Эшени да калп турбайбы.
Эшени баштап калп айтса,
Элин кудай урбайбы.
Эл агарткан Ак эшен
Өзүн-өзү булгайбы.
Калкында калпы бар десем,
Калпасы калп турбайбы.
Калпасы баштап калп айтса,
Калкын кудай урбайбы.
Касиеттүү Ак эшен,
Өзүн-өзү булгайбы.
Калп сөзүндү эшеним,
Калпалар менен ылгайлыш.
Жараткандын алдында,
Жалганчы эшен экенсис.
Жедигер дуба окуган,
Алдамчы эшен экенсис.
Жараткан акка бир күнү,
Жазыктуу болор бекенсис.
Бир кудайдын алдында,
Жалганчы эшен экенсис.
Бир сөзүндү эки айткан,
Алдамчы эшен экенсис.
Бу мүнөзүң барында,
Мұдүрүлөр бекенсис.
Кан болсом да өлөмүн,
Болбосом да өлөмүн.
Калп болсоң да эшеним,
Жанымдан жакшы көрөмүн.

Ак эшен уят болуп, ичине кайғы толуп, Кедейге мактандып коюп, уятынан кантип кутуларын билалбай ойлонуп турду да, башына селдесин чалып, мойнуна тербесин салып, колуна асасын алып, өтө мактандып койгоп экенмин деп өзүнө-өзү наалып, Кедейди жүргүн Азимканга алып барайын. Азимкан тагын берсе алып берейин, эгер бербесе экинчи уят болоюн деди. Эшен Кедейди ээрчитип, Азимканга карай жөнөдү. Эшендин сабыры суз жүрүп олтурду. Кедей аны ээрчиپ, Азимкандын ордосуна

келишти. Кырк жигитти чакырып, дарбазаны ачыла деп суралып турган жери:

Кызматкерлер, сакчылар,
Кан ордосун бакчалар.
Белине канжар бакчалар,
Канга каршы душмандын,
Башын кыя чапчылар.
Кан эшигин күзөткөн,
Ийрини тезсиз түзөткөн.
Ишим бар балдар Азимде,
Ан учүн түндөп келдим мен.
Сен кырк жигит, мен эшен
Азимканга кеңешем.
Ачыла балдар эшикти,
Кандай адам дебестен.
Дарбазаны ачын карагым,
Азимканга барамын.
Азимкан менен силерге,
Ичимде жок арамым.
Билесиңер кырк жигит,
Мурунтан менин баркымды.
Азимканга бет болуп,
Айтып чыгам дартымды.
Деп Ак эшен бакырды,
Кырылгыр деп чакырды.
Ачууланып Ак эшен,
Дарбазага асылды.
Кырк жигит коркуп шашышып,
Коркконунан чыдабай,
Кополдору качышып.
Зыярат кылды эшенге,
Дарбазаны ачышып:
— Азирет эшен бабабыз,
Кол куушуруп турабыз.
Бизде болсо жумушун,
Бир башынан сураңыз.
Ак эшен сизге жүгүнүп,
Тобо, таазим кылабыз.
Азирет эшен сиз менен
Көрүшчү элек жыл алыс.
Касыйетиң байкасам,
Мусулманга күйгөн шам.
Аз күнүнө кол берип,
Батаңды алган миң адам.
Шашып салам бердиңиз,
Түз эмес сиздин белгиңиз.
Мындан мурун келбеген,
Не жумуштап келдиңиз?
Биз кызматкер каныңа,
Каргасаң калдык каарыңа.

Бир душманды ээрчитип
Келипсин, таксыр, жаныңа.
Бул кайдагы арамы,
Бузат го тұбұ араны.
Тұбұ бузук көрүнөт,
Тийбесин мунун залалы.
Биз қырқ жигит қызматчы,
Мындай душман көрүнсө,
Қылыш менен бир чапчу.
Башка боор адамды,
Башпактыrbай узатчу.
Қызыр эшen пирибиз,
Биз қызматчы инициз.
Мунуңду кармап калалы,
Өзүңүз жалғыз кирициз.

Ак эшen ойлонду. Бу Кедейди атайы ээрчитип келип, Азимканды бир көрсөтүп чыкпасам Кедейге экинchi уят болбоймунбу деди да эшen қырқ жигитке карата айткан сөзу:

— Ай қырқ жигит, карагым,
Сөзүн ук эшen абанын.
Азимкандын алдына,
Кишим менен барамын.
Азыр ушул Кедейдин
Көрөлекмин залалын.
Силер кайдан билдиңер,
Бу Кедейдин арамын.
Көрүп-билип, бир өскөн,
Касыңар беле тааныган.
Калпалыкка кол берип,
Тааныш болду жаңыдан.

Кыныкмын айткан сөзүңө,
Касам ичиp карганып,
Калпа болду өзүмө.
Бир көрсөтүп чыгамын,
Азимкандын көзүнө.
Бул ойлонсо залалды,
Мен тилеймин алалды.
Бир қудай өзү билет го,
Баарыбыз тең караңғы,
Акка кара иштесе,
Ал өзү көрөт залалды.
Башымда көптүн милдети,
Баарыңа дуба кыламын.
Байкачы сөздү чырагым,
Азимканга сүйлөшүп,
Азыр кайта чыгамын.

Қырқ жигит улуксат берди. Ак эшen экинchi ордого кирди. Экинchi ордодо қырқ желдет турған экен. Қырқ жигит өткөргөн соң қырқ желдет, увазирлер эшени

билет, ызаат кылат. Салам айтышып, кол беришип көрүшүп, колдорун бооруна алышып, тобо, таазим кылышып өткөрүштү. Кедейди ээрчитип кырк увазирлердин үстүнө кирди. Эшенге алар дагы кол берип, жүгүнүп өткөрүштү. Ак эшen Кедейди ээрчитип Азимкандын үстүнө кирди. Азимкан эшенидү ушунчалык ызаат кылат экен, тагынан ыргып түшүп, салам айттып, эки колун бооруна алышып, Ак эшенигэ карап кайгылуу үн менен төмөнкүлөрдү айтты:

Ассалоом алейкум,
Айланайын Ак эшen.
Алдымас келдиң селдечен,
Кыйыгыңа каламын,
Айтканыңа кирбесем.
Өлтүрөм десең мен мына,
Сураймын десең, эл мына.
Кийсең тажы, чен мына,
Өмүрүнчө келбеген,
Таксыр не жумушка келдиңиз?
Сыймык мына, бак мына,
Минсең алтын так мына.
Өмүрүнчө келбеген
Не келдиң таксыр астыма?
Коркомун келген жөнүндөн,
Кайгымды чыгар көңүлдөн.
Кайдан келген бул кишиң?
Санаасы эки бөлүнгөн,
Кабары жок өлүмдөн
Оттой күйүп жүрөгү,
Орою суук көрүнгөн.
Биздин элдин уулу эмес,
Оңолуучу куу эмес.
Атам эшen жарыктык
Кылар ишиң бул эмес.
Кайдан келген бу наадан,
Тилеги арам кудайдан.
Азирети эшеним,
Ушу беле убадаң.
Чыгара тургун мунуңду,
Каргашалуу зулумду.
Карып кылып жүрбөгүн,
Астыңда Азим уулунду.
Жашырбастан чыныңды,
Жалгыз айт, таксыр, сырыңды.
Барсам өзүм барчу элем,
Барганда бата алчу элем.
Барган сайын эшеним,
Кеңешим салчу элем.
Ар жумадан астыңа,
Зыярат кылып турчу элем.
Пирим эшen колдойт деп,
Өз ичимден тынчу элем.
Тазасысың эшеним

Адамзааг бендеден.
Өмүрүндүн ичинде,
Так үстүмө келбegen.
Чыгара тур ушуну
Чын арамза кишини.
Чыдабайт менин көңүлүм,
Жалгыз бүтүр ишинди.

Азимкандын сөзүн угуп, эшen чочуду. Чочуганы менен кайтып өз намысын ойлоп, эшen бу Кедей менин канга кадырымды көрсүн жана ар кимге да, элине да, канына да кадырлуу, касиеттүү киши экен деп ойлосун деди да эшen Азимканга карай айтканы:

— Алейкум ассалам,
Алдыңа келди мен бабаң.
Бир кудайдын буйругу,
Мени да сени жалгаган.

Алдыңа келдим саламга,
Амансыңбы жан балам.
Уят болдум ушуга,
Ушу турган кишиме,
Урмат кылат деп келдим,
Балам, бир жарагын ишиме.
Абийирим кетти ушуга.
Аркамда турган кишиге.
Атайы келдим Азимкан,
Аныктап жара ишиме.
Балам, бир ишиңди кааладым,
Сөзүн ук эшen абаңдын.
Мен билбеймин Азимкан,
Сен билдиңби арамын.
Качып келген мусапыр,
Залимкандын каарынан.
Кан каарына алган соң,
Тентибейби шаарынан.
Кабар алдым Азимкан,
Бул Кедейдин зарынан.
Кол берем деп келатса,
Кудайдын кабар элчиси,
Жан аймакка келчү,
Азирейил бериште,
Каары кыйын келишет.
Келдиң Кедей балам деп,
Чымындай жаның алам деп,
Алда-таалаа кудайдын,
Дар көйүнө барам деп.
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман деп,
Ала турган болгондо,
Азирет деп жалынып,
Айласы кетип зарылып.

Бериштенин алдына,
Кол куушурup табынып.
Ак эшенге кол берип
Анан кийин өлсөм деп,
Кол берүүгө кайгы жеп
Ал бериште азиске,
Убадасын берген бек.
Улуксат берген бериште,
Колуңду бергин балам деп,
Он үч күндө барам деп
Ошондо жаның алам деп,
Кутулуш жок өлүмдөн
Кайдан да болсо табам деп.
Кызмат кылды он күнү,
Кыбырабай кашыма.
Үч күндө келер өлүм деп,
Кайгысы түштү башына.
Кадыр кылса каның дейт,
Каныңызга барың дейт.
Үч күндүк калган өмүргө,
Сурап бергин тагын дейт.
Так үстүнөн өлөм дейт,
Үч күндүк өмүр ичинде,
Падыша болуп көрсөм дейт.
Ак кепиндер асыл жууп,
Азирет эшен көмсөң дейт.
Кимдин-кимдин заманы,
Кедейкандын заманы.
Атагым калса артта дейт,
Айланайын ак эшен,
Кадырыңды салып көр,
Азимкан падыша мартка дейт.
Балам, Азим, ушуга,
Мактадым эле сыртыңдан.
Уятыма чыдабай,
Эки бетим жыртылган.
Кадыр салып сурадым,
Азим, балам, тагыңды.
Алты атаңдан бер жакка,
Ачкан кудай багыңды.
Бир уяттан куткарып,
Тынчыткын балам жанымды.
Жаназага турасың,
Дооранын өзүң кыласың.
Өлөлекте бу Кедей
Балам баркыбызды сынасын.

Бул сөздү уккандан кийин, Кедейдин түрүнөн чочуп, жүрөгү копшуп, эшенге карата Азимкандын айткан жери:

Айланайын эшеним,
Айттыңыз сөздүн бекерин,
Арапчыга так берсем,
Билемин алдап кетерин.
Алтын тактан айрылсам,
Кайта кантип жетермин.
Кагылайын эшеним,
Кааладың иштин бекерин.
Каракчыга так берсем,
Билемин алдап кетерин.
Күнүмдүккө кордук иш,
Күмөндөр кайта жетерим.
Бербеймин эшен, бербеймин,
Бетбактын жүзүн көрбөймүн.
Бек тигимен айрылып,
Бечара болуп өлбөймүн.
Кааладың, эшен, бербеймин
Каракчың жүзүн көрбөймүн.
Кандыгыман айрылып,
Карып болуп өлбөймүн.
Бүгүн минсе тагыма,
Каргаша кылат багыма.
Так бермек турмак кесепти,
Жолотпоймун жаныма.
Тагыма кедей минген соң,
Казына оозун ачпайбы,
Кырк алтынным чачпайбы.
Кандык доорум кеткен соң,
Касиетим качпайбы!
Как сандык оозун ачпайбы,
Күмүшүмдү чачпайбы.
Алтын тактан айрылсам,
Көрүнөө бактым качпайбы!
Алтынныма кызыгып,
Ага-иним кетер бузулуп.
Абийирим кетер эшеним,
Арбагым качар сызылып.
Күмүшүмө кызыгып,
Күлдө журт кетер бузулуп.
Айланайын эшеним,
Дөөлөтүм качар сызылып.
Калк куруткан куу болсо,
Эпчилдиги бу болсо,
Жүзү кара Кедейдин
Жүргөн жери чуу болсо.
Кантип берем тагымды,
Качыrbайбы багымды.
Кайдан алыш келдициз,
Бир кара эт залымды.

Кандын айтканына Ак эшен кайра болуп, таарынып, Кедейге экинчи уят болбосом экен, эми Азимканга сөзүм өтпөй калса, тириүү жүрүп пайдасы Жок Деген кирди ойлонду. Эмнеси болсо да кайтарып бир айтып көрөйүнчү деп айтып отурган жери:

Андай эмес карагым
Сөзүн уккун абаңдын!
Уят болбой Азимкан,
Орундалсын талабым.
Кырк увазир, кырк жигит,
Кырк желдети дагы бар.
Алты атасы кан өткөн,
Сен азаматтын багы бар.
Он эки шаар элиң бар,
Опол тоодой демиң бар.
Ойлоп көрчү карагым,
Кай жериңде кемиң бар.
Уят кылбай Кедейге,
Урмат кылар эбиң бар.
Он эки шаар калкың бар,
Казынаң толгон алтын бар,
Кайгырасың карагым,
Кайеринде дартың бар.
Кашыңда эшен абаңдын,
Балам, капасын жазар шартың бар.
Качып жүргөн бир Кедей,
Кантип бузат элинди.
Карыганча эшени,
Ушуну билбейт дедиңби.
Абаң бар, Кедей алдаса,
Убададан тайгыла.
Ал өзүнө кылган каргаша,
Кол-бутунан айрылат,
Кожонун тилин албаса.
Каргасам кара таш кылам,
Жолун бууймун астынан.
Колу-бутун шал кылып,
Боору менен бастырам.
Колу-бутун шал кылам,
Эки көзүн көр кылам,
Кулагын укпас кер кылам,
Кудайдан тилеп кем кылам.
Атама атаң кол берген,
Алда сүйүп жол берген.
Абалтан бери атабыз,
Кол кармашып, бир келген

Алты атабыз колдошкон,
Акырет жайды болжошкон.
Айрылдыкпыш экөөбүз,
Атабыздай болбостон.
Кадырлашып бирге өскөн,
Адалды жесе, бир жешкен.
Ажыраштык экөөбүз,
Атаңдын жолун билбестен.
Азимкан балам тагыңды,
Үч күндүк күчүн бербедин.
Канчалык кадыр салсам да,
Киши ордуна көрбөдүң.
Кош, Азимкан, аман бол!
Ушудур мени көргөнүң.
Балам, ээн баркымды билбедин,
Тириү да болсом өлгөнүм.

Азимкандын айласы кетип, бербейин дейт Ак эшен жаман айтып койду. Берейин десе башына келер жумушту билип турат. Айласы кетип, алты ата, жети бабамдан бери колдошуп, сыйлашып келе жаткан киши болсок, пирим эшенин кадыры калганча менин кандыгым кетсин жана эшеним айткандай бир Кедей кантип урулуу элдин баарын үч күндүн ичинде өзүнө каратып ала койсун деп ойлоду. Эгерде алдаймын десе жерге кагып жибербейминби. Андан көрө эшенден убадасын бек сурайын да, тагымды берип турайын деп Азимкандын эшенге карата айтып турган жери:

Ишенип келсең мен үчүн,
Мен бердим таксыр сен үчүн,
Кедейдин нээти бузулса,
Көзүндү салғын мен үчүн.
Кадырыңды кыйбадым,
Капа кылбай сыйладым.
Таксыр, кандай болот бул ишим?
Кадырыңды калтыrbай,
Бер дедиң таксыр берейин.
Убадасын бек кылсын,
Бети кара Кедейин!
Кандыгымды алууга,
Кайсы күнү келейин.
Адашсам таксыр айбат бер,
Капа болсом кайрат бер.
Кандайча шумдук иш болду,
Кандыгым калды күмөн көр.
Таарыңдын. эшен жан кыйнай,
Тагымды бердим мен сыйлап.
Алдаса Кедей арапчиң
Алдыңа барам мен ыйлап.
Көңүлүң болсун чак деди,
Сеники болду так деди.
Тилегиң болду Кедейим,
Тактыга чыккын бат деди.
Анда Кедей болбоду,
Болбой мойнун толгоду.
Алтын тактын үстүнө
Тажысын кошо болжоду:
Тактысын жалгыз минбеймин,
Башынан сырын билбеймин.
Башыма кийген тажы жок,
Тамаша болуп жүрбөймүн.
Тагы менен курусун,
Тажысын кошо бербесе,
Тажы кийип так минбей,
Анан журтум көрбөсө.
Тартып алсаң болбойбу,
Тактан Кедей өлбөсө.
Тактысынын үстүнө,
Тажысын берди башынан.
Тажы менен шып этип,

Сыймыгы учту кашынан.
Сынбаган болот курч эле,
Сөөгү жездей жашыган.
Такты берди минбеймин,
Тажы берди кийбеймин.
Ийинимде ченим жок,
Тамаша болуп журбәймүн.
Тажы дагы курусун
Ченин кошо бербесе,
Таазим кылып турсун деп,
Элин кошуп бербесе,
Тажы такты, алтын чен,
Баары ылайык келбесе,
Ченин да чечти ийнинен,
Айрылды кандык кийимимен.
Азимкан чыкты муңайып,
Ак эшендин кийиминен.

Азимкан ордодон чыгып, үйүн карап, убайым санап кетип бара жатты. Күндөгүдөй алдынан чыгып салам айткан жан Жок, ызаат кылган калк жок. Ийининде чен жок, ызаат кылган эл жок. Азимкандын зайыбы, Гүлайым Райкан, Медеткан деген эки баласынын бириң көтөрүп, бириң жетелеп, (Райкан алты жашта, Медеткан уч жашта) мұнаранын башына чыгып, Азимкандын келер жолун караса, Азимкан кандык белгисинен ажырап, мусапыр катарында келе жатканын көрүп, Гүлайымдын жүрөгү оозуна тыгыла түштү. Мұнарадан өлөмата жүгүрүп түшүп, Азимкандын жолунан тосуп, колунан бек кармап туруп, Азимканга айтканы:

Каным сага не болду,
Кандығың кайда жоголду?
Кан ордuna кан болуп,
Кимдин иши оңолду?
Касташкан душман жок эле,
Катыгүн кимдин иши оңолду?
Азимкан сага не болду,
Алтын так кайда жоголду?
Алтын чен жок ийниңде,
Кимдин иши оңолду?
Айтышкан душман жок эле,
Арман күн кандай иш болду!
Ким кийди алтын таажыңды?
Тажыңа кимдер асылды,
Бечаралық, карыптық,
Бешенене жазылды.
Ким минди алтын таажыңды?
Ким байлады багыңды?
Кандығыңдан айрылып,
Карып болгон чагыңбы?
Ким салынды ченинди,
Ким билди сенин элиңди?
Өрттөнүп барат өзөгүм,
Кечикпей айтчы кебинди?

Кандай душман тапты экен,
Каным сенин эбинди?
Же ти्रүсүндө Гүлайым.
Кара кийсин дедиңби?
Күндө келген кезинде,
Кызырың жүрчү бетиңде.
Кырк жигит эки четиңде,
Кызматкерин қырк нөкөр,
Кайтарып келчү артыңдан.
Караным Азим өз башың,
Падышалык өкүмдө.
Падышалык баркың жок,
Салам берген калкың жок,
Ийинде чениң жок,
Ызаат кылган элиң жок.
Эч бир душман жок эле,
Каным, минтип келер эбىң жок?
Өрттөнүп барат өзөгүм,
Өлгөнүң ошол көзөлүм.
Өлгөнүңдүн белгиси,
Ызаат кылбайт өз элиң.
Туйлады менин жүрөгүм,
Тириү эмес сенин иреңиң,
Душманга берсең тагыңды,
Өлөрүңду билемин.

Гүлайым өлүп кете жаздалап күйүп, калчылдап сөзүн бүттү. Азимкан Гүлайымга карай сүйлөп турган жери:

Антташканым Гүлайым,
Акыреттик жубайым.
Ак эшен алды үч күндүк,
Азыраак күн чыдайын.
Аялдык кылып кыйкырып,
Артык баш тартпа убайым.
Кадырлашым Гүлайым,
Караңғы жайлых жубайым.
Кадыр салды эшеним,
Калсам да аз күн чыдайын.
Катындык кылып бекерге,
Кайгырып тартпа убайым.
Качыптыр кандын каарынан,
Тентиген Чамбыл шаарынан.
Кабар алган эшеним,
Бир Кедейдин зарынан.
Атайы мен деп буркурап,
Алдына жашы дыркырап,
Азирети бериште
Алдынан чыккан сыр сурап.
Келипсис Қедей, балам, деп,
Чымындай жаның алам деп.

Көрүнгөндү күйгүзүп,
Бу жүрүшүң жаман деп,
Жанын алар убакта
Азирет деп жалынып,
Кол куушуруп камынып.
Көзүнүн жашы дырылдап,
Бериштерге зар ыйлап,
Айланайын бериште,
Айбатың кыйын келише.
Боор оорусаң болбойбу,
Аз күнү жооп беришке.
Эшенге колум берейин,
Андай-мындай дебейин.
Убада кылып жооп бер,
Албасаң да алгын деп,
Таксыр өзүм эле келейин.
Деп турганда бериште
Он үч күн берген убада,
Жетип ал деп мудаңа.
Ак эшенге кол берип,
Кедей болгон дуваңа.
Кадырың болсо каныңа,
Эрчите бар жаныңа.
Үч күнү минип өлөйүн,
Азимкандын тагына.
Так үстүндө өлөйүн
Кыямат көздөй жөнөйүн.
Атагым калсын артыма,
Себеп болсун дартыма.
Аябас тагын Азимкан,
Жетчү болсоң баркыңа,
Азирети эшеним,
Так үстүндө өлсүн деп,
Тилеги кабыл болсун деп,
Алып берди Кедейге,
Азимкан балам бергин деп.
Үч күндөн кийин барамын,
Сыйладым сөзүн абамдын.
Такты, тажы, ченимди,
Кайтара өзүм аламын.
Өмүрүмө эшендин,
Көрө элекмин залалын.
Алдаймын десе эшен бар,
Эшеним өндүү эчен бар.
Кор кылабы душманга,
Коюндашым Гүлайым,
Ойлонбочу кайғы зар.

Гүлайым алаканын шак коюп, көчүгүн жерге коюп, көзүнөн жашы төгүлдү, көңүлү әки бөлүндү, эшениди каргап, айласын таптай зарлап, Азимканга айтканы:

— Азимканым өлсөңчү,
Өлгөнүңдү көрсөмчү.
Аялда болсом мен бейбак,
Ак кепиндең көмсөмчү.
Андан көрө бир душман,
Асылды деп келсеңчи.
Ажал жетип өлөрдө,
Амалсыз тагың берсеңчи.
Кан болбой Азим өлсөңчү,
Капилем жалган дүйнөдөн
Кайтканыңды көрсөмчү.
Каным сенден айрылып,
Караңғы көргө көмсөмчү,
Кара нәэт бир душман,
Каршыкты деп келсеңчи.
Каза жетип, чын өлүп,
Кандыкты анан берсеңчи.
Энтелетип бир душман,
Элиндин четин чаппаса,
Эчтеме менен ишиң жок,
Эсен жатып таптаза,
Абийриңден айрылдың,
Эшениң келип мактаса,
Камап келип бир душман,
Калкыңдын четин чаппаса,
Каргаша менен ишиң жок,
Кан болуп туруп таптаза.
Карматада берсең тагыңды,
Бир калпта келип мактаса.
Сен билбесең мен билем:
Түркмөндүн элинде,
Адалы жок кебинде,
Көрүнгөндү күйгүзүп,
Машы чыккан жегенге.
Адамдын баарын алдаган,
Күйбөгөн киши калбаган.,
Кылган ишин унтууп,
Оокаттууну коркутуп,
Убадасын жалмаган.
Тамыр-сөөгүн кажаган,
Тааныш киши тажаган.
Кайда экенин билгизбей,
Карматпаган качаган.
Түнкүсүн элди бүлдүргөн,
Күндүзүндө тим жүргөн.
Кайда экенин биле албай,
Аңдып жүрчү түркмөндөн,
Ошол куу Кедей келген бейм,
Ойронуң чыккан Ақ эшен,
Ойлонбой алып берген бейм.

Оңбайсуң го Азимкан
Ошонуңа кайғы жейм.
Казынаң оозун ачпайбы,
Кырк алтының чачпайбы.
Каракчыга алдаттың,
Касиетиң качпайбы!
Көк сандык оозун ачпайбы,
Күмүшүңду чачпайбы,
Күмүшүңө қызығып,
Көпчүлүк ага качпайбы!
Көпчүлүктү алданып,
Көрүнөө сени зарлантып,
Талашпаймын такты деп,
Касамга алып каргантып,
Кара барды қурбайбы,
Камчылап сени урбайбы,
Калың элиң кас болуп,
Каным, каткырып құлуп турбайбы!
Карадарга сени алар,
Тартууца анан мени алар.
Бу кедейдин колунан,
Кордук көрбөй ким калар!
Райкан менен Медеткан,
Отун алчу кул болор.
Алган жарың Гүлайым
Амалсыздан тул болор.
Акылсыз каным түбүндө,
Көрөр күнүң бул болор.
Мунарга чыгып барганды,
Көзүмдүн кырын салчу элем.
Сурагыңда Азимкан,
Так үстүңе барчу элем.
Бүгүн неге барбадым,
Ушунда калды арманым.
Убактысын өткөрүп,
Убайым менен зарладым.
Куу каракчы Кедейге
Кор болотко балдарым.

Муну айтып Гүлайым ыйлап, зарлап, Азимканды каргап, бир баласын көтөрүп, бир баласынын колунан жетелеп, Азимканды ээрчитип үйүн көздөй жөнөдү. Гүлайымдын Кедейди билгендиги түркмөн элинде Шаадан деген кан болгон. Шааганды амал менен Залимкан өлтүрүп калдыкка минген. Гүлайым, Жаагандын уулу Адылбек деген бектин кызы эле, ошону Азимканга муңайып Гүлайым билдириди да, үйүнө кетти. Кедейкан такка минди, таажысын кийип, ченин салынып, кандыкка камынып, кайрат менен чамынып, кырк увазирди чакырып, кандык кабарын айтты:

Кырк увазир кайдасың,
Кырылгыр кайсы жайдасың?
Кыюусу менен таптымбы,

Азимкандын айласын?
Кырк увазир келгиле,
Кыраандыгым билгиле.
Кызы талак Азимдин
Азабын колго бергиле!
Жар чакыргын шаарына,
Билгизгин элдин баарына.
Эмдигиче келбейсиң,
Эңилип салам бербейсиң,
Каласыңар каарыма!
Кырк увазир келишти,
Канга салам беришти:
Ассалоом алейкум,
Таксыр каным аманбы.
Кут болсун алтын тагыңыз,
Ачылган сиздин багыңыз.
Кол куушуруп алдыңа,
Саламга келген чагыбыз,
Кан болду кара башыңыз,
Узарсын өмүр жашыңыз.
Катууланып чакырдың
Таксыр, кан, неге келди ачуунуз!
Кыйкырыгың угулуп,
Кырк увазир дедиңиз.
Таалайлуу таксыр Кедейкан,
Таберик сиздин кебиңиз.
Ачылсын ички сырныңыз,
Алдыңа келип турубуз.
Таксыр Кедейканыбыз,
Ачуунуз келсе урунуз.
Жазып койсок таксыр кан,
Кыркыбызды кырыңыз'
Ачуунуз токтолсун,
Жазыгыбыз жок болсун.
Буюрсаң кызмат кылалы,
Кылчайып эшикке чыгалы,
Таксыр Кедейканыбыз,
Биздин пикир мынабу.

Кедейкан кырк увазирге жүзүн үйрүп, түр көрсөтүп, ушу баштан сезим алыш коюуну ойлоду. Мен ушул элден эмесмин аз күн болсом да Кедейкандын заманы дегидей кылып кандыгымды катуулук менен орундастып алсан болду. Жумшак сез, көңүлчөктүк азыр жарабайт деп ойлоп, Кедейкандын кырк увазириң жумшаган жери:

Кырка турган увазир,
Кырылгыр сөзүм ук азыр.
Сурасаңар ички пикирди,
Толуп жатат менде сыр.
Кылышыңды тагынып,
Кызматыма жабылып.

Кышкы кирген буурдай,
Алды-алдыңан чамынып.
Кыркың кырк ат мингиле,
Кырк көчөдөн киргиле!
Кедейкандын заманы,
Жар чакырып жүргүлө.
Кабарымды эл уксун,
Эл сураган бек уксун.
Бу Кедейкан жок эле,
Кайдан келди деп уксун.
Калк эскирткен кары уксун,
Кандыгымды баары уксун.
Кабарымды айтқыла,
Катын менен бала уксун.
Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы.
Карыпка кара санабай,
Жетимдин малын талабай,
Садага кайыр берүүчү,
Эл ичинде кээ жакшы,
Эч бир укпай калбасын.
— Таксыр сөзүң акыл деп,
Кандыгың болду кабыл деп,
Ак-караны ылгабас,
Азимкан эле багыл деп,
Кырк увазир чыгышты,
Тагынышты кылычты.
Кыркы кырк ат миниши,
Кырк көчөдөн киришти.
Кедейкандын кандыгын,
Жар чакырып жүрүштү.
Кимдин-кимдин заманы,
Кедейкандын заманы.
Алтын тагын алдырып,
Азимдин кетти амалы.
Калайыкка угулду,
Кедейкандын амалы.
Калктын баары таң калды,
Жакаларын карманды.
Же, увазирлер Кедей деп,
Айткан сөзү жалганбы.
Же болбосо Азимкан,
Чын эле түшүп калганбы.
Эсепчи мурда келбесе,
Эч кимге кабар бербесе.
Дайыны жок Кедейдин,
Кан болушу эмнеси,
Эл чогулуп шайлабай,
Эрдикке жеткен ким болду?
Деп сурашып калың эл,
Ушак кылып тим болду.

Кедейкандын кандыгы,
Урулуу элге дүң болду.
Калк чогултуп шайлабай,
Кандыкка жеткен ким болду?
Деп сүйлөшүп калың эл.
Кары-жашы тим болду.
Кедейкандын кандыгы,
Жар чакырып дүң болду.

Кедейкан кырк желдетти чакырып алып, буйрук берүү турган жери:

Кырк желдетим, желдетим,
Кырк боорум сенин келбетин.
Буйрук кылам бүтүргүн,
Мойнуңдагы милдетин.
Он эки шаар калаанын,
Адамы укпай калбасын,
Алыстагы адамдар,
Кабар укпай калбасын.
Бада баккан, мал баккан,
Эгин айдал, дан тапкан,
Элим укпай калбасын.
Алыскылар кабарсыз,
Кебимди укпай калбасын.
Мата саткан дүкөнчү,
Басып жүргөн бекерчи.
Кош айдаган эгинчи,
Камчы өрүүчү теримчи.
Кадакчы менен желимчи,
Куюшкан, жүгөн өрүмчү,
Карала болгон көмүрчү,
Карсылыдаткан темирчи.
Күмүш чапкан зергерчи,
Бозо саткан зергерчи,
Кийик аткан мергенчи,
Капкан салган түлкүчү.
Калдаңдаткан бүркүтчү
Кызыл, жашыл, көк кылып,
Корумдаган бойекчү,
Арт, чоорчу, кыякчы,
Күш таптаган мүнүшкөр,
Ат байлаган саяпкер,
Ар өнөрдөн талапкер,
Ушулардын баарына,
Кырк желдетим кабар бер.
Кимиси туура, ким арам,
Эл арасын биле кел.

Кырк желдетти жөнөтүп жиберип, кырк жигитти чакырып, каарданып, түрүн бузуп, кырк жигиттин сезим алып айтып турганы:

— Кырк жигитим кайдасың,
Кырылгыр кандай жайдасың!
Кьюусу менен таптым го,
Азимкандын айласын.
Ойлонбайсуң эмгиче
Букаранын пайдасын!
Кырк жигитим келгиле,
Кырка салам бергиле!
Кызматымды түз кылып,
Кыраандыгым көргүле.
Кылышыңарды тагынып,
Кыруучудай чамынып,
Атыңарга мингили!
Кырк көчөдөн киргиле.
Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы,
Эсебин тапчу көп жакшы,
Эл эскиртип нарк билген,
Карың калбай келгин де,
Эркек-аял, кары-жаш,
Баарың калбай келгин де.
Алтымышта карганы,
Алты жашар балдары,
Эртеңки күндө келбесе,
Ичинде калат арманы,
Чакырып атат каның де,
Чак болгун эртең барың де.
Кан чакырса барбасаң,
Тирүү калбайт жаның де.
Казнага сатылат,
Жер-сууң менен малың де.
Жардык айтсам баарына,
Көзүмдү салып көрөйүн,
Көпчүлүктүн зарына
Кудай сүйүп чыгарды,
Азимкандын тагына.
Такыр жыйгын калтыrbай,
Таанышайын эл менен,
Чоочун элем кырк жигит,
Мындан мурда келбеген.
Калтыrbай жыйгын баарысын,
Жашы менен карысын,
Алтын тактан айрылган,
Азимкан ойлоп намазын,
Калың эл менен кырк жигит,
Ким экенин таанысын.
— Таксыр кан сөзүң акыл деп
Айтканыңыз макул деп.
Жумшадыңыз таксыр кан,
Элдин баарын чакыр деп.
Кырка турат кырк жигит,

Эки колу боорунда,
Кызматка көнгөн башынан,
Азимкандын доорунда.
Угуп алып далай кеп,
Улуксатпы таксыр деп,
Кан алдында кырк жигит,
Ар кимиси өзү бек,
Жалмаңдатып кылычты,
Жабылыша чыгышты.
Көп кечикпей эртелеп,
Бүтүрүүгө жумушту.
Кыркы кырк ат минишип,
Ар көчөдөн киришип,
Жар чакыра баштады.
Эр иретин билишип:
«Чакырып атат жаңы кан.
Каары кыйын абдан»,
Эч бир адам жок экен,
Эл ичинде тааныган.
Эшen, молдо, улама,
Энтеңдеген дубана,
Эки этегин түрүнүп,
Ар кимден кайыр сурама.
Катын, эркек, карыңар,
Кары-жашың — баарыңар,
Чакырып жатат каныңар.
Кан чакырса барбасаң,
Ти्रүү калбайт жаныңар!
Казы, мупту, сарбаздар
Жүз башы, бийлер жүргүлө.
Алганы жок жесирлер,
Алдым-жуттум кесирлер.
Атасы жок жетимдер,
Көп кечикпей бачым кел!
Тегирменчи, терекчи,
Кызыл кулак эсепчи,
Эртең эрте келгиле!
Эмчи, кожо, чечекчи,
Көпөстөрүң, байларың
Эртең барып, эр болсоң,
Кан алдында сайрагын.
Эринип барбай койгонун,
Эртең чыгат ойронуң.
Каары кыйын кан экен
Калың журтум ойлонгун!

Кырк жигит кабар салып, кандын чакырыгын угузду. Кары-жаш болуп укпаган киши калбады. Эртеси, таң ата алты жаштан жогоркулары бүт чогулуп, кылкылдаган көпчүлүккө көз жетпейт. Кедейкан таажысын кийип, ченин салынып, калкыма учурашып таанышамын, бирок өзүмдү да элим таанысын, жүзүмдү көрсүн

деп увазирлерин, желдеттерин жана кырк жигитти алып, чогулган элге чыга келди. Элдин ортосунда туруп, көпчүлүк элге учурашып, Кедейкандын айткан сөзү:

Ассалоом алейкум,
Элим аман барсыңбы?
Эл башкарған корбашы
Бегиң аман барсыңбы?
Адилдик менен сураган,
Каның аман бар бекен?
Меккеден кийим кийинген,
Ажың аман бар бекен?
Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы,
Жакшың аман бар бекен?
Эл ичинде дубана,
Бакшың аман бар бекен.
Амандыгын сураймын,
Бириң эмес барыңын,
Жашың менен карыңдын,
Жүзүн көрүп таанып ал
Мен бир Кедейканыңдын?
Кедей элем алым жок,
Кериде жаткан малым жок.
Эли-журтум эсенби,
Силер барда көөнүм ток.
Капталда жаткан малым жок,
Карып элем алым жок.
Калың эл сенин барыңда,
Кандыгымдан көөнүм ток.
Кече түшкөн Азимкан,
Салыгын кандай салчу эле,
Алымын кандай алчу эле?
Чыгымын кандай бөлчү эле,
Кимиңди жаман көрчү эле?
Кимиңе тике турчу эле,
Жигити кимди урчу эле?
Кандыгын кандай кылчу эле,
Кечеги түшкөн Азимкан,
Кимиңерге тынч эле?
Жакшы турса Азимдин
Бетинен анын сыйлайын.
Жаман болсо бир жолу,
Ишимди бөлүп алайын.
Ажалым жетим өлбөсөм,
Элим, мен боломун таалайың.

Кедейкан сөзүн айтып бүттү. Элинин сүйлөөктөрү, сүрдүү көсөмдөрү ылганып басып келип, канга салам берип, сөзүнө жооп айтып турган жери:

Ассалоом алейкум,
Куттуу болсун тагыңыз,

Ачылган сиздин багыңыз.
Кол куушурup таксыр кан,
Саламга келген чагыбыз.
Букара калың элиңиз,
Таберик сиздин кебиңиз.
Кырк жигиттен чакыртып,
Таанышайын дедиңиз.
Корбашылар, сарбаздар
Кожо, молдо, эшен бар,
Сизге жолдош болучу,
Ичибизде чечен бар.
Иш бийлөөчү булардын,
Ич арасын таанып ал.
Кабыл болду мурадың,
Бизге келип, кан болуп,
Тажы кийген убагың.
Азимкандын ал-жайын,
Көпчүлүктөн сурадың.
Таксыр биздин Азимкан,
Жаман айтып сөкпөгөн.
Жашынан бери көппөгөн,
Жаңыдан сизди келди деп,
Жарданып турат көп деген.
Сиз сураган Азимкан,
Салыгын жаман салчу эмес,
Чыгымын жаман алчу эмес.
Чыгымын салып күнүгө,
Кырк жигити барчу эмес.
Жармагын жаздым бөлбөгөн,
Бирөөнү жакын көрбөгөн.
Сиз өндөнүп жакшылық,
Түбүндө табат өлбөгөн.
Азим падыша каныбыз,
Казынанын болуу деп,
Кырк увазир, кырк желдет
Кызматтагы тууру деп,
Ай башында алты сом.
Алымдарга болжосоң
Азимкандын тушунда,
Көп албаган ошондон.
Жаңырганда ай сайын
Он сегиз сом алчуу,
Алганын бары ушу.
Андан башка бар тапкан
Өзүбүздө калчу.

Деп эл сөзүн бүтүрдү, бүтүргөндө Азимканды мактап өтүштү, Кедейкан көпчүлүккө карап, көңүлүнүн кири тарап, элдин пикирин сынап, дүнүйө менен чыңап, бир жагынан көпчүлүктү сынап айтып турган жери:

Азимкан эсен каныңар,
Мактайсыңар баарыңар.
Арам ойлоп жүрүптүр,
Азимкандын оюмда.
Адалдан тапкан малыңар,
Азыраак каның белгисин,
Айтайын угуп алыңар.
Бети кара Азимкан,
Кантеп чыдап салды экен,
Кай бети менен алды экен.
Айына он сегиз сом бүт төлөп,
Элим не оокатың калды экен.
Айда он сегиз сомдон бул алып,
Ойдо жок күндө суралып,
Жүзүңдү кантип көрдү экен.
Күндө чыгым салдырып,
Агар алтын, ак күмүш,
Ай башына алдырып,
Элим, эки көзүң чөлдө экен.
Мен силерден калың эл,
Алмак тургай беремин,
Силерге тийсин керегим.
Алдамчы Азимканыңдын,
Тирүү тапчы дарегин.
Эртең эрте келгиле,
Эрдигимди көргүлө!
Он сегиз кабат казынам
Ортосунан бөлгүлө.
Кимиңе көп, кимиңе аз,
Бактыңардан көргүлө.
Ойчул тазга он теңге,
Бээ арман тазга беш теңге,
Кыйык тазга кырк теңге,
Казынамдан калың эл,
Албай калбайт эчтеме.
Бир үйдө жалгыз бүлөгө,
Үймөлөгөн бир табак,
Беш бүлөгө беш кайдак,
Берейин деген белим ак.
Кырк увазир, кырк желдет,
Бөлүп алсын кырк табак.
Мындан кийин жоголсун,
Азимканды мактамак.
Баары бирдей тең болсун,
Бул пикирди сактамак.

Деп Кедейкан сөзүн бүтүрдү, жакшылары үйүлүп, жардылары сүйүнүп, нары-
бери түртүштү. Жармач тары күйгүзүп, элдин баары дүбүрөп экиден, үчтөн
күбүрөшүп, таң калышып турган жери:

Ким көрүптур мындайды,
Жанагы сөзү чындейбы.
Жалган эмес чын болсо,
Дүнүйөгө жыргайлыш.
Айткан сөзү төрөлүк,
Азандан келип көрөлүк.
Агар алтын, ак күмүш
Таразалап бөлөлүк.
Көрүнгөн сөзү төрөлүк,
Күн тие келип көрөлүк.
Күдүрөндөп баарыбыз,

Күмүшүн берсе бөлөлүк.
Анык падыша турбайбы,
Азандан келип кырдайлы,
Алты ата, жети бабабыз,
Көргөн эмес мындайды.
Эбин таап эл алган,
Эр Кедейкан турбайбы.
Эрте келип кулдайлы,
Жети атабыз башынан,
Көргөн эмес мындайды.
Бети кара Азимкан,
Өлөрүнө көрүнүп,
Нээти бизден бөлүнүп,
Ай сайын салык салыптыр,
Алтын, күмүш алыптыр
Эч адамга билгизбей,
Ан учун түшүп калыптыр,
Азимканды ушактап,
Аркасынан тузактап,
Ар кимиси аныгын
Билиш албай кылчактап,
Ушу сөзү чын болсо,
Бай болобуз баарыбыз,
Көбөйөт малыбыз,
Жашарат карыбыз.

Эл тарады. Кедейкан ордосуна кайтты. Таң атты, берерге бирөө жок, аларга алтоо бар дегендей казынанын кабарын уккан эл азандан сап-сап болуп туруп калышты. Кедейкан ордунан туруп жайланып, көңүлү жай адатынча керилип басып келди да убадасы боюнча казынасын калкка таратып бөлүп бердирип, элге айтып турганы:

Алтын, күмүш алгандар,
Айбаты толук балбандар.
Кан болуп такка минсем да
Калкыма айттар арман бар.
Эртеңки күндө Азимкан,
Такты, таажым талашат.
Алтын такты, алтын чен,
Бу жыйылган көпчүлүк,
Кимибизди каалашат.
Азим тагым талашса,
Кимибизге өтөсүн,
Кимдик болор экенсин,
Кимибизди бозортуп,
Жолго таштап кетесин,
Азим тагын талашса,
Кимибизди шайлайсын.
Кимибизди бозортуп,
Жолго салып айдайсын,
Үгүп көңүл тынчысын,

Кимдин көөнүн жайлайсың.
Ага-иниңди жам кылсан,
Азимди кайта кан кылсан,
Алдоо сөзгө ынатып,
Азимканды чыңатып,
Абийириmdi алдырсан,
Кайта түшүп берейин,
Кан болбосун Кедейин.
Кадырым элден тайылса,
Кайда барып өлөйүн.
Мени шайлап кан кылсан,
Көңүлүмдү жам кылсан.
Санаам тынып жатайын,
Көбүндү жыйдым атайын.
Көпчүлүктүн Кедейканга берген жообу:
Таксыр кедей каныбыз,
Багындык сизге баарыбыз.
Азимкандын мүнөзүн,
Айталык кулак салыңыз.
Арбак уруп Азимкан,
Ай сайын салық салыптыр.
Агар алтын, ак күмүш,
Эчтеме койбой алыптыр.
Өлөрүнө көрүнүп,
Бир жолу бейли тарыптыр.
Азимкан такты талашса,
Кедейкан сизге өтөбүз,
Сизди шайлап кетебиз,
Азимканга алдырып,
Ай сайын чыгым салдырып,
Ысыбаптыр чекебиз.
Азимкан такты талашса,
Кедейкан сизди шайлайбыз.
Азимканды бозортуп,
Жолго салып айдайбыз.
Жооп берсең ошондо
Таксыр, өлтүрүүдөн тайбайбыз.
Таксыр Кедейканыбыз,
Сизге өтөбүз баарыбыз.
Арылбаптыр билбеппиз,
Муңубуз менен зарыбыз.
Томаякты тоздуруп,
Донуздан бетер коштуруп,
Жок-жардыга жолобой,
Жакырларга жанашпай,
Жакшылар өзү бир-бирин
Жамандыкка каалашпай,
Кемириптири кедейди.
Жакыр кылып жардыны,
Өз боюна тартыптыр,

Өрүш толгон малдууну.
Байга кара санабай,
Жардыны ченеп талабай.
Ойронуң чыккан Азимкан,
Оокатынан айрыпты.
Оңолсун деп санабай.

Көпчүлүк элдин көңүлү оттой жайнап, булбулдай тилдери сайрады. Жетим бала, жесир катын, жетишпегени алсыз начарлардын баарысы атасы көрбөгөн, түшүнө кирбекен дүнүйөнү көргөндөн кийин, Кедейканга убадасын әмес жанын да бергиси бар. Ошондогу Кедейкандын айткан сөзү:

Жардың менен байыңдын,
Жаманың менен жакшыңдын,
Дубана менен бакшыңдын,
Жашың менен карыңдын,
Башың ачык барыңдын.
Жаман жүрбәй жакшы жүр,
Менин аманымда доорон сур.
Байып калдым дебестен,
Оокатыңа мыктап кир.
Алтын-күмүш алгандар,
Силер күчтүү балбандар,
Тоодой болгон Азимди,
Томуктай торой чалгандар,
Билеги дилден күчтүүлөр,
Тамыры болот түптүүлөр,
Кайраты жолборс тиштүүлөр,
Кындағы болот миздүүлөр,
Убада сөзгө бекемдер,
Тили таттуу чечендер,
Жумушу жок бекерлер,
Кожо, молдо, эшнедер,
Кол кармашкан кепелер
Ушу турган калың эл,
Бүгүн тарап, эртең кел.
Билсеңер менмин соопкер,
Соопко жакын мен бир эр.
Эртең Азимкан такты талашат,
Жалпы туруп жооп бер.
Эртең да мындан көп болгун,
Убадага бек болгун.
Абдан баарың жыйылып
Азимканга бет болгун.

Кедейкан ордосуна кайтты. Эл үйлөрүнө кайтышты. Таң атты. Кедейдин өлөмүн дегени ушу күн эле деп Азимкан ойлонуп, азандан туруп баягы кедей өлдү бекен же өлө элек бекен деп кирип барды. Азимкан барса өлмөк тургай сасык тумоолобойт. Чыкчырылып тагында олтурат. Тагымды бергин деп Кедейканга Азимкандын айткан сөзү:

Түшкүн алтын тагымдан,
Өлбөптүрсүң Кедейкан.
Өлөрмандын белгиси,
Бирөөнүн тонун жамынган.
Чечкин тажы, ченимди,
Бузупсуң калың элимди.
Арамдыкты ойлонуп,
Азимкан келбейт дедиңби.
Кандыгымды бер Кедей,
Кайратың бар эр Кедей.
Арамдыкка айланган
Адалың жок теңгедей.
Арам ёскөн экенсиң,
Адал иштеп, нан жебей.
Казынам оозун ачыпсың,
Кырк алтыным чачыпсың.
Калың түркмөн элинең
Ушул учүн качыпсың.
Алдаткың келет элимди,
Ойлончу айткан кебиңди.
Азимкандын эбин таап,
Алсыратам дедиңби.
Качып келген каракчы,
Эл куруткан арапчы.
Нәэти бузук уурусун,
Кылган ишиң курусун,
Эми билдим куу Кедей,
Көңүлүнүн буруусун.
Момундарды алдаган
Акыретин жалмаган,
Нәэти бузук эң жаман.
Өлөр жайың мен табам,
Арам санаа каракчы
Жүргөн жерин булгаган.

Деп Азимкан Кедейге жаман айтып турду. Кедейкан ачуусу келип, акырая карап, кырк увазирин, кырк желдетин, кырк жигиттерин чакырып Кедейкандын айткан сөзү:

Кырк увазир, кырк желдет,
Кырк жигитим келгиле?
Кызы талак Азимдин,
Айткан сөзүн көргүлө.
Алып чыгып эшикке,
Азабын колго бергиле.
Үмүт кылат тагымдан,
Сүйрөп чыгып жанымдан,
Куткарғыла кырк желдет,
Так талашкан залымдан.
Кайда кетти дарчылар,

Дарга асчу жарчылар,
Кара барды кургула,
Кармап алып Азимди
Камчыга басып ургула.
Азимкандын түшкөнү,
Алты күнгө толо элек,
Ага-ини баарына,
Алынаар маалым боло элек.
Арбак урган Азимкан,
Алдымса барат тебелеп.
Кара дарга асалы,
Көп өттү мунун азабы.
Калың журтка көргөзүп,
Канын жерге чачалы.
Жемекей канды өлтүрүп,
Бир кумарды жазалы.
Элдин баары чогулуп,
Бар түбүнө топтолсун
Бул өндөнгөн жемекей,
Бир четинен жок болсун.
Эч адамга жедирбей,
Элимдин карды ток болсун.
Эзелден бери эл жеген,
Эч кимге теңдик бербеген,
Жемекей тартсын жазыгын.
Карга, кузгун таласын,
Капырлардын жашыгын.
Буга окшогон душманды,
Жолотпогун астыма.
Тамырын көөлөп казыла,
Калың элге көрсөтүп,
Кара дарга аскыла!
Дагы эле напсим тыя албай,
Тагымды сурайт уялбай.

Алданбагын кырк желдет,
Азимдин көөнүн кылбай.
Кырк желдет чыкты жетелеп,
Кырк увазир желкелеп.
Арасында жалдырап,
Азимкан чыкты темселеп.
Кырк жигит сабап камчылап,
Азимкан кетип баратат,
Тирүү үчүн жан чыдал.
Эки жакка жалдырайт
Көзүнүн жашы тамчылап.

Азимкан кырк увазирге, кырк желдетке, кырк жигитке жана элене жалынып, жалдырап айтып турган жери:

Кырк увазир жолдошум,
Кыйналып турат каныңар.

Кылмышым жок сilerге,
Кылчайгыла баарыңар!
Кыдырып келген бир шумдан,
Кыйналдым кабар алыңар.
Кылышым чабар желдетим,
Кырк боорум сенин келбетин.
Кедейкандан мен өлсөм,
Карып болор кош жетим.
Кырк жигитим-туздашым,
Кыйноодо турат бир башым.
Кылмыши жок кыйнаган,
Кедейкан кантеп узасын.
Деп зарылды Азимкан
Кырк увазир желдетке.
Көп тарынды Азимкан,
Кырк жигитке кылчаңдал,
Бек зарылды Азимкан.
Увазирден урмат жок,
Арманын угуп турмак жок.
Кырк жигиттен ызаат жок.
Увазирге таарынып,
Калкына барды зар ыйлап,
Кол куушуруп Азимкан,
Ыйлап турат жалынып:
Кагылайын калкым ай,
Кимиңе өткөн дартым ай.
Бир каракчы Кедейге
Кор кылдыңбы жалпыңар.
Таразалап бөлгөнүм,
Таалайыңдан көргөнүң.
Ал өзүңөр берген алтын ай.
Элине берди элигин,
Эси кетти демигип,
Жамандыкка кыйбайт деп,
Дагы эле мени сыйлайт деп.
Элинен жанган әмгек жок,
Әч бирөө салам берген жок.
Ишин сурап Азимдин,
Имерилип келмек жек.
Элимден әмгек жанбаса,
Әч ким тилим албаса.
Элүү башы, он башы,
Эл бийлеген корбашы,
Әч бир тилим албаса.
Калкымдан әмгек жанбаса,
Калысы тилим албаса,
Өзүм менен тең өскөн,
Биргелешип жеп өскөн
Увазир тилим албаса,
Өзүмө өлүм токтолсо,
Өзөгүм күйүп от болсо,

Өлүп кетсем кокустан
Өзөлөнөр жок болсо,
Жамандык мага токтолсо,
Жалындалп ичим чок болсо,
Жаным кетсе аркамдан,
Жакшы айтарым жок болсо,
Алдына барып турайын,
Ажалга сабыр сурайын.
Дөөлөт болот кан деген,
Алдына тобо кылайын.
Жооп берсе Кедейкан,
Тирүү калар жаным деп,
Төгүлбөс кызыл каным деп.
Беттешпесем Кедейге,
Кетмек болду алым деп,
Эки колун куушуруп,
Кедейди карай жөнөдү.
Жалынса да укпады,
Жакшылашкан көмөгү.
Жамандык көргөн бирөө жок,
Азимкандан бөлөгү.

Азимкан Кедейкандын алдына барып, эки колун бооруна алып, көз жашын тизилтип, жүрөк-боорун эзилтип, калкым кадыр кылбады, кайгыдан көөнүм тынбады деп жалооруп, жан соогалап айтып турган жери:

— Таксыр Кедейканыбыз,
Ачылган сиздин багыңыз.
Айла кетип таксыр кан,
Алдыңа келген чагыбыз.
Ага-иниден кайыр жок,
Айламды өзүң табыңыз?
Таксыр, Кедей, жан соога,
Бир кашык кызыл кан соога?
Муңумду билер киши жок,
Кириптер кылба көп жоого.
Аманат биздин жаныбыз,
Адилет Кедейканыбыз.
Азирет бар, арман бар,
Айтайын кулак салыңыз!
Душманым көп, тууган аз.
Алымды эч ким сурабас,
Айла кетип алдыңда,
Агып турат көздөн жаш.
Таксыр Кедей эл даяр,
Төксөң мына кан даяр.
Эки колум боорумда,
Не кылсан да дап-даяр.
Талашпайын тагымды,
Бер дебейин багымды.
Мусалыр кылбай ар кимге,

Катын менен баламды,
Тирүү койсоң болду жанымды.
Чеч дебеймин ченимди,
Эстебейин элимди.
Мусапыр кылба ар кимге,
Муунумду талытпа,
Жаш өмүрдү карытпа!
Угар болсоң кебимди,
Бер дебейин таажымды,
Аман кой таксыр башымды.
Бечаралық, карыптық,
Бешенеме жазылды.
Кан кадырын кан билет,
Таксыр кан, билбесе ким билет?
Кабарың кетти дүңгүрөп,
Кармалып турган үлдүрөп,
Жалынамын алдыңда,
Бир чымындай жан тилеп,
Бек кадырын бек билет,
Бу дагы мендей деп билет.
Кырк увазир, кырк жигит,
Кыйнады жаман тепкилеп.
Мен дагы сендей кан элем,
Күнөйүм качан кечилет?
Мен мусапыр карыпка,
Белиң качан чечилет.
Кадыр кылып эшенди,
Тагымды бердим талашпай.
Эч болбосо тирүү кой,
Таксыр жамандыкка баалашпай?

Азимкан муң-зарын айтып Кедейкандын алдында колун куушуруп, өңү бузулуп, жаны кысылып, өлөрүн түшүнүп турат. Көпчүлүк элдин баары таң калышты. Дарчылар дапдаяр камданышып турду эле. Кедейкан мунун жазыксыз экени ырас эмеспи деп ойлонду. Муну мен астырсам астырып жиберүүгө күчүм келет. Бирок түбүмдө жакши болбойт. Бул алты атасынан бери кан болуп келе жатса, кантып он кишиси болбосун, чукулунан элди айлантып алдым деген менен акыры мени тирүү койбос, бир сапар кое берейин, элдин түрүн көрөйүн деп Азимканга: — Бар оокатыңды кылып жата бер. Экинчи тагыңды сурасаң, тирүү калат экенмин деп ойлобогун — деди да Азимканды бошотуп жиберди. Азимкан Ак эшендин алдына барып ыйлап турган жери.

Ассалоому алейкум,
Азирети эшеним.
Оорусу жок, дарты жок,
Башыма түштү кеселиң!
Сенден беле эшеним,
Өлө турган кезегим.
Экөөбүзгө бет туруп,
Өлөмүн деген Кедейин.
Өлтүрмөк болду кайтара,

Өнөрүн айтып берейин:
Өлмөк тургай оору жок,
Азирети эшеним.
Иш кылыпсың обу жок,
Экөөбүзгө Кедейдин
Кандык берер өңү жок.
Мен билгенмин көргөндө,
Кедейдин душман экенин.
Үч эле күндө өлөт деп,
Айткансың сөздүн бекерин.
Арамзамда Кедейдин.
Билгенмин алдап кетерин.
Айланайын эшеним,
Бу жорукту билгенмин.
Нээти кара бузукка,
Бербеймин десем тилдедин.
Тилдеп жүрүп эшеним,
Тилегимди катырдың.
Түркмөндүн бир куусун,
Ажалыма чакырдың.
Алдамчыга туш кылып,
Сөөгүмө тамга бастырдың.
Кагылайын эшеним
Кайратымды кетирдин.
Каарына калтырдың,
Калк куруткан кесирдин.
Касиеттүү киши элең,
Каталык өтсө кечиргин.
Кырк желдетим жетелеп,
Кырк увазир желкелеп,
Кыйналым далай темселеп.
Эстедим таксыр эшеним
Ошондо жетип келсе деп,
Жүргүн таксыр барыңыз,
Шумдан кетти алышыз.
Мени минтип аздырган,
Мен турмак сизди жаздырган,
Кедейдин ишин тааныңыз.
Уят болдум буга деп,
Менин көөнүм ула деп,
Кадыр кылып тагыңды,
Үч күндүк берсөң туура деп.
Төртүнчү күн болгондо,
Өзүң келип сура деп.
Тажы, чен, алтын тагымды,
Кедейге алыш бердиңиз.
Кесирлүү кууну ээрчитип,
Кастык үчүн келдиңиз.
Качан болот жарыктык,
Олуюлык белгиңиз.

Азимкан эшенге барып зар ыйлап, кайгырып турду. Эшen ачуусу келип ууруга уят боломун деп Азимдин тагын алып бердим эле, эми Азимканга абийирим кетти деп, селдени оронуп, тепсенди мойнуна салып, колуна таягын алып, Кедейге аң-таң калып, Азимканды ээрчитип, ашыга жүгүрүп Кедейкандын алдына келди. Ак эшen Азимкандын тагын бергин деп ачууланып айткан сөзү:

Ассалоом алейкум,
Аманбы Кедей жан балам.
Алдыңа келдим мен бабаң,
Ушу турган үчөөбүз,
Кимибиздин ичи арам.
Сооп болуп кол берип,
Кусул даарат алындың.
Байгамбардын сүннөтү,
Башыңа селде чалындың.
Беш убакты намазга,
Беш бөлөк даарат алындың.
Азимкандын тактысын,
Алып бер деп зарылдың.
Ээрчитип келип жанымы,
Кадыр салдым канымы.
Мингиздим эле Кедейим,
Азимкандын тагына.
Так үстүндө өлөм деп,
Тагдырдын жазууң көрөм деп,
Кедейкан болсун атым деп,
Арылса менин дартым деп,
Убадалуу уулмун деп,
Бир кудайга қулмун деп,
Бузуктукту көп кылып,
Муну үчүн элден куулдум деп,
Алдамчы арам санаадан,
Азирет эшen кайттым деп,
Аз күндүк өмүр калыптыр,
Алдыга шүкүр айттым деп,
Касам ичип карганып,
Кайта-кайта зарланып,
Кол бердиң эле Кедейим,
Кадырыма таң калып.
Үч күндүк калды өмүрүм,
Төртүнчү күндө өлөм деп,
Урулуу элдин урматын,
Аз күнү байкап көрөм деп,
Жаназама жарданып,
Жалпы турсун сопу деп,
Азирети эшеним,
Доор онумду оку деп,
Ыйладың эле буркурап.
Олтурдуң эле сыр сурап,
Оюнда бар турбайбы,
Арамдык менен иш кылмак.

Үч күндө өлчү куу Кедей,
Беш күнү болду өлбөдүң.
Өлмөк тургай куу Кедей,
Баш оору болуп көрбөдүң.
Алдамчы Кедей Азимдин,
Тажы, чен, алтын тагын бер.
Убадасын унуткан,
Көрүнгөндү куруткан.
Сен алдамчы күнөөкөр
Уят болдум Азимге,
Угулду ушак жалпы элге,
Үч күндө тактан өлмөксүң,
Азимкан түшүп бергенде.
Ак эшенди баш кылып,
Алдагың келет шерменде.
Ууру Кедей, куу Кедей,
Ыргыгың келет бүргөдөй.
Азимкандын тагынан
Алып таштайм тур Кедей.
Каргасам кара таш кылам,
Кол, бутунду шал кылам,
Көздөрүндү көр кылам,
Кулагыңды кер кылам,
Кууратып сени жер кылам.
Бир жеринде көгү жок,
Куу чөп менен тең кылам.

Кедейкан Ак эшенден чын коркот. Бирок элге ишенет. Азимкандан айла кетип эшенди бир карап, Кедейканды бир карап, акылы кетип саргайып турду. Мына ошол убакта Кедейканга бир ой тууду. Ал, эгер Ак эшен чын олуя болсо каргап мени таш кылып көрсүн, же көзүмдү сокур, кулагымды дүлөй кылгандан кийин гана тактысын да, кандыгын да ошондо берейин, ага чейин эшенге бир каарланып алайын деп Кедейкан Ак эшенди акырая карап, ачууланып кыйкырып айтып турган жери:

— Сен ойлойсуң калпалық,
Мен ойлоймун канчалық.
Баркыбызды Ак эшен,
Ажыратып айталаык.
Экөөбүздүн бирибиз,
Уят болуп кайталык.
Сен ойлойсуң эшендик,
Мен ойлоймун чеченди.
Сен экөөбүз эшеним,
Эмнеге кекенди.
Баа көрбөй тагыма,
Кылгың келет бекемди.
Касиетиң бар болсо,
Кандыгымды талашпа.
Эл ишине катышып,
Чымыныңдан адашпа!
Кандыгымды бербеймин,

Эшендегиң албаймын.
Кол бермек тургай Ак эшен,
Корооң басып барбаймын.
Коркутасың каргайм деп.
Касиетиң кайдан чын,
Канакей каргап таш кылчы!
Калпа го деп кол берсем,
Кандыгымды талашат.
Карсылдаган дубана
Сага кантип жарашат.
Кан боломун деп жүрүп,
Калпалыктан адашат.
Эшен го деп кол берсем,
Эл бийлөөнү талашат.
Элтеңдеген дубана,
Кандык кантип жарашат.
Элине баркы жок болуп,
Эшендиктен адашат.
Дааратыма суудай бер,
Күнү-түнү «ув» дей бер,
Олуж болсоң Ак эшен,
Мага өлүм тилей бер.
Каргап кара таш кылчы,
Касиетиң билейин,
Бир колумду шал кылчы,
Кайта жардам тилейин.
Каргап жутам деп жүрүп,
Коркутуп элди жеп жүрүп,
Тоодон чоң эшен күнөйүм.
Кырк желдетти чакырып,
Чубатайын селдерди.
Оозуңан алайын,
Окумал болсоң келменди.
Өтүп кетти кордугун,
Алдырайын келдеди.
Кырк жигитке урдуруп,
Сакалымды жулдуруп,
Касиетиң кетирип,
Калпакты кошо бұлдуруп,
Карадарга астырып,
Кызыл өңүн кубултуп,
Кызыл каның чубартуп,
Кыйнап атып өлтүрөм,
Кыркыратып муунтуп.
Азимден мурун аспасам,
Кумарымды жазбасам.
Душмандын баарын жоготуп,
Анан сурак ачпасам.
Талашып келет тагымды,
Чечкин деп келет ченимди,
Суук тумшук Ак эшен,

Суратпайт го элимден.
Элден мурун эшеним,
Табайын сенин эбимди.
Тагдыр жетип мен өлбөй,
Же талашкан эшен сен өлбөй,
Кантип тынат букара,
Ак эшен, Азим эми өлбөй.

Кедейкан буруулуп кылычын алганча эшен жылып эшикке чыга берди, Азимкан да чыгып баратат эле, Кедейкан токто деди. Азимкан селт эте түшүп, туруп калды. Эшендин чыгып кеткенин Кедейкан билип турган, бирок чыгып кете берсин деп койду. Ал анык олуя болсо жана мен жаман айтып турганымда бир шумдук көрсөтпөйт беле. Көрсөтө алган жок. Мына ошондуктан анын колунан эч нерсе келбесин билип, мурункусунан да ачууланып, каарын чачып, Азимканга айтын турган жери:

Бел байладың эшенге,
Эшенин десе ишенбе.
Эпчил экен Ак эшен
Бек карматты кишенге.
Кутулуп кеткен Азимкан,
Кайтып келдиң ушерге.
Эшенге бардың зар болуп,
Ичиңе кайғы жық толуп,
Эшениңди ээрчитип,
Келиптирсиң ондонуп.
Эшениң кайда, сен кайда,
Эшeneden болбойт эч айла.
Эсен-аман тынч жатпай,
Эми калдың бейпайга.
Калпаң кайда, сен кайда,
Кармап турган мен кайда.
Кара нээт Азим болбосон,
Калпаңдан болбойт эч пайда.
Кандыгымды талашып,
Кайта түштүң бейпайга,
Эшениң каалап чакырдың,
Сен чакырган эшениң,
Көз алдыңда учурдум.
Эзерден ишим ак экен,
Эпчилдик кылган Азимди,
Имерип колго түшүрдүм.
Калпаны каалап чакырдың,
Сен каалаган калпаны,
Кайып кылып учурдум.
Каримден ишим ак экен,
Кара нээт сендей бузукту,
Кайтадан колго түшүрдүм.
Эшениң экөөң тилейсиң,
Өз башыңдын пайдасын,
Эр болсо эшениң таап алсын,

Өзүнүн кылар айласын.
Олуж болсо эшенин,
Айтканынан тайбасын.
Кырк желдетим кайдасын,
Кырылгын кайсы жайдасын.
Алып чыгып эшикке,
Кетиргиле айласын.
Кандыгымды талашып,
Тынчымды алды тындыrbай,
Сурагымды кылдыrbай,
Мен камынып чыккыча,
Кармап тургун жылдыrbай.
Жолотпо менин жаныма,
Буга окшогон бузукту,
Көргөзүп элдин баарына,
Кыркыратып муунтуп,
Кызыл жүзүн кубултуп,
Астырайын дарыма.
Такты, таажым алам деп,
Дагы эле үзбөйт үмүтүн.
Эшен экөө дүбүрөп,
Тындыrbады күнү-түн.
Азимден уят кетиптири,
Ажалы чындал жетиптири.
Өлөрмандык кылам деп,
Өлүмгө башы бекиптири.
Тириүү калса Азимкан,
Түндө кылат каргаша,
Эшен экөө биригип,
Эрчишип келет жармаша.
Олуж болсо Ак эшен,
Мени жуттар каргаса.

Деп сөзүн айтып бүттү. Кырк желдет дегдендетип Азимканды алып чыкты. Кырк жигитти чакырып алып Кедейкан, силер бүтүн элдин баарын жыйнагыла, кары жашынан, катын-баласынан эч кимиси калбасын. Бүгүн же Азимкан өлөт, же мен өлөмүн ушу тамашаны көпчүлүк эл көрүп туруп деп, Кедейкан ачуусу келип, бурканшаркан түшүп, увазир, желдет, жигиттеринин сезим алып, көзүнүн чаарын чыгарып каарланды. Увазир жигиттерин туш-туш жакка чаптырды. Бир убакта кырк увазир келди. Таксыр элициз бүтүн жыйналып келишти, барып сөзүңүздү айтып, Азимканды бир жаңсыл кылбайсызыбы дешти. Кедейкан ордунан туруп, кериле басып тышка чыкты. Эшик алдында кырк жигит Азимканды кармап турган экен. Азимкан өзүнүн ичинен кан кадырын кан билет, кан билбесе ким билет деген макал бар эмесин, Кедейканга жалынып-жалбарып жакшылыкча карганып катын-балдарымды тартууга айтып жан-соогалап көрөйүн деп Азимканын Кедейканга зарланып айтып турганы:

Таксыр Кедейканыбыз,
Кетти кубат алышыз.
Кечеги күндө келсең да
Ачылган сиздин багыныз.

Кол куушуруп алдыңда,
Корголоп турган чагыбыз.
Ақдөлөт Кедейканыбыз,
Ачылган сиздин багыңыз,
Куттуу болсун тагыңыз.
Алдыда алтын багыңыз,
Өз элиме кор болуп,
Өлгөнү турган чагыбыз.
Таксыр Кедей ал даяр,
Төгөмүн десең кан даяр,
Өзүң билип, өзүң кой,
Не кылсаң да дапдаяр.
Талашпайын тагымды,
Чеч дебейин ченимди,
Эстебейин элимди.
Урмат кылар бекенсиз,
Убайым кайғы кебимди.
Он эки калаа ордолуу,
Шаарым тартуу таксыр кан.
Алган жарым Гүлайым,
Жарым тартуу таксыр кан.
Арбак урган Ак эшen,
Арада жүрүп кас кылган.
Он эки шаар кең Хыйва,
Калаам тартуу таксыр кан.
Үч жашарым Медеткан,
Балам тартуу таксыр кан.
Алты жашар Райкан,
Уулум тартуу таксыр кан.
Алдыңдагы алтын тақ,
Туурум тартуу таксыр кан.
Түбү бузук Ак эшen,
Экөөбүздү кас кылган,
Тириү кетер бекемин,
Таксыр сенин астыңдан.
Алдыңдан кыя баспайын,
Арамдыкты таштайын.
Тириү койсоң таксыр кан,
Мындан кийин жасайын.
Бер кызындай мелтиrep,
Акылы толук эң сейрек,
Үр кызындай үлбүрөп,
Алган жарым Гүлайым,
Адамзаттын сулуусу,
Гүлайымды алышыз.
Күзгүдөй сулуу жарыңыз,
Гүлайымды алсаңыз,
Тириү калабы жаныбыз.
Төрөлүк кылсаң таксыр кай,
Төгүлбөс бекен қаныбыз.
Райкан менен Медеткан,

Отун алчу кул болсун,
Казан асып, от жагуу
Менин ишим болсун, кан.
Ушу кайгы сөзүмдү,
Кабыл алгын жолборсум,
Алтын тактын үстүндө
Гүлайым экөөн олтурсан,
Кол куушуруп алдында
Кызмат кылып мен турсам.
Таксыр өлбөс бекен жаныбыз.
Төгүлбөс бекен каныбыз.
Бир чымындай жан үчүн
Гүлайымды алышыз.

Кедейкан Азимкандын айткан сөзүнө эрип, Гүлайымга көңүлү бурулду. Баса рас эмеспи, тагымды бергин деп айтасың деп өлтүрүп жиберсем жакшы иш болбос, андан көрө муунун катынын алайын да өзүн тириүү коёюн. Күнөөсүз кан төгүү да кыйын, ошентип темсөлетип таштоо керек. Эли-журту көрсүн деди да Кедейкан Гүлайымга кызыгып, көңүлү бузулуп, Азимканга мындай деди: — Гүлайымды алыш кел да өзүң никесин кыйып, өз колуң менен алыш берициз да балдарынды ээрчитип кайда барсаң анда бар. Балдарынды багып ал деди.

Анда, Азимкандын Кедейканга айткан сөзү:

— Кан кадырын кан билет,
Кадырымды билдиңиз,
Касиетиң бар экен,
Айтканыма көндүңүз.
Алыш бардың таксыр өлүмгө,
Арызымды алдың көңүлгө,
Бу жакшылык ишинди,
Унутпасмын өмүрдө.
Сиздики болду Гүлайым,
Куттуу болсун жубайың.
Ак эшендин саатынан
Айрыды менден кудайым.
Нур кызындай Гүлайым,
Үч күндүк жооп сурайын,
Үч күндөн кийин таксыр кан,
Сен көрөсүң убайын.
Арыз муңумду айтайын,
Ал бейбакты байкайын.
Асыл экен Кедей деп,
Алдап-соолап жайкайын.
Үй мүлкүн бөлүп берейин,
Төртүнчү күн болгондо,
Ээрчитип келейин.
Келем деп коюп кечигип,
Кепинимди жебейин.
Калп айтчу болсом, бул сөздү
Каарындан өлөйүн,
Кайтара кордук көрөйүн.

Каарындан корксым ошондо,
Качып, бозуп жөнөйүн.

Азимкан сөзүн бүтүрдү. Кедейкан өзүндүн сурануун боюнча үч күндө Гүлайымды алып кел. Менден кутула албасымды өзүң билесин, эми кылтылдасан тирүү кал басынды да өзүң билесиң деп кекетип, убадасын бекитип Азимканды башотту. Элди таратты. Өзү ордосуна кетти. Азимкандан акыл тайып, мәэ чайкалган чанаң болду. Мен тирүү туруп, Гүлайымды берип, балдарымды колунан кармап жетелеп жүргөндөн көрө өлгөнүм туура го деп, терең ойго батып, үйүнө келди. Гүлайымга көргөн жабыр-жайпасын айтып ыйламсырап турган жери:

Анташкан жарым Гүлайым,
Айырмак болду кудайым.
Азиретмин деп жүрүп,
Ак эшен салды убайым.
Кыз алганым Гүлайым,
Кыйытты ишти кудайым.
Олуюң болом деп жүрүп,
Оңбогум салды убайым.
Алдады, Кедей, алдады,
Убадасын жалмады.
Ишенгеним эшендин,
Башынан кетти арбагы.
Кырк желдетке карматып,
Кырк жигитке сабатып,
Карадардын алдында,
Карышкырдай талатып,
Жан соогалап жалынып,
Бошонуп бардым эшенге.
Эшениң менен жерге кир,
Бек кармatty кишенге.
Өкүмүн көрүп Кедейдин,
 Өзү качып жоголду.
Өлөрманга так берген,
Менин ишим кайдан онолду.
Экинчи даярдын түбүнө
Алдырып келди сүйрөтүп,
Астырам деп мен үчүн,
Камдап келди аркан-жип.
Элимден жангандын эмгек жок,
Калкындан жангандын кайрат жок.
Кырк жигиттен ызаат жок,
Увазирден уят жок.
Жалдырап турсам Кедейге,
Жакындаған жыят жок.
Сен Кедейге тийбесен,
Жалмамак болду жалғыз ок.
Алган жарым Гүлайым,
Акыл экен сеники,
Ак эшенге ишенип,
Акмактык болду меники,

Каракчы Кедей куу экен,
Казанымды ачыптыр,
Калың элди алданып
Карк алтыным чачыптыр.
Алтынамиа кызыгып,
Алды-алдынан бузулуп,
Агайын-тууган элимди,
Арбак менен туз уруп,
Аралжы болгон киши жок,
Аманат жаным кысылып.
Күмүшүмө кызыгып,
Көңүлдөрү бузулуп,
Көпчүлүктүн баарысын,
Көрүнөө арбак туз уруп,
Көңүл алар кишим жок,
Көп кайгырдым жалдырап,
Көөдөндөн жаным кысылып.
Кедейканга никелеп,
Бермек болдум Гүлайым.
Кез-кезекте жүзүмдү,
Көрмөк болдум Гүлайым.
Сен Кедейге тийбесен,
Өлмөк болдум Гүлайым.
Каракчыга никелеп,
Бермек болдум Гүлайым.
Кайгырганда жүзүңдү,
Көрмөк болдум Гүлайым.
Алдамчы Кедей жарыңыз,
Жарыңызга барыбыз.
Ал Кедейге тийбесен,
Аман калбайт жаныбыз.
Кедейканга макул деп,
Ажыратып калыңыз.
Айла кетип, ал жетпей,
Кедейканга сен тийдиң,
Карып болуп мен кургур,
Кайсы жакка тентиймин.
Кайгулуу күнде турамын,
Кедейкандын жогунда,
Кадырымды сурагын.
Каралдым Рай, Медеттин,
Айласын кандай кыламын.

Азимкан сөзүн бүтүрдү. Гүлайым буркурап ыйлап, кандай кылар айласын таппай, алаканын шак коюп, жер тепкилеп ачуусу тарагандан кийин Азимканга карап, эки баласын колу менен кармап туруп, күйөөсүнө айтканы:

Тирүүлөй азап тарттырбай,
Түңүлтүп каным өлбөгүн.
Өлгөнүңдү көрбөдүм.
Кара жер бооруң кең оюп,

Катын да болсом көмбөдүм.
Сен айтканда билгенмин,
Алдамчынын алдарын,
Ажалга сени кармарын,
Азимкан сени ошондо
Адаштың деп зарладым.
Эми кантип жан сактайт,
Ырысы жок балдарым!
Түйшүк тартып мен бейбак,
Тирүүлөй жесир болгончо,
Өмүрүм өтөр кайгыда.
Райкан менен Медеттин,
Томук эти толгончо
Мен Кедейге тийгиче,
Кезигип калсаң күйгөнчө.
Балдарым кул, сен малай
Сенделип тириүү жүргөнчө,
Мен каракчы канга тийгиче,
Кадырыңа күйгүчө,
Казан асып сенделип,
Калкында тириүү жүргөнчө,
Каным жүрүп кетели,
Качып жүрүп өтөлү.
Аманат жайдан кечели,
Алыска тентип кетели.
Темирден чокой кийели,
Тентигенди сүйөлү.
Издеген менен табылбайт,
Тетири жолго кирели.
Аргымак минип биз качсак,
Кербен жол менен түз качсак,
Аргымак изин чалдырап,
Анткор Кедей арам куу,
Аңдытып кармап алдырап,
Алып барып орго салдырап.
Тобурчак минип биз качсак,
Токтоосу жок түз качсак,
Тобурчак изин чалдырап,
Тозоку Кедей арам куу,
Тоздуруп кармап алдырап.
Тириүү болсоң куу Кедей,
Түрткүлөп орго салдырап.
Ат минбейли, жөөлөйлү,
Азап тартып жөнөйлү.
Тобурчак минбей, жөөлөйлү
Тозок тартып жөнөйлү.
Райканды көтөрүп,
Азимкан шордуу жонула,
Медетканды Гүлайым
Кучактады бооруна.
Түндөп качып чыгышты,

Түйшүктүн сапар жолуна.
Караңғыда жол жүрүп,
Күндүзүндө бекинип,
Кармап алат Кедей деп,
Карып жандан шекшинип,
Жолго жакын жолобой,
Жолсуз жерде баратат.
Карангы түндө кайгырып,
Ачкалык менен таң атат.
Улуу тоого чыгышты,
Улардын үнүн угушту.
Улутунуп ыйлашип,
Шаарын карап турушту.
Азыгы жок, наны жок,
Ачка болду балдары,
Атакелеп ыйласа,
Азимдин кетип дарманы.
Убара болуп чыгышты,
Ууруларча коо менен,
Убайым тартып баратат,
Улар учпас too менен.
Азыгы жок качышып,
Абдан карды ачышып,
Кедейкан кармап алат деп,
Күнү-түнү шашышып
Улар болуп оттоду,
Улуу тоого токтоду.
Чөптүү жерге токтоду,
Катарлуу мойнок бел ашып,
Кара кум, кара таш басып,
Муунун сары суу алып,
Мусалыр болуп өң азып.
Ак топурак жалашип,
Алмадай чөп көрүнсө.
Аталап балдар талашип,
АЗАП менен баратат
Алтымыш адыр бел ашып.
Топурак көрсө баарысы,
Токтой калып жалашип.
Топудай чөп көрүнсө,
Тобу менен талашип.
Тозок тартып баратат,
Токсон адыр бел ашып.
Көрбөгөнү көр болуп,
Басканы жолсуз жер болуп,
Бүткөн бойдун баарысы,
Сасыган кара тер болуп,
Балдары ыйлап наны жок,
Мусалыр болду багы жок.
Гүлайым менен Азимкан,
Мурункудай чагы жок.

Муунун сары суу алып,
Басалбай бели буралып,
Ачкалыктан алы жок,
Айнектей көзү тунарып,
Күйүттүү болду Гүлайым,
Азапка түштү Азимкан,
Мээнет тартып Медеткан,
Ыйлап барат Райкан,
Азық оокат нан албай,
Айласын Азим табалбай,
Качып чыккан бечара
Келатат жанын басалбай.
Райкан, Медет ыйласа,
Тамак деп жанын кыйнаса,
Алдап-соолайт балдарын
Көзүнүн жашын тыйбаса
Кырк эки күн жол жүрүп,
Кыйноо тартып мол жүрүп,
Бардык кубат ал күчүн,
Балдары үчүн бүлдүрүп.
Тоо түгөнүп, түз болуп,
Жер түгөнүп, миз болуп,
Жайында качкан Азимкан,
Конур салкын күз болуп.
Бут шилтерге дарман жок,
Дарманы такыр калган жок.
Кучактаса Гүлайым,
Көзүн ачкан балдар жок.
Балапанча Райкан,
Солуп турган убагы.
Орто жолдо Медеттин
Болуп турган убагы.
Азимкандын тили жок,
Жатып калган убагы.
Ал-абалын кандай деп,
Гүлайым шордуу сурады,
Балдардын чыккан үнү жок,
Азимкандын тили жок.
Ах, Гүлайым шордуунун
Таштап кетер күнү жок.

Ошондо Гүлайым эки баласынын жана Азимкандын башын жөлөп, Кермеси деген жерге барып кыйрап жатып калды. Кырк эки күн жол жүргөндүктөн тамандары тешилип шишиген. Ачкалыктан ал жок, алардан башка кыбыраган как эткен карга, кук эткен кузгун да жок. Ээн талаа, эрме чөл. Гүлайым Азимканга караганда кичине дармандуураак. Гүлайым эки баласынын башынан жөлөп чачтарын жайып, ыйлап отура берсин. Эми Кедейкандан кабар алалык. Кедейкан төртүнчү күнү Азимкан Гүлайымды алып келет деп сүйүнүч менен тоюн камдап, корбашыларын, билимдүү бийлерин тойго чакырган. Чакырган элинин баары айткан күнүндө келишти. Азимкан Гүлайымды алып келбegen соң Кедейкан издетип эч жерден табылбады.

Эшенди тапқыла. Муну бекитсе эшен бекитти деп эшенди издетип аны да табылбады. Эшендин капалары да калбаптыр.

Мечити каңғырап калган. Мен тириүү болсом, ушул эшен менен Азимкан түбүндө соо койбойт деп ал да качып кеткен. Издең эч дарегин таба албады. Кырк жигит Эшендин эки калпасын таап келиши. Кедейкан биринчиден, элдин сезим алуу үчүн, экинчиден Азимкан менен Ак эшен дайынсыз жоголсун деген ой менен элдин баарын жыйдышып алыш, калпаларды дарга тарттырды. Жыйналган элдин үрөйү учушуп коркуп, үй-үйлөрүнө кайтышты. Ошентип, Кедейкандин көңүлү тынып, душманын жыгып, Ак эшенди, Азимди айдал, эки калпаны жайлап, көңүлү жайнап, сурагын сурал жатып калды. Кедейкан бир күнү өзүнүн жетим убагынан беркини ойлонуп отуруп, башынан өткөн жетимдик, карчылык турмушунун баары көз алдына келип, баккан энеси Гүлсана оюна түштү да жашып кетти. Мен эми энемди, төрт жолдошумду адырайып деп, кырк жигитин чакырып Кедейкандин жумшап турган жери:

Кырк жигитим келгиле,
Келип салам бергиле!
Алыссы жолго жумшаймын,
Кызматымды билгиле!
Кырк жигитим камынгын,
Кылышыңды тагынгын.
Кызыл чаар жолборстой,
Кыркышар жоого чамынгын.
Такалансын аттарың,
Сүрүндөн корксун жаттарың.
Бир айлык жолго барасың,
Аттарыңды таптагын.
Эринип бир күн жатпагын.
Өзүндү-өзүң сактагын.
Өз элиме жиберем,
Өнөрүмдү мактагын.
Кыркыңар эки бөлүнбө,
Залимканга көрүнбө,
Түркмөндөрдүн барысы,
Залимкандин жөнүндө.
Залимканга көрүнсөң,
Каласыңар өлүмгө.
Ушул сөздү кырк жигит,
Бак сактагын көңүлгө,
Саалы деген сопу бар,
Өзү молдо окумал.
Дабырабай кырк жигит,
Бириң издең таап ал.
Балапан тууп жетилген,
Г.Байгамбарга жашы тен,
Кантеп кабар албайын,
Кан болгондо энемден.
Энемдин аты Гүлсанаа,
Бар тууганы бир бала.
Ошо бала мен Кедей
Энемди көрөр күн гана.

Төрт жолдошум дагы бар,
Саалыны тапсаң табылар,
Энемди эстеп аларды,
Унтуп койсом таарынар.
Жатындаштан жакыным,
Жашымда бирге ақылым.
Адал-арам тең жеген,
Ардактаган сырдашым.

Кырк жигит түркмөн элине келди. Саалы сопуну таап алышты. Саалы Кедейдин энесин, төрт жолдошун таап берди. Жигиттер Кедейканга алып келишти. Кедейкан энеси жана төрт жолдошу менен көрүшүп, аларга таза кийимден кийгизип, кандыгын сүрүп жатып калды.

Кедейкан кандыгын сурал жата турсун, эмки кабарды Азимкан менен Гүлайымдан алалык.

Азимкан менен Гүлайым арып-талып Кермесин деген чөлдө жатканда Гүлайымдын Ак эшени каргап айтып турган сөзү:

— Мусапыр кылган Ак эшен,
Эч береке таппасын.
Алдамчы Кедей экөө тең,
Өлгөндө көргө батпасын.
Алдамчы Кедей арамы,
Азимкандай аксасын.
Адаштырган Ак эшен,
А дагы биздей какшасын.
Увазирди туз урсун,
Желдеттин иши бузулсун.
Кырылып кеткен кырк жигит,
Кылышыңдын мизи урсун.
Баарыңардын ишенер,
Бизден жаман бузулсун.
Алганым Азим өлсөчү,
Ардактарым калсачы.
Баарысынын алдынан
Мени кудай алсачы.
Улугум Азим өлсөчү,
Ушул экөө калсачы.
Убайымын тарттыrbай,
Мени кудай алсачы.
Курдашым Азим сөөгүңду,
Кузгун, карга талайбы.
Кудайым кандай кемиттиң,
Кууратып биздин таалайды.
Ажал жетип өлөрдө,
Көрөр киши болсочу.
Ак кепиндең таза жууп,
Көмөр киши болсочу.
Түркмөн көздөй мен качпай,
Төркүн издең эл таппай,
Талаадан тентип өлгөнчө,

Тууганга барып жан бакпай.
Кантемин эки баламды,
Калбайт го мага каралды.
Баарысынан айрылып
Как талаада каламбы?
Бир мусулман келсечи,
Садага-кайыр берсечи.
Каралдым эки баламды,
Өлө әлекте көрсөчү.
Балдарымды алпарып
Багып алар болсочу.
Эч болбосо бирөөнүн
Жаны калар болсочу.

Гүлайым балдарынын, Азимкандын башын жөлөп буркурап ыйлап, көзүнүн жашын жыйнап кайтара кайрат кылып олтурду эле, кырк кербен өтүп бара жатат. Гүлайым көрө коюп, жүгүрүп барып, эки колун бооруна алып, кайыр сурап турган жери:

— Айланайын кербендер,
Алыс жерден келгендер.
Акыретти ойлонуп,
Ачкага оокат бергендер.
Алсыздын алын көргөндөр,
Ажал жетип өлгөндү,
Ак кепиндей көмгөндөр!
Кагылайын кербендер,
Бактыма туушар келгендер,
Карыпка кайыр бергендер,
Как талаада өлгөндү,
Кайрылышып көмгөндөр!
Дин мусулман болсоңор,
Кайрылып бир аз келе кет!
Катары менен кыйраган,
Карыпка кайыр бере кет.
Өлгөнү жатат алганым,
Өзөрүп жатат балдарым.
Өзүмдө ачка алым жок,
Соопко жакын болсоңор
Садага-кайыр арнагын.
Бир пияла суу барбы,
Биздин көз ачка тунарды.
Акактай сулуу айнек бет,
Ант ичкендей кубарды.
Ак эшен менен Кеден куу,
Ойлободу убалды,
Кайыр берсе балдарга
Балдарым кирсе дарманга,
Тирүү калар бекенбиз,
Кербендер сенин далданда,
Абдан сооп эмеспи,

Акыретке барганды.
Кор болбогон жан элем,
Мен да Хыйва жеримде.
Ачтан өлдүк кырылып,
Кермисиндин чегинде.
Карыптык күндө жатабыз,
Кара жолдун жээгинде.
Айланайын кербендер,
Жол түгөнүп из болуп,
Тоо түгөнүп, түз болуп,
Топурак жалап, чөп-чар жеп,
Тоюту кеткен биз болуп,
Суу түгөнүп, сай болуп,
Койнума кандуу жаш толуп,
Белге чапкан жыландай,
Же бир чымындай жан чыкпай,
Балдарым жатат толгонуп.
Жатканыбыз Кермисин,
Ээн талаа жер болду.
Бүткөн бойдун баарысы
Сасыган кара тер болду.
Какылдап учкан карга жок,
Мээ кайнаткан чөл болду.
Биз мусалып карыптын
Көрбөгөнү көр болду.
Айланайын кербендер,
Күйүк күлчө нан барбы?
Уктуңар менден арманды.
Силерден айла болбосо,
Тириүү калар ал барбы.
Ала кетип баксаңар,
Араң жаткан балдарды.
Ыраазымын кудайга,
Эки балам тириүү калса,
Акыры башта бир өлүм,
Ата-энеси бизди алса,
Мынчалык иши бузулган,
Биз карыптан күч кача.

Деп Гүлайымдын колу боорунда, сөөгү зыркырап, көзүнүн жашы буркурап, мунун, арманын, кайғы-зарларын айтып, багып алгыла деп балдарын тапшырып турду эле. Кербендердин Гүлайымга жооп берген жери:

Кундуз, Жылдыз шаарына,
Соода кылып барганбыз.
Дүнүйөдө байбиче,
Адамда болбойт армансыз.
Качып чыктык Мисирден,
Сексен кербен барганбыз.
Кыркын колго түшүргөн,
Эч бир оокат табылбайт,

Оодарсан да издесең.
Тириү турат жаныбыз,
Байбиче биз да сизге тең.
Сооданы мурда алдатып,
Зордукчудан шор катып,
Төөлөрдүн көбүн уурдатып,
Качып чыгып Мисирден,
Карбаластап түн катып,
Азық албай темселеп,
Келе атабыз жол тартып.
Кыркыбыз калды кармалып,
Кылчайып кабар албадык.
Ачка келе жатабыз,
Биз да сиздей сандалып.
Биз эмеспиз карды тоқ,
Жолуңдан каршы чыгыппыз,
Жолдошумун жармы жок.
Нан турмак бизде суу да жок,
Биз дагы качын өздүдөй,
Оңой душман кууган жок.
Аз калды шаарга барабыз,
Азыр жок сизге байбиче,
Оокат берер чамабыз.
Биз баксак да ачка өлөт,
Өзүндө турсун балаңыз.
Качкынга качын жолукту
Карыптык башқа түшкөн соң
Какшанбай турган жорукпу.
Табылбады Гүлайым,
Балдарына ичер суу.
Күнүндө жок тынчымак,
Гүлайым турат буркурап.
Өлсө көөмп коёрсүң,
Өзөрүп жаткан балдарды,
Ала кет деп чыркырап.
Боздоп турат бир төөсү,
Жолдо тууп өлгөн ботосу.
Желинине сүт батпай,
Баспай келет талтактай.
Өзү семиз чапчактай.
Кербен башы Равшан,
Келем жарып тумарчаң.
Кербендер тура тур деди,
Мусапыр келсе ыраактан,
Өлгөнү жатса балдары,
Өзөрүп жатса алганы,
Кезерип ачка барысы,
Кетип турса дарманы.
Жакшы эмеске булардын,
Жалдырап ыйлап калганы.
Кербендерим алып кел,

Жүктөн чечип чараны,
Төөнү саап, сүт берип,
Тиргизгин эки баланы.
Дин мусулман көрүнөт,
Түбүндө тийбейт залалы.
Сүттөн башка тамак жок,
Бечараны багалы.
Төөнү саап, сүт ичиш,
Өзөктөрү ойгонсун.
Ким соопкер, кайрыкер,
Өзүлөрү ойлонсун,
Кербен башы Равшан,
Кармап берди чараны.
Саап турса Гүлайым,
Ийип кетип, сүт чыкты,
Чара менен толтура.
Сүт чыкты төөдөн мелтирип.
Көтөрүп барды Гүлайым,
Балдарына энтелең.
Жутуп атат балдары,
Төөнүн сүтүн кылкылдап,
Тоюп келген кезинде,
Жатып калды шылкылдап.
Балдарынан калган соң,
Азимкан кирди сүт ичиш.
Өзөгүнө сүт түшүп,
Жатып калды бүк түшүп.
Гүлайым шордуу чыңырды,
Райкан, Медет куласа,
Алган жарым Азимкан,
Ажалы жетип суласа.
Сүт болбосо уу болсун,
Мен дагы ичиш көрөйүн.
Ушкүрүк тартпай үчөөнүн,
Аркасынан жөнөйүн.

Гүлайымдын дагы өзөгүнө сүт түшүп жатып калды. Кербен башы Равшан баш болуп, төртөөнүн тең башынан жөлөп таяп турушту. Бир аздан кийин Гүлайым дүйнөгө бир келген сулуу болуп көрүндү. Мурун чөп жеп, топурак жеп, суу ичиш мусаапырчылык күнгө түшүп, каны суюлуп, эти жашып, өңү-түсүнөн адашып калган эле, сүттү ичиш бир аз солуп жаткандан кийин, Гүлайымдын тамырларына, бетине кызыл кан жүгүрдү. Ағы ак, кызылы кызыл болуп, өңүнө чыга келди. Равшандын көңүлү бузулуп, Гүлайымга кызыгып, катын эсепсиз сулуу экен, бу мусапырга ылайык эмес, муну түн боюнча алыш кете берели деп Гүлайымды төөнүн үстүнө жүктөп кербендер алыш кете берди. Таңга жакын Азимкан эс алыш, көзүн ачып, башын көтөрсө Гүлайым жок. Элдир-сeldir эстесе кербендер да жок.

Ошондо Азимкан эки баласын кучактап алыш, бур қурап ыйлап турган жери:

Шордуу балдар карачы,
Кайда кеткен апаңар!
Кайгы менен ичине

Толгон экен катаңар.
Как талаада тарп болуп,
Калган окшойт атаңар.
Кайгыртып өмүр өткөрөр
Каралдым балдар атаңар.
Алган жарым Гүлайым,
Айрыды чындал кудайым.
Арапчы кербен туш болуп,
Амалсыз кеттиң жубайым.
Алданын кылган ишине,
Амалым барбы чыдайын.
Ақылым кетсе башымдан,
Ақыл болгон Гүлайым.
Айтканыңдын баарысы,
Макул болгон Гүлайым.
Ата менен энеден,
Жакын болгон Гүлайым.
Эсим кетсе башымдан,
Эс үйрөткөн Гүлайым.
Эне-атамдан артыкча,
Сөз үйрөткөн Гүлайым,
Ээн талаада унутуп,
Эмгекке салдың кудайым.
Эч кабарың билинбейт,
Изиңди кимден сурайын.
Кетирген менин алымды,
Кечинде келген кербенби,
Кербениң менен жерге кир,
Кесири тийчү элденби.
Кермесинде таштаган,
Кечинде келген кербенби,
Керексиз кербен улутуп,
Кесири тийчү элденби.
Издесем кайдан табамын,
Райканды эптең багамын,
Эмчектеги Медеткан,
Ишенбейм тириүү каларын.
Как талаада калганым,
Калаамдан жазган шор бекен,
Кадырлашым Гүлайым,
Кайда кетти болду экен?
Ээн талаада калганым,
Эмгекке жазган шор бекен.
Эки жетим баланын,
Энеси кайда болду экен?
Ырысы жок Райкан,
Көтөрөйүн жонума,
Мээнеттен тарткан Медетим,
Кучактайын боорума.
Гүлайымды издең кирелик,
Кербендин кеткен жолунан.

Жөнөдү Азим жол тартып,
Бир баласы жонунда.
Биртике басып дем алат,
Бир баласы боорунда.
Басалбай келет бурулуп,
Таягы бар колунда.
Өлүк эмес, тириү эмес,
Өң-түсүнөн адашып,
Өлөсөлүү Азимкан,
Кара таш, кара кум басып,
Эки күндүк жер экен,
Он эки күнү жол тартты.
Кедейкан менен эшенден
Өзү эле алган бу дартты.
Эс алыш ыйлай олтурса,
Караган бир шаар көрүндү.
Өз элине жеткенсип,
Азимкан басты көңүлдүү.
Эки айдан бери жол жүрүп,
Эч жерден шаар көрбөдүм.
Эч ойлонор арман жок,
Элге жетип өлгөнүм.
Бел байлады Азимкан,
Шаардын көрүп каранын
Көңүлүн ачты сүйүнүп,
Райкан, Медет баланын.
Айланайын балдарым,
Кирди муунум, дарманым.
Көзүндү ачып экөөң тен
Жакамдан бекем кармагын.
Тетиги турган бир чоң шаар,
Өрүк, алма, наны бар.
Амалсыз кеткен Гүлайым,
Апаңар эми табылар.
Эркелетип балдарын,
Эсин жыйды сүйүнүп.
Шаардын четин караса,
Эл топтогон үйүлүп.
Шаардын үстүн бастырган,
Өстү жайык — кан арық,
Жаткан экен мелмилдеп,
Арық толо суу ағып.
Көпүрө жок, кечүү жок,
Азим турду камалып.
Кечүүнү кайдан табам деп,
Эки жагын каранып.
Арыктын жээги кашаңдан,
Айбан сындуу оттоду.
Айран ичкен эмедей,
Ағын сууга токтоду.
Бир азыраак эс алыш,

Жөнөдү Азим камданып,
Көпурө менен кечүү издең.
Келатат Азим жол чалып,
Кечүү чалып келатса,
Арыктын жайык түзү бар.
Абдан байкап караса,
Араба, аттын изи бар.
Айлабайын балдарым,
Экөөндү тең көтөрүп,
Кеч албаймын кечүүдөн.
Кечигемин деп ойлойм
Кийимди чечүүдөн.
Алым начар дарман жок,
Агып кетпе экөөң тең,
Айланайын Медетим,
Олтура тур бул жерге.
Райканды алыш барып,
Коюп келем тијерге.
Жетилгиче балдарым,
Мен кызматкер силерге.
Райканды көтөрүп,
Сууга кирди кечүүгө.
Эс-акылдан адашкан,
Эринди кийимин чечүүгө.
Таякка күч келтирип,
Кечип барат Азимкан,
Каруусу жок тамтаңдал.
Сууну ортолоп баргандай,
Артынан чыкты чыңырык,
Ал чыңырган Медеткан
Атаке десе угулуп,
Бир карышкыр Медетти,
Тиштей качты сугунуп.
Чочуп кетип жыгылды.
Колундагы Райкан
Сууга кетти суурулуп.
Райкан агып жөнөдү,
Бир азыраак көрүнүп,
Аздан кийин жок болду,
Суу түбүнө чөмүлүп.
Суудан чыгып сүйрөлүп,
Ыйлап турат Азимкан,
Көзүнүн жашы төгүлүп.
Талаада калды Азимкан,
Балдарынан бөлүнүп.

Азимкан: «Бу да болсо кудаанын буйругу экен, так, тажы ченимди бир алдамчыга өзүм бердим, катынымды кербендер алыш кетти. Балдарымдын бирин карышкырга көтөртүп, бир баламды өз колум менен сууга ағыздым, жалгыз башым калды. Ти्रүү жүрөр эбим калбады, кудайдан өлүм тилем жатып өлөйүн деди да эки суунун аралына барып жатып калды. Райкан агым бараткан

сууга бир кайырмакчы чал кайырмак салып отурат эле, кайырмагына бир нерсе илине калганынан тартып алса, алтын жака зоотунун жакасына илинип бир бала чыкты. Чал байкуш чочуп кетип кайта сууга таштап жиберейин деп турса, балада болор-болбос жаны бар сыйктуу. Башын ылдый баштантып, кучактап турду. Бала чала жан болуп тирилип келе жатат. Чал көтөрүп алып, үйүнө келип, кемпирине кубанган сүйүнүчүн айтып турган жери:

Кубанды жаным байбиче!
Куурадык эле экөөбүз.
Жетимишке келгиче,
Кол кармашып тең өстүк,
Кудайым тилек бергиче.
Кайырмак салып олтурсам,
Балык келип илинди.
Балык десем чыкканда,
Бала экени билинди.
Башын ылдый каратып,
Кучактап турсам тирилди.
Тегин бала көрүнбөйт,
Алтын жака зооту бар,
Аман болуп жетилсе,
Жүрөгүндө оту бар.
Кайдан чыгып келди экен,
Кандын уулу көрүнөт.
Кор кылбай жакшы багалык,
Как жүрөгүм берилет.
Чатырап өсүп жетилсе,
Чалдын уулу дедирет.
Жаман айтып баланын,
Жашынан көөнүн калтырба?
Жакшы баксаң байбиче,
Жай күнүндө салкынга.
Тирүү жүрсө киргизет,
Түгөнгүс күмүш, алтынга.
Кыш күнүндө үшүтпө,
Кыйык суук чилдеге.
Кызып кетип түгөндүр,
Ата-бабаң ким дебе!
Ойноп кетсе кокустан,
Оңураңдал тилдебе!
Балалуу болуп көрбөгөн,
Байкуш элең көр жеме.
Сен болсоң кемпир туубассың,
Мен кейикчил күү башмын.
Санаа тартып кайгыда
Өтүп барат бу башым.
Беш эчкиден бирөөнү,
Алып келип соёлу.
Арманда жүргөн жан элек,
Көңүлдүн кирин жоёлу.

Аркасы менен баланын
Абдан мыкташ тоёлу.

деп кемпир, чал сүйүнүшүп, беш эчкисинин бириң союп, баласынын башын күттүктап багып алышты. Ачмын десе айланышып, токмун десе толгонушуп багышты. Муну кое туруп Азимкандан кабар алалы.

Азимкан суунун аралында жатат эле. Падышанын бир увазири күш салып жүрүп, Азимкандын үстүнөн чыгып калды. Көрө коюп чакырды. Сен кимсиң, өлүгүсүңбүтируүсүңбү?

— деди. Азимкан кыңылдап араң сүйлөп
— тириүмүн деди. Увазир бир жигитин жумшады.

Башын жөлөтүп караса, кийген кийими жаман эмес, увазир жигитине: Биздин үйгө алыш бергип, тамак бергин да өзүң жанынан чыкпай тургун деди. Өзү күш салууга кызыгып калган эле күшүн салып артта калды. Жигит алыш келип Азимканга аз-аздан тамак берди. Коқус көп ичиш, өлүп кетип жүрбөсүн деп ченеп, сыр алдыrbай, сынын чалдыrbай акыл токтотуп олтурду. Бир убакта Азимкандын үстүнө увазир келди. Азимкан тура калам деп жыгылып кетти. Увазир жөлөй калды да олтургузду. Олтургузуп сөз сурай баштады. Сиз тегин киши эмессиз, кайсы калктан болосуз, кандай болуп келдициз деди. Мен да сиздей бир кандын увазир элем. Кандын каарына калып, өлүмдөн качып чыктым. Өлбөсөм эгининди айдал, чөбүндү чаап сиздин кызматыңызды кылышп турсам экен? — деди. Увазир жакшы болот деп Азимканды кабыл алды. Азимкан ал бойдон колунда туруп калды.

Эмки сөз Райкандан болсун. Райкан чалдын колунда эки жыл турду. Тезегин терип, от жагып берет. Чал кемпир баланы жанындай көрөт. Бала кайырмак салып, балык алуучу болду. Райкан бир күнү кайырмак салып олтурса, кайырмагына бир балык түштү. Серпейин дегиче кайырмагына түшкөн балыгын, кайырмагы менен жаян балык жутуп кетти. Бала үйүнө келип ага-энесине ыйлап айтып турган жери:

— Айланайын ата-энем,
Ардактуу ботоң мен элем.
Ағып келген мен кургур,
Арылбайм го жемеден.
Кубат кылган ата-энем,
Кулунуңар мен элем.
Куюшуп келген мен кургур,
Кутулбас болдум жемеден,
Балалыгым, жаштыгым,
Силерге жок кастыгым,
Билесиңер эне-ата,
Күч-кубаттын аздыгын.
Дарыяга кол сунсам,
Кайырмак салып олтурсам,
Бир балык келип илинди,
Былкылдабай мен турсам.
Серперимде балыкты,
Жаян келип сугунду.
Жаштык кылышп колумдан,
Кайырмак кошо суурулду.
Кантеп барам үйгө деп,
Заманам жаман куурулду.
Кастыгым жок энеке,

Кабыл кылсаң муунумду.
Карыя атам кармаса,
Кан арыктан акканда.
Мен да шүкүр кыламын,
Мынча асырап бакканга.
Мунуңар кетпейт оюмдан,
Турганда да жатканда.
Кайырмакты жоготуп,
Кантеп келдим мен карып,
Кайғы менен зарымды
Айтып келдим мен карып.
Каарыңдардан коркомун,
Кызыл жүзүм саргарып,
Өлгөн жанды тергизген,
Өчкөн шамды күйгүзгөн
Жаш башымды асырап,
Жалганда тириүү жүргүзгөн.
Ата-энеме мен жаздым,
Ақылымдан эң шаштым.
Кайырмакты жоготуп,
Оокатыңды коротуп,
Жүрүшүмдөн адаштым.
Өлтүрсөңөр, сүйсөңөр,
Жанымды тириүү койсоңор,
Атаке, эне, өзүң бил.
Канымды ичиp тойсоңор!
Ичим бала болсо да
Ишим душман көрүндү.
Энем, атам, өзүң бил
Ыраа көрсөң өлүмдү.
Эки жылы мен жүрдүм,
Арам санап бузулбай,
Аны качкан адамдын
Алдырыши ушундай.
Талпыннтың эле эне-атам,
Тапка келген күшүндай.
Кемпир кургур белендер,
Келе жатат серендер.
Чоңойгондо бир жолу,
Чокуга чабат белем деп.
Бала болбой жерге кир,
Бааң беш-алты теңгедир,
Минтип жүрсөң бачагар,
Бардык зыян сендейдир.
Туубаган соң өзүмдөн,
Тутунган бала болобу.
Түмшугу жок мындаиды,
Балам деген онобу.
Күнүмдүк оокат кайырмак,
Бар оокаттан айырмак.
Кайдан келген чунаксың,

Кантип бизге нээтиң ак.
Деп ошерден кемпир-чал,
Тепкиледи баланы,
Кармап алып экөөлөп,
Карышкырдай талады.
Тепкилеп кемпир сүйрөдү.
Тепкисин чалы сүйбөдү.
Райканга толгонуп,
Ырасын чалы сүйлөдү.
Жымыңдап ичи кубанат,
Баланы багып сүйүүгө,
Кемпирден коркот байкуш чал
Ажыратып ийүүгө.
Жаш күнүндөн туубаган,
Жатының мүйүздөй қураган.
Жаш байкүшту кыйнайсың,
Түбүндө туубас туурдан.
Мусулмандын баласы,
Муңайганын карачы!
Өлтүрбө кемпир баланы,
Базарга бүгүн баралы.
Байлап алып экөөбүз,
Базарга сатып салалы.
Кутулбасак әмитен,
Түбүндө бала болбойт ко
Бул зыянкеч чунакты,
Балам деген онбойт ко.
Эртеңки күндө бу чунак
Эчкинин бириң жоготот.
Эч пайдасы жок туруп,
Оокаттын баарын коротот.
Өлтүрбө кемпир баланы,
Базарга бүгүн салалы.
Баштабаш өзүн баалашып,
Бир кайырмак алалы.
Кемпир турду кедендең,
Кендир жибин белендең.
Эки колу боорунда,
Жалынды бала чебердеп.
Жалынса да болбоду,
Жалмаңдап кемпир онбоду.
Эки колун баланын,
Аркасына байлады.
Байлатпаска баланын,
Келе албады шайманы.
Алдына кемпир жетелеп,
Абышкасы айдады.
Кандай эме алат деп,
Баланын көзү жайнады.
Алып жүрөт базарда
Абышка-кемпир жетелеп.

Байлануу бойдон жалдырап,
Бала журөт темселеп.
Багы ачылып байкуштун,
Башкага өтүп кетелек.
Ошондо бала чыркырап
Эки жагын карады.
Көзүнөн аккан кара жаш,
Эки беттен тарады.
Өтпөй калса базарга
Өлтүрмөкчү баланы.
Бала боздоп ыйлады:
— Айланайын агалар,
Абалымды караңар
Мени сатып алууга,
Келер бекен чамаңар.
Каржысы келген агалар,
Мени сатып алгыла!
Бүгүн барсам өлөмүн,
Бир соопко калгыла!
Мени сатып алсаңар,
Кул болоюн өлгөнчө.
Кызматкермин агалар,
Кудайдан ажал келгиче.
Куткарып кал агалар,
Ушу сапар өлүмдөн?
Бир март чыга калса деп,
Суранамын көбүндөн.
Мен балапан жаш бала,
Бир кайырмак жоготуп,
Мына бул эне-атамдын
Ошончо мүлкүн коротуп,
Ан үчүн калдым өлүмгө.
Бир кайырмак жок беле
Мына ушу турган көбүндө?
Сатып алчу киши жок,
Базарчылар тарады.
Бала байкуш жалдырап,
Тушташ жагын карады.

Кундуз Жылдыз элинин падышасы, ошол күнү жупуну кийим кийип кандык белгилерин үйүнө таштап базарда жүрөт эле. Бир кемпир, чал чырактай баланы жетелеп жүрүштөт. Муну сурайынчы сатар бекен деп, кан: «Баланы сатасыңарбы?» — деди. Кемпир, чал бир кайырмакка сатабыз дешти. Жүргүлө деп ээрчитип келип, кемпир, чалга бир кайырмак алып берди да жолго салды. Кан баланы алып калды да баланы таза жасап кийгизди. Балага кадыша айтты: «Балам мен байгамбар сүрнети деп төрт катын алдым эле, төртөө тең туугус болду. Аларга сени көргөзбөй молдого беремин, кандай адам, кимдин баласысың десе падышанын баласымын дегин». Башка сөз айтпа. Бирок менин катындарыма падышанын баласымын дебегин. Өзүбүз туубагандан кийин, бирөөнүн баласын балам деп жүргөнчө деп өлтүрүп коет. Бир дарыс чоң молдону падыша чакыртып алып, мына бул менин баламды окутасың, эгерде жакшы окутпасаң башыңды алдырамын деп, мектепке берди.

Молдо бала үчүн окутпаса да жаны үчүн күндөп-түндөп окута баштады. Дагы бир күнү падышалык белгилерин үйүнө коюп базарды аралап тамаша кылыш жүрсө, жети жашар баланы байлап жетелеп жүргөнүн көрдү. Падыша муну да сатып алайын ушул экөөнү жакшылап окутуп молдо кылсам, тарбия көрсө өз баламдан артык болбойбу деген ой менен жетелеп жүргөн жети адамга келип: «Баланы сатасыңарбы?» — деп сурады.

Жети киши жети дилдеге сатабыз деди. Падыша ээрчитип келип, жети дилде берип, баланы алыш калды. Баштагы балага окшош экен, ошонун кийиминдей кийим кийгизип, баягы молдого берди. Падыша балдарына мага кез-кез келип, көрүнүп тургула деди. Балдар окуп жүрүштү. Төрт жылдай өттү. Балдар шарият билимин окуп бүтүрүштү. Жинди, келесоо, талма, ар түрдүү ооруларды дем салып айыктыра турган болушту. Падышанын бир увазири бар эле. Ал падышадан жоопсуз кеч келип, эрте кетип кала турган болду. Бир күнү падыша чакырып алыш: «Сен ар дайым жоопсуз кетесин, сени дарга тарттырамын» деди. Увазир: «Кадырлуу падышам! Арызымды угуп, алымды сурап, анан дарга

тартыңыз» — деп суранды. Падыша аразын айттууга уруксат берди. «Таксыр, менин бир катыным бар, ал бул дүйнөдө жалгыз жаратылган десем калп болбоймун. Оорусунун катуулугунан оозуна кебез менен суу тамызып жатамын, ошон үчүн токтой албай кетип жүрөмүн» деди. Падыша: «Менин эки мударис окуган балдарым бар, же дем салып айыктырат, же дем салып өлтүрөт, сен мында турасың» — деп, балдарын жиберди. Падышанын балдары барса катындын бүткөн бою шишип, оозунаң көк түтүн чыгып жатат. Эки бала катынды окуй беришти. Түн ортосу болгондо, катын башын көтөрүп, оор үшкүрүп турду. Балдар: «Бу киши болсо айыгып калды, эми экөөбүз бир пас чүкө ойноп алалы деп — чүкө ойноп олтуруп, сен кул, мен кул дешип уруша кетишти. Чоңураагы кичүүсүнө карата айтканы:

Мен падышанын уулу элем,
Төрт жыл бирге окудук,
Күпшүндаган куу белем.
Төбөңдөн ургур болбосон
Качан сендей кул элем.
Мен бир кандын баласы,
Асман жердей эмеспи,
Кан менен кулдун арасы.
Кул кутуруп, кан уулун
Коркутканын карачы.
Мен кандын уулу болбосом,
Караанымды сүйөбү.
Жашым жетип чоңойсом,
Жамандыгым тиеби.
Задинде кулдун баласы,
Кул дегенде күйөбү.
Атам кайда, мен кайда,
Асман кайда, жер кайда,
Ата-энеден айрылып,
Арманда жүрөм бейпайда.
Өз атамдан кем эмес,
Азыркы атам Таалипкан.
Балапанча жем берип,
Окуу, билим тааныткан.
Кан атам Таалим болбосо,

Ти्रүү калбайт эле биздин жан.
Менин атам Таалипкан
Кармап берди молдого,
Кезегинде көрүнүп,
Жүргүн деген ордодо.
Төрт жылдан бери окуудан,
Ак шарият жолунан,
Билбегеним калбады,
Байгамбардын коомунан.
Багып алган Таалипкан,
Баласынын жогунан.
Базарга сени байлатып,
Жетелеп келген эки адам.
Желкелеп айдал беш адам,
Ортосунан сатышып,
Олжолош болгон жети адам.
Жетекте келип акмак кул
Жети адамдан сатылган.
Сендей акмак болову,
Кул туруп бекке катылган,
Кан баласын кул дейсиң
Өзүндү билбей сатылган.
Кичүүсү сүйлөп турду эми,
Оозунан сөздү жулду эми:
— Мактанбагын кулум деп,
Кайтара шылдың кылды эми.
Апырылып калпты айтЫП,
Атам кан деп мактанба!
Кулдугундан акталба.
Сен да мендей бир кулсун,
Аста-секин чакчаңда,
Ачуума тийсең өлөсүң.
Ата-энен барбы сактарга?
Жаман кемпир, жармач чал,
Таалипкан сатышкан,
Сатканда сенин кунуңа
Кайырмак алыш кайтышкан
Ушул элдин баарысы,
Ушак кылыш айтышкан.
Сен ошо чалдын қулусун,
Убактылуу Таалиптин,
Сатып алган уулусун.
Сатылыш жүрүп канмын деп,
Мактанганаң курусун.
Сенин бааң жалгыз кайырмак,
Кул үчүн бааңдан айырмак.
Купшуңдаган сен өндүү,
Кулда болот сер дымак.
Мен да сендей кул болдум,
Кул болсом да баалашсам,
Жети дилде пул болдум.

Ардансаң арсыз кайырмак,
Күйүп, өчүп, күл болгун.

Улуусу уят болуп сөзгө сынды. Жок, андай эмес, ата-эне, эл-журтубузду тапсак кул болбайбуз, кимибиз ата тегибизди таба албасак, ошонубуз кул бололук дешти. Кичүүсү мақул тапты ошондо Райкан ата-энеси тууралуу айткан жери:

— Хыйва болчу шаарыбыз,
Кыдыртып айтып берейин;
Бир башынан тааныңыз.
Эшен менен Кедейден,
Кетелек тарткан зарыбыз.
Эки бала, эне, ата,
Бөлүнүп кеткен чагыбыз.
Эшенид Кедей алдаган,
Убадасын жалмаган.
Алтын тагын алдырып,
Атакем качкан калаадан,
Атамдын аты Азимкан.
Өзүмдүн атым Райкан,
Ажырашып тентиген,
Армандуубуз муңайган.
Энемдин аты Гүлайым,
Эмгекке салды кудайым.
Ээрчишип өскөн көлөкөм,
Эрмегим Медет жубайым.
Эне-атаң ким, тегиң ким
Эми сенден сурайын
Кайыларым Медетти,
Карышкырга жедирдим.
Кара башым кан эле
Кайырмак құлсуң дедирдим.
Каламыш ушул теңирдин,
Бир тууганым Медетти,
Бөрүгө жолдо жедирдим.
Бүтүн башым кан эле,
Бир кайырмак дедирдим,
Бүтүмү ушул теңирдин.

Кичүүсү жаш болуп, эне-атасын, элин билбей калган. Бирок көргөн жамандыктары көңүлүнөн калбаптыр, карышкыр ала качкандан беркисин унутпаптыр. Агасы Медеткан дегени, инимди карышкыр ала качып кеткен дегени эсине түшүп, ошол мен болуп жүрбөйүн деп ойлонду да Райкандан жабышып-жалынып, сурай баштады:

Айланайын тура тур,
Айтайын бир сөз уга тур.
Аталашың болбоюн
Арманыма көңүл бур?
Эстей албай элимди,
Биле албайм ата, энемди

Оюма алдым агайым,
Карышкыр жеди дегенди.
Карышкыр капыр чаңыртып,
Тиштей качкан ийнимден.
Тирилдей жаным кыйналып,
Тиши өтпөгөн киймимден.
Өтпөсө да ийнимден
Ошондон калган тагым бар.
Ошо сөзүң чын болсо,
Мен мусапыр бечара,
Медетиң чыгар чагым бар.
Карышкырдын алдынан,
Каршы чыккан эки адам.
Жетпей кууп жүргөндө,
Алдынан чыкты беш адам.
Ажыратып алышып,
Сатмак болуп базарга,
Жетелеп мени жүргөндө,
Сатып алган Таалипкан.
Кайрымдуу экен начарга
Сен болбогун жатындаш,
Мен дайынсыз жалгыз баш,
Эт жүрөгүм сүйүнүп,
Көзүмдөн агат мончок жаш.
Мен дайынсыз жүрөмүн,
Аттай туйлайт жүрөгүм.
Кабыл болот шүкүлдү,
Кадиксиз жакшы тилегим.
Райкан айтты жаш боорум,
Жатындаш Медет болбогун.
Баяқыдан жакындал,
Келе жатат болжолуң.

Медетим кичүү бала эле.
Башында белги бар эле.
Тагына чыккан чачтары
Алакандай ак эле.
Тагың болсо көргөзгүн,
Медетимдин өзүсүн!
Ағың болсо тааныткын,
Анык кара көзүсүң.
Ачса кудай багыңды,
Тааныйын көрүп тагыңды.
Медетканым сен болсоң
Мен садага кылайын,
Бир чымындај жанымды.
Мынакей айткан белгин деп,
Бир боорум туушар келдин деп,
Ала койду топусун
Иниси Медет делбиреп.
Жатындашы Райкан,
Тагын көрүп талыды.

Эс алып кайта кучактап,
Көрүшүп турат калыбы.
Көргөнүн баарысын
Көңүлгө салып тааныды.
Айланайын Медетим
Арылар бекен мээнетиң.
Кайта колго тийдиңби,
Качкан бакты дөөлөтүм.
Жалганбы-чынбы Медетим,
Жаныма келип турганың
Жаркыраттың маңдайды
Жатындашым жыргалым!
Аталашым ардагым,
Айрылган күндө зарладым.
Энелешим эрмегим,
Эсен аман экенесиң
Эми көрүп дегдедим.
Бир жатында тебишкен,
Биригип эмчек эмишкен,
Бир атадан туулуп,
Бу дүйнөдө келишкен.
Алты жылы ажырап,
Бүгүн зорго көрүшкөн.
Аман үчүн көрүшкөн,
Ардагым Медет наристем.
Тар курсакта тебишкен,
Талашып эмчек эмишкен.
Тагдыр жалган дүйнөдө.
Бир жатындаш келишкен,
Далай жылы жоголуп,
Бүгүнкү күндө көрүшкөн.
Тирүү үчүн көрүштүк,
Түңүлгөн Медет наристем.
Коюн колтук алышып,
Кое бербей карышып.
Кучакташып турушат,
Кубангандан талышып
Эт жүрөгү эзилип,
Ичинен муңу чечилип,
Күйүттө жүргөн шордуулар,
Көңүлү өстү жетилип.
Райкан ыйлайт эстетип,
Атабыз кайда Азимкан?
Ар кайсы жакка биринде,
Адашып жүргөн кайғы жан,
Ак эшен асты оңбосун,
Азапка бизди туш кылган.
Апабыз кайда Гүлайым,
Азапка салды кудайым.
Ар кимибиз тентиреп,
Ар жерден тарттык убайым.

Ардагым сени көргөндө
Алдарга шүкүр кылайын.
Мен кайырмак салганда,
Сен жүрдүң Медет арманда.
Өлүп кетсем арман жок,
Сени таап алганда.
Кор кылбасын бөлөккө
Сен элең жалгыз көлөкө.
Бүгүн колум жетишти
Бир боорум Медет бөбөккө.
Он экиге мен келдим,
Тогуз жашка сен келдин.
Ата, энем жок, сен да жок,
Алты жылы сенделдим.
Ата, энем Азим, Гүлайым.
Бирин-бири тапкандај
Алтын балдак тактада,
Алты сабайм пахтада,
Айкалышып жатканда.
Өрөпкүдү жүрөгүм,
Орундалды тилегим.
Оюмдагы кайыны,
Чыгардың Медет зергерим.
Ширетип аткан темирдей,
Кучактاشып бөлүнбөй,
Ажырашкан алты жыл,
Бирине-бири көрүнбөй.
Жуурутуп койгон камырдай,
Жалбырттап өрттүү жалындай.
Алты жылы адашкан,
Бирине-бири табылбай.
Өзөгү биргө болгон соң,
Кантип чыдайт сагынбай,
Сагынышкан балдардын,
Өрттөнөт ичи жалындай.
Жатканы жайсыз керебет,
Ойлонгону керемет.
Олутунан чыңырып,
Керебеттен кулады
Бир чыңырып буралып.
Кейиши бар бул бейбак
Жатып калды суналып,
Амалсыз бейбак получу,
Алты жылы ооруган.
Ардактарын көргөндө
Алы кетип солуган.
Кармай калды колунан
Араң жүргөн Гүлайым,
Амалынын жогунан.
Баш көтөрүп Гүлайым
Балдарына жабышты.

Амалсыздан айрылган,
Аман-эсен таанышты:
— Айланайын балдарым,
Азимкан болчу атаңар
Мен силерди көргөндө
Кирди кубат дарманым.
Атаңар болчу Азимкан,
Апаңар менмин Гүлайым,
Азапка салды кудайым.
Ардактарым сен үчүн,
Алты жыл тарттым убайым.
Алты жашар кезинде,
Айрылдым эле Райым,
Эми көрдүм жүзүндү,
 Эмчекте калган Медетим.
Кагылайын балдарым,
Как талаада сен калдың.
Кайда кетти болду экен
Кайраным Азим сардарым.
Кетти эле мени башында
Кербен башы карт алыш,
Кейидим балдар сен үчүн,
Көкүрөгүм дарт алыш.
Күйүгүм Медет, Райкан,
Күйүгүң өттү канчалык.
Каяша берди сөзүнө,
Кайрат менен катуу сөз,
Айтып турат өзүнө.
Кандай курган катынсың,
Кармаганы жатыссың.
Калп эле бизди балам деп,
Алдаганы жатыссың.
Арам санаа катынсың,
Алдаганы жатыссың.
Алдап-соолап, калп эле,
Кармаганы жатыссың.
Сен эмес биздин энебиз,
Калп эле балам дебеңиз.
Анык болсо айтканың,
Эмчегиңди эмебиз,
Чын энебиз сен болсон,
Алтымыш эки тамырың,
Ийип кетет зыркырап.
Сүйүнгөндөн токтобой,
Сүтүң агат шыркырап.
Сен энебиз болбосоң,
Эмчегиңден кан чыгар,
Кан чыккан жерден жан чыгар.
Анда бизди балам деп,
Айткан сөзүң калп чыгар.
Кадырлашкан байыңыз,

Кара сакал сарт чыгар.
Гүлайым бейбак чыңырып,
Райкандын айтканы,
Абдан жаман угулуп,
Алсырады балдарын,
Кучактай калып жыгылып,
Алты жылы адашып,
Бөлүнүшкөн балама
 Ар шумдукка саласың.
Алсыратып санаама.
Апаңар менден айрылып,
Калдыңар эле талаада.
Ақылыңа, эсиңе,
Аманат жаным садага.
Мынакей әмсөң мамаң деп,
Бир әмес әки балам деп,
Әнекенди сыйздатып,
Эзилген ичти муздатып.
Әнебиз го деп ойлонуп,
Әркелешип жойлотуп,
Әки әмчегин балдары,
Әмише калды толгонуп.
Алтымыш әки тамыры
Ийип кетти зыркырап.
Ак әмчеги булактап,
Ағып турат шыркырап.
Ана ошондо ишенип,
Балдары ыйлап чыркырап,
Кучакташып үчөө тең,
Ажырашпай буркурап.

Бир катын батпай жаткан керебетке үчөө батып жатышты. Гүлайым әки баласын әки жагына күчактап жатып, уктап калышты. Рапшан кандан суранып, үйүнө келди. Келсе катын айыккан, әки баланы әки жагына күчактап, жатып алган. Рапшандын жаны күйүп, кылышын сууруп алып: мен алты жылдан бери жандан кечип, тынчтан кетип, айыгар бекен деп бардык тилегимди

Гүлайым үчүн берсем, жашабагырлар айыктырышып алышып, жатып алганын карачы деп, балдарды чаап таштамак болду да, сабыр кылды. Балдар падышанын балдары болсо, мен ачуум менен чаап койсом, падыша мени тириүү койбойт. Кайта барайын да падышага айтып, же өзүн алып келейин, же башка калыс киши алып келип, үстүнөн чыгарайын деп Рапшан кайта падышага келип айтып турган жери:

— Таксыр Таалим каныбыз,
Арызыма көңүл салыңыз.
Бир жамандык иш көрүп,
Алдыңа келген чагыбыз.
Айттым эле түшүнтүп,
Өлөсөлүү зайыбымды.
Алты жылдан бер жакка
 Ооруп аткан айыбым.
Барган жокмун күйөөлөп,

Колуна колум тилек.
Коюндашып бир жатып,
Колуктудай сүйө элек.
Адамда мындай жок эле,
Алгандан бери оору эле.
Алты жылдан бер жакка
Арылбаган шор эле.
Таксыр, сизден суранып,
Уруксат алдым көрмөккө.
Таксыр, чыдап тууралбайм,
Балдарыңдын ишине.
Бу кордукту тартканча
Бычак керек ичиме.
Шарият урган балдарың
Экөө жатат койнунда.
Эзилишип жатышат,
Эки колу мойнунда.
Өлөсөлүү жарыбыз
Экөөнүн кылган ишине,
Оолукту биздин жаныбыз,
Ишенбесең таксыр кан,
Өзүңүз бирге барыңыз.
Өзүңүзгө увазир
Букара элдин бегибиз,
Мурунтан жок таксыр кан,
Экөөбүздүн кегибиз.
Угуп алып ушактап,
Уят кылат элиңиз.
Өзүңүз барып бир көрүп,
Уулуңа алып бериңиз.
Андай бала күткүчө,
Абдан жакшы күү башым,
Кайтадан бирди алсам да,
Катындын тилем түубасын.
Балам капыр болгуча,
Каңгырап өтсүн бу башым.
Ыйлап турат Рапшан
Кан алдында ушинтип,
Жалган сөзду чын кылып,
Таалим канга түшүнтүп.

Таалим кан бир желдетин чакырып, ачуусу келип, акырая карады да, баргын, менин балдарым увазирдин оору катынынын койнунда жатканы ырас болсо экөөнүн тең башын алып ташта. Бирөөнүн ак никелүү өлгөнү жаткан ооруу катынына кордук көрсөткөн эмелер, кимге жакшылык кылмак эле. Өзүлөрү анын үстүнө дарыс окуган молдо болсо, шариятты бузгандыктары үчүн баштарын алып ташта деди.

Рапшан балдардын өлгөнүн угуп кетейин деп, падышанын жанында калды. Желдет барса, катындын эки эмчегин эки бала эмген бойдон уктаган, эмчектин сүтү ооздорунан чубуруп, агып жатат. Желдет бу кандаш шумдуқ, өлгөнү жатат деген катын таза жана Рапшанга ылайык катын эмес экенин ойлоду. Бу бойдон чаап

жибербестен буларды ойготуп алып, кылышты жалмаңдатып, өмүр көрөйүн деди да ойготуп ачууланып, кылышты тап берип, балдарды коркутуп, айтып турган жери:

Шарият урган бачагар,
Шайтандан бузук санаңар.
Азыркы кылган ишиңер,
Азазилге барабар.
Бирөөнүн ак никелүү катынын,
Кучактап алып жатасың,
Билесиңби бачагар,
Ишиңдердин катасын.
Бир кудайдын алдында,
Кантип жооп айтасың.
Молдосуңар экөөң тен,
Дарыс китебин оқуган.
Кудай деген азамат,
Арамдыктан чочуган.
Даарат алып үлпүлдөп,
Мечитте селде, топучан,
Үйлап турат Рапшан
Атаңардын алдында.
Башын алып сал деди,
Өзүңөрдүн дамбылда.
Билиндиби арамың,
Башыңарды аламын.
Кылыштын канын чубуртуп,
Атаңарга барамын.
Төшөгүнөн чырылдап,
Тура калды Гүлайым:
— Айланайын тура тур,
Арманым өткөн убайым.
Бу экөө менин балдарым,
Азимкан болчу алганым.
Алты жылдан бер жакка
Ал учун ооруп зарладым.
Балдарым тириү табылып,
Ичимден чыкты арманым.
Айланайын желдетим.
Айбатыңа карасам
Ак жолборстай келбетин.
Андай жорук ойлонбо,
Төгүлүп кайта табылды,
Райкан, Медет берметим.
Кермесинде жатканда,
Кырк кербен келген шарактап,
Кыйноочу бейбак өзүмдү,
Алып кеткен карактап.
Чыңыртып төөгө жүктөгөн,
Кербен башы Рапшан.
Арманым көп ичимде,
Адилдик менен сөз уксан.

Азимкан, Медет, Райкан
Үчөө тең калган талаада.
Бүгүн зорго көрүндүм,
Мына бул эки балама.
Муунумду жакшы байкасан.
Мен болоюн садага.
Райкан турат жалынып:
— Айланайын желдетим,
Ата-энемден айрылып,
Сатылып жүрдүм мен жетим.
Эки колу боорунда,
Энем ушул Гүлайым.
Жатындашым Медеткан,
Жанымда турат жубайым.
Өзүмдүн атым Райкан,
Атамдын аты Азимкан,
Ар кимибиз ар жакка
Ажырашкан шордуу жан.
Көрбөгөн кордук калган жок,
Биз шордуудан абдан.
Энем менен инимди,
Бүгүн көрдүм жаңыдан.
Туулбасам да туулгандай
Айдал бар Таалим атама.
Алты жыл көрбөй тентиреп,
Кошулдум бүгүн апама.
Сенин энең эмес деп,
Каракчыга ээлетип,
Кайта да салба капага.
Менин да атам кан болчу,
Кырк желдетиң шарактап,
Ак эшенге алдатып,
Ан үчүн качкан сыймык, бак.
Ал каракчы Кедейдин,
Колунда калган алтын так.
Казынаны элине,
Бөлүп берген табактап.
Менин атам Азимден
Элдин баарын жадатмак.
Качып чыккан ошондо,
Ата-энемди шор капитап.
Качып чыккан бурулуп,
Кара тер агып чубуруп,
Токтой албай құнұ-тұн,
Тоо, суу, ташка урунуп,
Эки айлык элден ыраактап,
Ээн талаада жатканда,
Үстүнөн чыккан қырк акмак.
Алып кеткен болучу,
Апакемди карактап.
Ар кимибиз ар жакка,

Тентип кеттик тозулуп,
Мына бүгүн жаңыдан
Баш кошуштук кошулуп.
Райым кылсаң жан ага
Айдап бар бизди каныңа.
Биз дагы кошо баралық,
Апабыздын жанына.

Аңғыча таң атып, күн чыга жаздал калды. Желдет булардын баштарын чаап таштасам болбос, андан көрө буларды падышанын алдына айдап барайын деп, айдап падышанын алдына барды. Барса Рапшан увазир, кандын жанында олтурат. Гүлайым эки баласын колунан кармап буркурап ыйлап турду. Падыша Гүлайымга эмем ыйлайсың, айт сөзүндү деди. Гүлайым: «Таксыр падышам, мен да сиздей падышанын зайыбы элем, кудайдын жазуусу ушундай экен, каным, так, таажыдан ажырап өзү өлүмгө буйруган эле. Ошондо кол кармашып качып чыктык. Эки ай ичинде Кермисин деген жерге келип, ачка алсыздыктан жатып калды. Ошол учурда кырк кербен келди. Мен балдарга каныр садагалар болсо бергиле деп сурадым. Сурасам эч тамагы жок экен. Ботосу өлүп, желини ооруп, келе жаткан бир төөсүн саап ал деди. Саап сүттү ичер менен өзөгүбүзгө түшүп кетип, жатып калыптырыз. Мени кербендер төөгө жүктөп алып кете бериптири. Балдарым атасы менен ошо талаада калган. Мына бүгүн табышып отурабыз деди — Гүлайым. «Кандай болуп табыштыңар? — деди Таалипкан. «Таксыр, мен оору элем, оорум қүйүттүн оорусу получу. Балдар барып окуптур. Мен балдардын келгенин билбеймин, таксыр. Бир убакта эс ала баштадым. Булбулдум үнүндөй, муунумду эриткен эки үн чыгат. Көзүмдү ачсам ушул балдар окуп жатышыптыр. Бир аздан кийин жаным сүйүнүп, көңүлүм ачылып, баш көтөрүп олтурдум. Олтурсам эки бала ойноп олтурушуп, сен кулсун, сени кайырмакка кан сатып алган. Сени да жети кишиден жети дилдеге сатып алган деп уруша кетиши. Улуу уулум Райкан билет экен, атам Азимкан, энем Гүлайым, иним Медеткан эле. Эми кайырмакка сатылдым, Медетимди карышкыр жеп кетти деди. Кичүү балам уч жашар кезинде калган. Бу балам Райканды кучактай калып, мени карышкыр ала качып баратканда жети киши ажыратып алып келип, падышага саткан деди. Тириүү көрөмүн деген оюмда жок эле. Таксыр, балдарым кучакташып ыйлаганда, чыңырып барып, мен да кучактап калдым. Оорум эле балдарым болчу. Балдарды таанып, дарттан айыгып, уктап калсак, желдет барып чаап саламын, болбосо падышага айдап барамын деп айдап келди — деди Гүлайым.

Падыша Гүлайымдан: «Сени алып келген кербендерден ушул убакта барбы? Эгер болсо тааныйсыңбы? -деди. Гүлайым: «Тааныймын — деди да, Рапшанды көрсөттү.

Рапшандын сакалы сербейип, өңү саргайып, шашып калды. Падыша: «Бул аялга кайдан жолуктуң? -деди Рапшанга «Базардан сатып алгамын, таксыр — деди. «Рапшан туура айтабы? — деди Таалипкан Гүлайымга. «Таксыр, Рапшандан коркомун, себеби сиздин увазириңиз болсо кантип айтамын? Биз ар жерде сатылып, тентип төөгө жүктөлүп жүрсөк, мага айттуу кыйын. Эгер сиз адилеттик кылсаныз мен айттар элем,- деди Гүлайым. Коркпой эле айттыңиз — деди падыша. Гүлайым башынан өткөндөрүнүн баарын айтты. Падыша ушу бечаранын сөзү распы, Рапшан? — деди. «Жок, таксыр, базардан сатып алгамын — деди Рапшан. «Жалган айтпаңыз, мен төөнү сааганда чараны сиз тосуп турбадыңызбы»

— деди Гүлайым. Рапшан тана баштады. Таалипкан ошондо: «Мындан башка кербендерден барбы? Эгер болсо билесиңби? — деди Гүлайымга. Бирөө бар. Атын билбеймин, мантуучу, кез-кезде көрүшүп, мени менен амандашып калат — деди. Ошону табасыңбы?» Табамын, таксыр. Мага киши кошсоңуз таап келемин. Бирок Рапшанга көрсөтпөй сурасаңыз калыстыгын айттар деп ойлоймун — деди Гүлайым.

Падыша Рапшанды каматып койду. Гүлайымга киши кошуп берип, мантуучуну айдап келди. Кан сураакка алды: «Атың ким?». Коркуп калтырап жатып, атым Жоробек, мындан беш алты жыл мурда Мисирге соода кылып барып, бир канча кербендер кармалып калды. Биз качып чыктык дээр менен падыша сөзүн бөлүп, Рапшан кербен башы болуп келе жатканыңарда жолдон катын алып келдиңер беле? — деди. «Кермесинде эки балалуу эрди-катынга жолуктук. Катыны эпсиз сулуу киши экен. Баарысынын да былк этерге шайлары жок мусапыр адамдар эле. Мусапыр адамдар экен десек болбостон катынын Рапшан алып келген» — деди Жоробек. «Ошо катынды эми көрсөң тааныр белең? — деди Таалипкан. «Тааныймын, андан кийин да бир-эки жерден көрдүм — деди Жоробек. Желдет катынды чакырып киргизди. Гүлайым кирер менен эле Жоробек: «Тааныймын таксыр. Рапшан алып келген катын ушу болучу — деди. Рапшанды алдырып келди. Жоробекти, катынды, Рапшанды Таалипкан беттештиргендө Гүлайымдын сөзү чын чыкты. Рапшанды орго салдырыды. Жоробек кутулуп, өз ишине кетти. Чындыгын айтканы учун Гүлайымды эки баласы менен Таалипкан өзүнүн колуна алып турду. Ар кайсы падышалардан, башка элдерден келген абийирдүү коноктордун колдоруна суу күйдургандан башка эч иш кылдыrbайт. Балдары колунда, көңүлдөрү ачык. Гүлайым балдарын тириү көрүп, баш кошконуна кубанат. Бирок Азимкандын же өлгөнүн, же тириүсүн билсем деп ойлогондон башка капасы жок жүрө берди.

Эми Азимкандан кабар алалык. Азимкан баякы увазир тапшырган байдын чөбүн чаап, эгинин оруп, малын багып, жумушту жакшы иштегени учун жакшы көрүнүп, ишенчиликтүү бүлөсү катарында болуп кетти. Качып келбедим беле жана Азимканмын десем бирөө бу кандай эме деп айтпасын деп атын Качкынбай кооп алган. Бир күнү байдын ат байлаган сарайында кайгылуу үн чыгат. Кожоюну тыңшап туруп, артынан сарайдан шыкаалады. Качкынбай ый аралаш ырдала отурганын көрдү:

Карып башым кан эле,
Каралдым эки бала эле,
Кадырлашым Гүлайым,
Акыл болгон жар эле.
Бир убакта мен кургур,
Каны болдум Хиванын.
Кандыгы менен курусун,
Каарына калдым кыйланын.
Тагыңды уч күн бер десе,
Эшендин көөнүн сыйладым.
Ээн талаада буркурап,
Көзүмдүн жашы дыркырап,
Эки балам чыркырап,
Өрттөнбөй сөөгүм зыркырап,
Кермесинде ыйладым,
Акыреттик Гүлайым,
Алганым кайда болду экен?
Райкан менен Медеткан,
Багым кайда болду экен?
Баарысынан айрылган
Байкуш башым шордо экен.
Карып болдум кан элем,
Кандай күнү мен шордуу,
Кайгыга туулган жан элем.

Эгин айдап, чөп чаап,
Кайтарарым мал белен,
Каралды уруп жумшадым,
Кайги зарын тыңшадым.
Кан болуп турган күнүмдө
Калбалтыр менин ынсабым.
Кайта барып жатамын,
Ошо күндүн касабын.
Жалчыны тилдеп жумшадым,
Жанына батып иштеген,
Жабдырын далай тыңшадым.
Падышамын деп жүрүп,
Башыма жетти кылганым.
Билбепмин элдин убалын,
Мынчалык кудай урарын.
Малайымдын ордуна,
Малчы болгон убагым.
Отту жагып отунун
Алчуу болгон убагым.

Өткөн күнкү заманым,
Эске түшкөн убагым.
Башыма түштү баштагым,
Бала кезеги жаш чагым,
Жалган дүйнө курусун,
Бутум таза аксадым.
Жан тынбай иштеп чечинип,
Жайында терге эзилип,
Чөп чабамын, мал багып,
Чокойго бутум кесилип.
Ойнолор күнүм бар бекен,
Күнөйүм болсо кечилип.
Сарайда жатам зарланып,
Жакамды бекем карманып.
Минтип тирүү жүргөнчө,
Өлгүм келет арданып.
Кыялбаймын жанымды,
Кетирди санаа алымды.
Акысы күйүп кеткенсип,
Жакшылап бак дейт малымды.
Суусаса малын сугардым,
Жумшаса сөзүн угамын,
Кызыл жүзүм саргайып,
Кызмат менен кубардың.
Ажал жетип өлгөнчө,
Азап менен кууармын.
Бир сураган киши жок,
Ким элең деп сырымды.
Угулбады эч адам,
Убайым, муңдуу чынымды.
Чынар да болсо кайран баш,
Чырпыгы куурал жыгылды.

Тамагына алданам,
Кышында тамда мал багам.
Эч. адам билбейт сырымды,
Ичимден сыйзап зарланам.
Малай болдум акы албайм,
Акы бер дешке баталбайм.
Балдарымды эстесем,
Түнкүсүн тынчып жатталбайм.
Аттанса атын токуймун,
Бошонсом намаз окуймун.
Акымды бергин деп айтсам,
Өлтүрөт деп чочуймун.
Малайдын баркын бай билбейт,
Байбичеси көп тилдейт.
Каяша айтсам сөзүнө,
Качкынбай кулум көптүң дейт.
Өрттөнүп сөөгүм чок болот,
Жалындал ичим от болот.
Жалдырап жаман тил уккан,
Жалчылык качан жок болот,
Арылбас болду азап-шор,
Адамда болбос менден кор.
Бактысы жок эгемин,
Башыма түшкөн мээнет зор.
Малын багып бир байдын,
Сарайында жатамын.
Жаным тирүү болсо да,
Санаа тартып капамын.
Мал баксам да мейли эле,
Баламдын бири табылса.
Максатыма жетермин
Башыман шорум арылса.
Кайгырса муңду ким угат,
Айтпасам ичим думугат.
Айтканымдын белгиси
Ичимден кайнап буу чыгат.

Качкынбай ыйлап, зарланып кайта кайрат кылды. Кудайдын жазуусу эмеспи. Мен ыйлай берсем башымды жөлөп, кайрат айттар кишим барбы? Өзүмө-өзүм кайрат берейин да байдын кызматын жакшылап кара санабай ак дилим менен иштей берсем бай билер, акы бербеген менен кардымды ачтырган, киймимди тоздурган жок. Дагы колумдан келишинче күчүмдү аябай кызматын кыла берейин деп Качкынбай жатып калды. Бай тыңшап угуп, шыкаалап көрүп Качкынбайдын кайгызарына өзү жашыды да, бул тегин киши эмес экен го, муну жакшылап күтөйүн, минтип малайлык менен асырабайын деген ойго келди. Таң атты. Эртең менен бай намаз окуп болгондон кийин сарайына келди. Качкынбайды жүргүн деп ээрчитип үйүнө алып келип асыл баа кийим берди. Жакшылап конок кылдып сыр сурады.

«Мен Хийванын каны элем, атым Качкынбай эмес, Азимкан эле. Бир каргаша болуп кандыктан ажырап калдым. Өзүмдү дарга тарттырганы жатканда өлүмдөн качып чыгып, качкын болдум. Ошондуктан атымды Качкынбай деп жүрөмүн — деди Азимкан. Мынчалык урмат кылдыңыз, бай, менин сизден сурарым: ушу

Кундуз-Жылдыздын падышасынын жүзүн көрүп, даам татышып, бир сүйлөшсөм деген оюм бар — деди Азимкан.

Бай жакшы болот, менин бир жакшы санаалаш увазирим бар, тапшырайын деди. Бай канга ылайыктуу кийим, чай, дасторкон камдады. Бай увазирге сүйлөшүп, Азимканды кошуп берди.

Увазир Азимканды ээрчитип, кандын алдына барды. Увазир кандын үстүнө барып, таксыр сизге бир адам кийим, чай, дасторкон камдап келиптири, сиз менен азыраак сүйлөшүүгө уруксат болобу деп суранып турат деди.

Конокту үйгө киргизгин, мен өзүм барамын деди кан. Увазир Азимканды конок үйгө киргизди. Бир аздан кийин Таалипкан келди. Азимкан салам айтып көрүшүп, сүйлөшүп олтурушту. Бир кезде чүмбөт салынган бир катын, бир кумган, бир чылапчын алып колго суу қуйганы келди. Азимкан колун жууй берип, чылапчын толуп кетти. Азимкан колун ошондо тартып алды. Тамак жеп болушту. Болгондон кийин: «Сиз бир кумган суу түгөнгүчө кол жуундуңуз го — деди Таалипкан. «Таксыр, эгер уксаңыз мен сизге сырымды айтайын. Бир кезде мен да сиздей падыша элем. Ак эшен деген эшенибиз так, таажымды, бир куу Кедейге үч эле күндө өлөт, тагыңды бере тургун, үч күн болсо да өмүр сүрүп калсын деп алып берди, ал куу үч күндүн ичинде казынанын баарын элге чачып, элди айлантып алды. Өзүмдү өлүмгө кармады. Өлүмдөн катыным жана эки балам болуп качып чыктык. Кермисиндин талаасында ачкадан өлгөнү жатканыбызда кырк кербен келди да зайдыбымды тартып кетишкен. Бир баламды карышкыр ала качкан, бир баламды начарлыгымдан сууга түшүрүп жибердим, өзүм сенделип бир байдын колунда жети жылдан бери малайлык кылыш турдум. Бай аз күндөн бери малайлыктай бошотуп, жакшылап кийим кийгизди. Мен сизге саламдашып, алы-дартымды айттууга келдим. Таксыр, жанагы суу қуйган аялдын колундагы шакек менин аялымдын шакеги эле. Беш миң сомдук алтын менен бүткөн шакек эле, ошону көрүп, эсим ооп кеткен экен, таксыр — деди Азимкан. «Чакыр жанакы катынды» — деди. Катын келер менен: «Ач чүмбөтүндү мынабу кишини тааныйсыңбы?» — деди. Чүмбөтүн ачары менен Гүлайым менен Азимкан экөө эки жактан чыңырып кучакташып калышты. «Балдарды чакыр» — деди. Балдар келер менен: «Тааныйсыңбары мына бу кишини?» — деди Таалипкан. «Тааныйбайбыз» — деди балдар.

Атаңар Азимкан болуп жүрбөсүн дээр менен балдарын көрүп сүйүнүчүнө чыдабай эси ооп чалкасынан кетти. Гүлайым башын жөлөп олтуруп, эс алдырды. Таалипкан аң-таң калды. Төртөөнүн кошулушкандагы сүйүнүчтүү муңун көрүп олтурду да, муңун балдары барлыгынан табышып атат. Менин балам жок, өлсөм артымда каларым жок. Эгер башыма жаман күн түшсө, мен ким менен көрүшүп, ким менен ыйлашам деп, каңырыгы түтөп жашып кетти. Биреөнүн балдары болсо да, балдарым деп үйүр алышып калдым эле. Азимканды колумдан чыгарбай увазир кылышып, балдардын караанын көрө жүрөйүн деп, Таалипкан Азимканды увазирликке алды. Гүлайымды карактап алып келген Рапшанды калкынын баарысын чакырып алыш: «Кимде-ким ууру, каракчылык кылса, калкка тынчсыз болсо, ушул Рапшандай болсун» — деп жар чакыртып туруп, Рапшанды даргага тарттырды.

АЙРЫМ СӨЗДӨРГӨ КЫСКАЧА ТҮШҮНДҮРМӨ.

Алкаңыз	— алкыш, мактоо.
Акын	— адамдын акысы деген маанисинде.
Арапчы	— алдамчы, калпычы, зулум.
Арчы	— айрандан бышып алынган май.
Аптиек	— курандын жетинчи — акыркы бөлүгү, мурдагы заманда эски мектептерде окуу, жазууга үйрөтүүчү окуу куралы катарында колдонулган китең.

Байралып	— бир жерге очок орун алып туруп калуу.
Буратур (диал)	— бараткан же бара бер.
Дарс	— сабак.
Дарыс молдону	— сабак берүүчү молдону.
Датчыларга	— арыздануучу.
Жаннаттан	— күрөң сары түстөгү кымбат терилиүү аң жана ошол аңдын териси.
Жедигер дуба	— курандагы дубанын бир түрү.
Загырга	— жүгөрүнүн уну.
Иллалда	— келме келтирүү. Кудайга сыйынуу. Кудай деген мааниде.
Казы, мупту, сарбаз	— бийлик ээлери, сот, милийса.
Кол кармашкан кеперлер	— кол кармашкан суукчандар деген мааниде.
Кополдору качышып	— начарлары качышып.
Көбөсүн	— ичиктин четин, жээгин деген мааниде.
Касамга	— карғышка каласын деген мааниде.
Келем шарып тумарчан	— курган, диндин ыйык касиеттүү сөзү.
Кызырын	— кубаныч, жакшылык жышаан.
Кусул даарат	— дин. Денени бүт жууп, толук даарат алуу ырымы.
Нөкур	— жардамчы
Нөкөр.	— жолдош, чоро.
Нолук	— ноолу, короо, коргой.
Орою	— өңү, өңү бузулуп.
Таберик	— жаңылык.
Танапты	— өлчөм. (Аянт өлчөмү).
Тессиз түзөткөн	— такыр кылып жалмалап түзөткөн деген мааниде.
Хыйва	— шаардын аты. (Өзбекстандагы).
Чамбылга	— жердин аты.
Чаар китең	— диндик китең, арабча жазылган, мурда мечиттерде окулуучу. (Төрт китең).
Чаляр	— олуя.
Эмчи, кожо, чечекчи	— дуба окуп эмдеп, кожолук кылуу.
Эрезеге	— бойго жетүү, чок адамдарга теңелүү.

КЕДЕЙКАН

(үзүндүгү)

Айтуучу **Асылбек Эшманбетов**. Нотага түшүргөн
Камчыбек Дүйшалиев. Запись пластинкадан
 («Антологияядан») алынды. Китеңке дастандын
 обону кыскартылып берилди.

Азимканын Гүлайым деген сулуу зайыбы, Райкан, Медеткан деген эки уулу болгон. Бирөө үчтө, бирөө алтыда. Гүлайым күнүгө бир маал Азимканга жолугуп кетчү. Ал күнү жолукпай калган. Кечке маал, Гүлайым «капырай, Азимкан бүгүн эмне үчүн кечигип калды, күндө эрте эле келчү эле. Алда кандай бир укмуш менен кырсык болдубу, же ката болуп калдыбы?» деген ой менен, бир баласын көтөрүп, бир баласын колунан жетелеп көчөдө карап турса, Азимкан жанакыдай (жарадар — ред.) ахвал менен келатат. Азимканы көрө коюп чочуй кетип «бууга эмне болуп калды?» деген ой менен Гүлайымдын айтып турган жери:

Азимкан, саган оо не болду
 Акылың кайда оо жоголду?

О кан Азимкан, оо не болду
Кадырың кайда оо жоголду?
Күнүгө келген оо чагыңды
Эстечи баатыр оо жарыңды?
Кадырың жүрчү оо бетинде
Бууданым Азим оо көз башым
Алиги падышалык өкүмгө ээ,
Бүгүн сени оо байкасам,
Башыңда дөөлөт багың жок.
Айтып кел Азим, оо айтып бер
Алдыңа минген оо тагың жок.
Оозунду ачып оо айта кор
Абалкыдай оо чагың жок
Сенин ийниңдеги чениң жок
Сени ыйзат кылган элиң жок.
Артыңан бир маал оо барбасам,
Ал сурап келер оо элиң жок
Күнүгө бир маал оо барчу элем,
Өзүндөн кабар оо алчу элем.
Артыңдан бир маал оо барчу элем,
О күнүгө алышдан кабар алчу элем.
Ушу бүгүн оо барбадым,
О канымды санап зарладым.
Ким кийди алтын оо чебинди,
Бүгүн ким билди сенин оо элиңди.
Айтып кел Азим, айтып кел,
Ким тапты Азим, ээ эбиңди?
Ким кийди алтын оо таажыңды,
Ким кыйды алтын оо жаныңды?
Айтып бер Азим, айтып бер,
Ким азапка салган ээ жаныңды?
Сүйлөтчү кызыл оо тилиңди,
Чыгарчы муңдуу оо үнүңдү?

ЭРКИН РЕЧИТАТИВ МЕНЕН ТЕЗ ҮРДАЛАТ
(комуздун коштоосунда)

The musical score consists of eight staves of music in G clef, 2/4 time signature. The lyrics are written below each staff in Kyrgyz script. The lyrics are:

- A -зим-кан, са- ган о
- не бол - дун
- А - кы - лыц кай - да о
- жо - гол - ду
- о кан А - зим - кан о
- не бол - ду
- Ка - ды - рыц кай - да о
- жо - гол - ду
- Кү - нү - гө кел - ген о

A musical score for a violin piece, featuring six staves of music with lyrics in Kazakh. The lyrics are:

ча - гың - ды о
Ан- да эс - те - чи А - зим
жа - рың - ды о
Кы - ды - рың жур - чу о.
бе - тиң - де
Буу - да - ным А - зим о
көз ба - шым
А - ли - ги па - ды - ша - лық ээ
ө - күм - гө өө

Эскертуу: Скрипкалык ачкычтын астындагы 8 деген цифра нотадагы обои жазылганга караганда бир октава төмөн ырдалат дегенди билдирет.